

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**EYLEM VE AD OLARAK KULLANILAN VE TÜRKÇE
SÖZLÜKTE BULUNMAYAN ÖBEKLER VE BUNLARIN
TÜRKÇENİN YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETİMİNDEKİ
YERİ**

Zeki Doğan KORELİ

İzmir

2007

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**EYLEM VE AD OLARAK KULLANILAN VE TÜRKÇE
SÖZLÜKTE BULUNMAYAN ÖBEKLER VE BUNLARIN
TÜRKÇENİN YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETİMİNDEKİ
YERİ**

Zeki Doğan KORELİ

Danışman

Prof. Dr. V. Doğan GÜNAY

İzmir

2007

ÖNSÖZ

Bir kültür ögesi olan dil, bireylerin toplumsallaşmalarını, ortak duygu, düşünce ve kazanımlarını paylaşmalarını sağlayan iletişim aracıdır. Dilin bu özelliği, onu oluşturan sözcüklerin dolayısıyla sözvarlığının da belirlenmesi, toplumun ortak paydası olan iletişimin de sağlıklı gelişimini sağlayacaktır.

Çağın gereğine uygun bir biçimde gelişen ve değişen teknolojik, toplumsal ve kültürel hayattaki gelişmelere paralel olarak dilin de gelişmesi ve değişmesi kaçınılmazdır. Ancak yeni kavramlara uygun olarak üretilen sözcüklerin de belli bir kullanım sıklığı edinip yaygınlaşmasının ardından, sözvarlığı ya da sözcük bütüncesi içinde yer alması gerektiği düşünülür. Bu durum, hem dilin gerçek sözcük varsılığını ortaya koyacak hem de dilin ne kadar işlevsel ve devingen olduğunu kanıtlayacaktır.

Bu nedenle sözvarlığına giren yeni sözlüksel birimlerin belirlenebilmesi amacıyla yola çıkılan bu çalışmada, sadece birleşme sonucu oluşan sözcük öbekleri incelenmiştir. Türetim biçimbirimleriyle oluşup yeni bir kavrama gönderimde bulunan sözcüklere çalışmada değinilmemiştir.

Dil neden değişir? Uluslararası etkileşim dile yansır mı? Sözvarlığı ya da sözlükselleşmenin kuralları nelerdir? gibi sorulara yanıt aranmaya çalışıldıktan sonra özellikle Türkçe sözvarlığı içinde çokça yer edinen bileşik sözcükler ayrıntılarıyla irdelenmeye çalışılmıştır. Ancak burada, konuyu geliştiren kaynaklara getirilen yaklaşımlarda da incelenebileceği gibi birçok tartışmalı durumun olduğu açıktır. Bu durumlar da çalışmanın anlatım izlencesi içerisinde yerinde gösterilip belirtilmiştir.

Doğaldır ki bütün açıklamalar, bu çalışma için belirlenen ve sözvarlığında yeni bir sözlüksel birim olarak bulunduğu düşünülen öbek sözcüklerin tanımlanabilmesi içindir.

Bu amaç doğrultusunda 28 Temmuz 2006 – 15 Nisan 2007 tarihleri arasındaki dokuz aylık tez süresinde, 25 Akşam, 45 Cumhuriyet, 35 Hürriyet, 34 Milliyet, 25 Posta, 25 Radikal, 35 Sabah, 20 Star, 25 Vatan, 26 Yeni Asır, 35 Zaman olmak üzere toplam 330 gazetenin tüm haberleri taranmış ve taranan bu gazetelerin 140'ından belirlenen ve bu gazetelerde yer alıp da Türk Dil Kurumu'nun **Türkçe Sözlük** (2005)'ünde bulunmayan 377 sözcük öbeği ele alınmıştır. Yeni bir sözlüksel birim oldukları düşünülen sözcük öbekleri, biçimsel ve anlamsal özelliklerine göre

irdelenmiş ve belirlenen 377 sözcük öbeğinin kullandıkları bağlamlarla beraber listesi sunulmuştur.

Yazılı basının, gündelik dilin en sıkı taşıyıcılarından birisi olduğuna çalışmanın genel akışı içerisinde tanık olunmuştur. Çünkü Türkiye’de gündelik olarak yazılı basını izleyen hatırı sayılır bir okur kitlesi bulunur. Okur kitlesindeki bakış açısının anlaşılabilmesi, okur kitlesinin yaşantısı içerisinde kullandığı sözcükçesinin belirlenebilmesi için veri tabanı, ciddi, popüler ve çarpıcı olmak üzere bölümlenilebilecek gazetelerden seçilmiştir.

Sunulan sözcüklerin bağlamlarının verilmesi, sözcüklerin öbeksirken kazandıkları yananlamsal özelliklerin anlaşılabilmesi amacıyla.

Unutulmamalıdır ki yazılı basından sadece Türkçeyi kullanan bireyler yararlanmamaktadır. Türkçe öğrenmeye çalışanlar da sözlü dilde karşılaşılabilecekleri bu sözcüklerle, gündelik dilin geliştirilebilmesi için okudukları ya da okumaya çalıştıkları gazetelerde de karşılaşılabilmektedirler. Bu nedenle çalışmanın sonunda, belirlenen sözcük öbeklerinden seçilmiş olan bazılarının öğrenilmesini amaçlayan örnek alıştırma metinleri de sıralanmıştır.

Çalışmamın gerçekleştirilebilmesinde desteğini fazlasıyla yaşadığım, akademik tutumundan her zaman etkilendiğim, dikkati ve sabrıyla bana yön veren değerli hocam ve danışmanın sayın **Prof. Dr. V. Doğan Günay’a**; yabancı kaynaklara ulaşmamda yardımlarını gördüğüm ve dilbilim bakış açımın geliştirilmesinde örnek aldığım sayın hocam **Prof. Dr. Lütfiye Oktar’a**; lisans eğitimimden itibaren bana karşı iyi dileklerini ve yardımlarını eksik etmeyerek beni yüreklendiren, değerli düşüncelerini paylaşan sayın hocam **Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Tuncer’e**; Türkçe öğretmeni olarak yetişmemdeki emeğini hiçbir zaman unutamayacağım ve emeğine her an saygı duyacağım, hayalimdeki Türkçe öğretmeni modeline ulaşabilmemde kendisini tüm meslek hayatım boyunca örnek alacağım öğretmenim sayın **Kudret Selbastı’ya**; çalışmam sırasında yardımlarını esirgemeyen ve arkadaşlığı hayatımda çok önemli olan değerli arkadaşım sayın **Betül Sülüsoğlu’na**; çoğu zaman uzakta olsalar da iyi dileklerini çalışmamın her aşamasında fazlasıyla hissettiğim, yanımda olmalarından onur duyduğum **“aileme”** ve **Yasemin’e** sonsuz teşekkür ederim; iyi ki varlar, iyi ki yanımdalar...

İÇİNDEKİLER

I. BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
1.2. Problem Cümlesi	2
1.3. Alt Problemler	3
1.3.1. Dil Kavramıyla İlgili Alt Problemler.....	3
1.3.2. Öbek Yapı Kavramıyla İlgili Alt Problemler.....	3
1.3.3. Öbek Yapı Biçimindeki Yeni Sözcüklerle İlgili Alt Problemler.....	3
1.3.4. Öbek Yapı Biçimindeki Yeni Sözcüklerin Öğretimi İle İlgili Alt Problemler.....	3
1.4. Sayıtlılar	3
1.5. Sınırlılıklar	4
1.6. Tanımlar	4
1.6.1. Bileşik Sözcük.....	4
1.6.2. Bileşik Eylem.....	4
1.6.3. Bileşik Ad.....	4
II. BÖLÜM	5
İLGİLİ YAYIN VE ARAŞTIRMALAR	5
2.1. İlgili Yayın ve Araştırmalar	5
III. BÖLÜM	8
YÖNTEM	8
3.1. Araştırma Modeli	8
3.2. Evren ve Örneklem	8
3.3. Verilerin Toplanması	9
3.4. Veri Çözümlemesi	9
IV. BÖLÜM	10
BULGULAR VE YORUMLAR	10
4.1. Dil ve Türkçenin Sözyarlığı	10
4.1.1. Dil Nedir? Dilin İşlevleri Nelerdir?.....	10
4.1.2. Dilin Ulusal İşlevi.....	11
4.1.3. Dilin Gelişebilme ve Değişebilme Özelliği.....	13
4.1.4. Sözcükselleşme.....	14
4.1.5. Diller Arası Sözcük Alışverişi ve Yeni Sözcükler.....	20
4.1.6. Sözyarlığı ve Sözlükselleşme.....	22
4.1.7. Sözlükçülük ve Sözlükselleşme.....	25
4.2. Öbek Yapı	38
4.2.1. Öbek Yapı ya da Bileşik Sözcük.....	38
4.2.2. Öbek Yapı ya da Bileşik Sözcük (Bileşik Ad-Bileşik Eylem) Konusunda Tanım Geliştirenler ve Yaklaşımlar.....	39
4.2.3. Kalıplaşmış Ögeler (Sözler) ve Kalıp Sözler.....	70
4.2.4. Deyimler ve Deyimleşmeler.....	74
4.2.4.1. Deyim Tanımları.....	74

4.2.4.2. Deyim – Kalıplaşmış Söz Karşılaştırmaları ve Tartışmalar	81
4.2.4.3. Deyimler ve Bileşik Sözcükler.....	84
4.3. Öbek Yapı Biçimindeki Yeni Sözcükler	86
4.3.1. Öbek Yapı Biçimindeki Yeni Sözcüklerin Belirlenmesi, Yöntemin Ortaya Koyulması, Veri Tabanı.....	86
4.3.2. Öbek Yapı Biçimindeki Yeni Sözcükler, Tartışmalar.....	87
4.3.3. Sorunun Ortaya Konuluşu.....	88
4.3.3.1. Eylem Olarak Kullanılan Öbekler	88
4.3.3.1.1. Biçimsel İrdeleme.....	89
4.3.3.1.1.1. Bir Ad ve Bir Eylemle Kurulan Öbekler.....	89
4.3.3.1.1.1.1. Yalın Ad / Sıfat + Eylem.....	89
4.3.3.1.1.1.2. Belirtme Durum Eki Almış Ad + Eylem	97
4.3.3.1.1.1.3. Yönelme Durum Eki Almış Ad + Eylem	99
4.3.3.1.1.1.4. Bulunma Durum Eki Almış Ad + Eylem.....	105
4.3.3.1.1.1.5. Çıkma Durum Eki Almış Ad + Eylem.....	106
4.3.3.1.2. Anlamsal İrdeleme	111
4.3.3.2. Ad Olarak Kullanılan Öbekler.....	119
4.4. Öğretim ve Yöntem	126
4.4.1. Yabancı Dilde Dilbilgisi ve Sözcük Öğretimi	126
4.4.2. Bu Çalışmadaki Malzemelerin Hazırlanmasında Uygulanan Yöntem.....	133
4.4.3. Örnek Alıştırmalar.....	136
4.4.3.1. Sunum: Metin Çalışması-Öğretilecek Sözlüksel Birimleri Tanıtma.....	136
4.4.3.2. Uygulama:	138
4.4.3.2.1. Alıştırma 1.....	138
4.4.3.2.2. Alıştırma 2.....	139
4.4.3.2.3. Alıştırma 3.....	140
4.4.3.2.4. Alıştırma 4.....	141
4.4.3.2.5. Alıştırma 5.....	142
4.4.3.3. Üretim:.....	143
4.4.3.3.1. Alıştırma 6.....	143
V. BÖLÜM.....	149
SONUÇ VE ÖNERİLER	149
5.1. Dizin	151
KAYNAKÇA.....	162

ÖZET

Bu çalışmada, eylem ve ad olarak kullanılan ama Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlük'ünde sözlüksel bir birim olarak bulunmayan öbekler belirlenmiştir. Bu öbeklerin Türkçe Sözlük'te, neden bulunması gerektiği tartışılmış, öbekler, biçimsel ve anlamsal özelliklerine göre irdelenmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde dilin tanımı ve önemi konusunda yaklaşımlar ve değerlendirmeler belirtildikten sonra, dilin ulusal işlevi ve kültür ile arasındaki sıkı bağlar ortaya koyulmuştur. Yine bu bölümde, sosyo-kültürel hayattaki ve teknolojiye bağlı olarak dilin de gelişebilme ve değişebilme özelliği tartışılmıştır. Sözcükselleşmenin evrelerine, diller arası sözcük alışverişinin sözvarlığına etkilerine ve buna bağlı olarak oluşan yeni sözcüklere değinilmiş, Türkiye'deki sözlükçülük çalışmalarının tarihine inilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünün ilk aşamasında, öbek yapı ya da bileşik sözcük konusunda tanım geliştirenlerin yaklaşımları ele alınmıştır. Bu bölümde, sorunun da ortaya konulmasına ve tartışma zemininin sağlanmasına yardımcı olunması açısından geleneksel ve çağdaş dilbilgisindeki yaklaşımlar bir arada açıklanmıştır. İkinci aşamada, yine tek sözcük olarak ele alınıp incelenen kalıplaşmış öğeler ile kalıp sözler (ilişki sözleri) irdelenmiştir. Üçüncü aşamada ise deyimler ve deyimleşmenin evreleri saptanmıştır. Özellikle deyimlerde görülen anlamsal değişimler ve yananlaşma olgusunun, bu çalışma için belirlenen sözlüksel birimlerle benzer özellikler sergiledikleri ortaya çıkarılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde öbek yapılar biçimindeki yeni sözcüklerin belirlenmesinde izlenen yollar ve veri tabanı açıklanmıştır. Sorun ortaya konulup tartışılırken bu öbek yapıların neden birer sözcük oldukları üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın dördüncü bölümünde ise, bu öbek sözcüklere, Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde de yer verilebileceğine değinilmiş, bu sözcükleri ilgilendiren alıştırmalar yabancı dilde dilbilgisi ve sözcük öğretimiyle ilgili yaklaşımlar verildikten sonra gözler önüne serilmiştir.

Anahtar sözcükler: Öbek yapılar, bileşik sözcükler, sözvarlığı ve sözlükselleşme

ABSTRACT

Phrases which are used as verb and noun but are not included in Turkish Dictionary (Turkish Language Association) are identified in this study. It is discussed why these phrases should be included in Turkish Dictionary and they are examined according to their morphological and semantic features.

In the first part of the study, after the approaches and evaluations to the definition and the importance of the language are explained, the close relationship of the language between the national function and culture is expressed. It is also discussed that the language has the features of change and develop based upon the developments in technology and socio-cultural life. The phases of the Lexicalization, the effect of inter-languages word borrowings for the vocabulary and new words which occur in accordance with these are discussed and the history of the lexicography is retraced.

In the first phase of the second part, the approaches of those who develop definitions on the issue of phrase structure or compound word are carried out. In this part, the traditional and contemporary approaches are explained together in order to put out the problem and provide a discussion platform. In the second phase, stereotyped words (function word) alongside with the stereotyped components that are carried out as a one word are studied. In the third phase, idioms and the phases of idiomization are identified. Meaning changes and connoted meanings which are observed especially in idioms are observed to display similarities with lexical units which are chosen for this study.

In the third part of the study, methods and data base that are used to determine the new word in the form of phrase structure are explained. While the problem is put out and discussed, the issue of why phrase structures are single words is also carried out

In the fourth part of the study, it is told about that phrase structures may be used in education of the Turkish as a foreign language and the studies which are related to these words are displayed after the approaches which are related to education of grammar and lexicon in foreign language are explained.

Key words: Phrase structure, compound word, vocabulary and lexicalization

I. BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada, gündelik dilde çokça kullanılan, sözvarlığında bulunan ve **Türkçe Sözlük** içerisinde de bulunması gerektiği düşünülen eylem ve ad öbekleri belirlenmiş ve bunların neden birer sözlüksel birim oldukları açıklanmaya çalışılmıştır. Söz konusu öbekler, gündelik dili yansıtan yazılı basının taranmasıyla belirlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda 28 Temmuz 2006 – 15 Nisan 2007 tarihleri arasındaki dokuz aylık tez süresinde, 25 Akşam, 45 Cumhuriyet, 35 Hürriyet, 34 Milliyet, 25 Posta, 25 Radikal, 35 Sabah, 20 Star, 25 Vatan, 26 Yeni Asır, 35 Zaman olmak üzere toplam 330 gazetenin tüm haberleri taranmış ve taranan bu gazetelerin 140'ından belirlenen ve bu gazetelerde yer alıp da Türk Dil Kurumu'nun **Türkçe Sözlük** (2005)'ünde bulunmayan 377 sözcük öbeği ele alınmıştır. Yeni bir sözlüksel birim oldukları düşünülen bu sözcük öbekleri, biçimsel ve anlamsal özelliklerine göre irdelenmiş ve belirlenen 377 sözcük öbeğinin kullanıldıkları bağlamlarla beraber listesi sunulmuştur.

Sözvarlığını yansıtması gereken bir sözlükte dilde kullanılmayan ya da ölmüş sözcüklerin bulunması, gerçek sözvarlığının ortaya konmasını engelleyecektir. Halbuki toplum belleğinde yer etmiş, yeni bir göndergesi bulunan her sözlüksel birim, bir kavramlar zenginliği olduğu için sözlükselleşmiştir ve dilin sözcük bütüncesine de girmiştir.

Dilde özellikle iki sözcüğün birleşip kaynaşmasıyla oluşmuş ve farklı adlandırmalarla yansıtılan birçok birim vardır. Deyimler, kalıp sözler, bileşik

sözcükler bu birimler içinde değerlendirilebilir. Yine öbekleşme sonucu oluşturulan yeni sözcükler de dile sözcük kazandırılma yollarından birisidir.

Dilde bir kavram adlandırılırken bu kavrama sadece tek bir sözcük, her zaman gösterge olmamaktadır. Bazen bir kavram birden çok sözcükle gösterilmektedir. Öbek yapı olarak da adlandırılabilir olan bu göstergeler, özellikle, soyut kavramların, betimlenmeye eylemlerin ortaya konulmasında çokça kullanılır. Bu yapılar hem bir dilin sözcük üretebilme gücünü ortaya koymakta hem de o dilin kavramları adlandırmadaki kıvraklığını göstermektedir. Ayrıca, öbek yapılar oluşurken öz anlamlarını kaybeden sözcüklerin kazanmış oldukları yeni anlamlar, ilgili sözcüğün anlam alanını da genişletmekte, toplumun düşünce dünyasının gücünü de ortaya çıkarmaktadır. Çünkü öbek yapı olarak adlandırılabilir sözcükler, bir sözlüksel birimdir. Bu sözlüksel birimlerde öbek yapıyı kuran sözcükler, yeni ve başka bir sözlüksel birimin anlamına karışmayan bir göndergeye sahiptir. Bu gönderge, dil kullanıcıları tarafından tanınıyorsa, söz konusu sözlüksel birimin sözvarlığına katılması ve bağımsız bir anlam taşıması, dolayısıyla sözlük kapsamına da alınması gereklidir.

Bir dili konuşan toplumun belleğinde yer etmiş ve sözvarlığı içine girmiş her yeni sözlüksel birimin, söz konusu dilin sözvarlığını en kapsamlı biçimde yansıtan temel sözlükte de bulunması gerekmektedir. Toplumca kabul görmüş, belleğe yerleşmiş, kullanım sıklığı yüksek ve anlatımı güçlü öğeler, kullanılıp da sözvarlığının en önemli taşıyıcısı olan sözlükte yer bulamazsa ilgili dil, gerçek sözcük zenginliğini yansıtamayacak, eski öğeleriyle var olmaya çalışacaktır. Bilinmelidir ki sözlükselleşmeye doğru kayan sözcükler, bir sözlük ya da bütünce içinde yer alsa, belki de, o sözlük ya da bütünceden, artık kullanılmayan, işlevini yitirmiş, unutulmaya başlamış sözcükler ve öbekler de atılmış olacaktır.

1.2. Problem Cümlesi

Eylem ve ad olarak kullanılan ve Türkçe Sözlükte bulunmayan öbekler ve bunların Türkçenin yabancı dil olarak öğretimindeki yeri nedir?

1.3. Alt Problemler

1.3.1. Dil Kavramıyla İlgili Alt Problemler

1. Dilin ulusal işlevi nedir?
2. Dilin gelişebilme ve değişebilme özelliği var mıdır?
3. Sözcükselleşme nedir?
4. Diller arası sözcük alışverişi var mıdır ve yeni sözcükler nasıl oluşur?
5. Sözcük varlığı ve sözcükselleşme nedir?

1.3.2. Öbek Yapı Kavramıyla İlgili Alt Problemler

1. Öbek yapı ya da bileşik sözcük nedir?
2. Kalıplaşmış ögeler ve kalıp sözler nedir?
3. Deyim ve deyimleşme nedir?

1.3.3. Öbek Yapı Biçimindeki Yeni Sözcüklerle İlgili Alt Problemler

1. Eylem olarak kullanılan öbekler nelerdir?
2. Ad olarak kullanılan öbekler nelerdir?

1.3.4. Öbek Yapı Biçimindeki Yeni Sözcüklerin Öğretimi İle İlgili Alt Problemler

1. Yabancı dilde dilbilgisi ve sözcük öğretimi nasıl olmaktadır?
2. Bu çalışmada belirlenen öbek sözcüklerin öğretiminde hangi yöntem uygulanmıştır?

1.4. Sayıtlılar

Bu çalışmada belirlenen eylem ve ad öbeklerinin yeni birer sözlüksel birim oldukları kabul edilmektedir ve bu öbekler temel sözlük kapsamı içinde de yer almalıdır.

1.5. Sınırlılıklar

Çalışmada, dilde sözcük oluşturma yollarından birisi olan, bileşme yoluyla oluşan sözcükler ele alınmıştır. Türetmeler, canlandırmalar ya da ödünçlemeler yoluyla oluşturulan sözcüklere değinilmemiştir. Doğaldır ki dilde bileşme yoluyla oluşan sözcükler de epey fazladır. Bu sözcükler içinden de sadece, eylem ve ad olarak kullanılan, ancak, **Türkçe Sözlükte** bulunmayan sözcük öbekleri incelenmiştir. Deyimler, kalıp sözler, kalıplaşmış öğeler de aslında dilde bileşme yoluyla oluşan sözcükler öbeklerindedir. Ancak çalışmada bu sözcük öbekleri incelenmemiştir.

1.6. Tanımlar

1.6.1. Bileşik Sözcük

Ses düşmesi, ses türemesi, sözcük türünün değişmesi, üzerindeki ekin görevini kaybetmesi veya anlam kayması dolayısıyla aralarına ek girmeyerek kalıplaşmış iki veya daha çok sözden oluşan sözcük (TDK Türkçe Sözlük, 2005: 283).

1.6.2. Bileşik Eylem

Ad soyundan bir sözcük ile biçim ve anlam bakımından kaynaşp bütünleşen eylem (TDK Türkçe Sözlük, 2005: 283).

1.6.3. Bileşik Ad

Bileşik sözcük biçiminde belirli kurallar içinde kalıplaşmış ad (TDK Türkçe Sözlük, 2005: 283).

II. BÖLÜM

İLGİLİ YAYIN VE ARAŞTIRMALAR

2.1. İlgili Yayın ve Araştırmalar

Bileşik sözcükler ya da öbek yapılar, birçok araştırmacı tarafından değişik açılardan incelenmiştir. Ancak bu çalışmaların pek azında gündelik dilde kullanılan ve sözvarlığına girmiş yeni öbek yapılar bulunmaktadır.

Bileşik sözcükler konusundaki en ayrıntılı bilgiler, Zeynep Korkmaz'ın **Türkiye Türkçesi Grameri. Şekil Bilgisi** adlı yapıtından edilmiştir.. Bu yapıtta Korkmaz, bileşik sözcükleri diğer araştırmacıların çalışmalarında olduğu gibi bileşik eylem ve bileşik ad olarak ikiye ayırarak ayrıntılarıyla incelemiştir. Özellikle bileşik eylemler konusunda yapılan sınıflandırma, bileşik eylemlerin oluşumlarıyla ilgili birçok soru işaretini da yok etmesi açısından dikkate değerdir.

Bu çalışma dışındaki diğer dilbilgisi kitaplarında da bileşik sözcüklerin türlerine ve oluşumlarına ayrıntısıyla yer verildiği görülür. Tahir Nejat Gencan **Dilbilgisi** adlı yapıtında bileşik eylemlerin üç ayrı yolla oluştuğunu belirtir. Bu oluşumlara yer verir ve örneklendirir. Bunun dışında Tahsin Banguoğlu'nun **Türkçenin Grameri**, Muhittin Bilgin'in **Anlamdan Anlatıma Türkçemiz**, Fuat Bozkurt'un **Türkiye Türkçesi**, Haydar Ediskun'un **Türk Dilbilgisi**, Süer Eker'in **Çağdaş Türk Dili**, Nurettin Koç'un **Yeni Dilbilgisi**, Zülal Balpınar'ın **Turkish**

Phonology, Morphology and Syntax, Celia Kerslake ve Aslı Göksel'in **Turkish – A Comprehensive Grammar** adlı yapıtlarının da, özellikle, Türkçedeki bileşik sözcüklerin oluşuyla ilgili olarak aydınlatıcı bilgiler vermesi bakımından, son derece önem taşıdığı düşünülür.

Deyimler de bir bileşik sözcük mü, deyimlerin oluşumları nelerdir ya da deyimlerle bu çalışmada belirlenen öbek yapıların benzer özellikleri var mı, gibi değişik sorulara yanıt aranabilmesi noktasında, Leyla Subaşı'nın 1988 yılında yaptığı **Dilbilim Açısından Deyim Kavramı ve Türkiye Türkçesindeki Örneklerin İncelenmesi** adlı yüksek lisans tezini de anmak gerekir. Bu çalışmada Subaşı, deyimleri oluşumlarına göre gruplandırmış ve deyimlerle bileşik sözcükleri karşılaştırmıştır.

Bu noktada, özellikle, deyimlerle ilgili olarak Ömer Asım Aksoy'un hazırlamış olduğu **Atasözü ve Deyimler Sözlüğü 1-2-3** adlı çalışması da irdelenmiştir. Bu çalışmada da deyimler oluşum özellikleriyle verildikten sonra, Türkçede çokça kullanılan deyimlerin listesi, açıklamalarıyla sıralanmıştır.

Kalıp sözler, kalıplaşmış ögeler ve deyimler konusunda Doğan Aksan'ın yapmış olduğu çalışmalar da incelenmiştir. Doğan Aksan'ın **Her Yönüyle Dil – Ana Çizgileriyle Dilbilim, Anlambilim – Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi, Türkçenin Gücü, Türkçenin Sözvarlığı** adlı yapıtları, tez konusuna açıklık getiren temel kaynaklardandır.

Dil ve dilin işlevleriyle ilgili olarak ise, Ömer Asım Aksoy'un **Gelişen ve Özleşen Dilimiz**, Fatma Erkman Akerson'un **Dile Genel Bir Bakış**, Necdet Osam'ın **Türkçenin Sözcük Dağarcığı Kirlendi mi?**, V. Doğan Günay'ın **Dil ve İletişim** adlı çalışmaları anılabilir.

Nadir Engin Uzun ise **Biçimbilim - Temel Kavramlar** adlı yapıtında, sözvarlığı ve sözcük oluşumuna değinmiştir. Yine, sözvarlığı ve sözcük oluşumu konusunda Neşe Emecan'ın yazmış olduğu **1960'tan Günümüze Türkçe – Bir Sözlük Denemesi** adlı yapıt da konuya ışık tutması bakımından son derece önem taşımaktadır.

Ayrıca sözlükçülükle ilgili olarak, Doğan Aksan – İclal Ergenç ve Leyla Uzun'un **Türklerde Sözlükçülük ve Bugün Türkiye'de Sözlük**, Yusuf

Çotuksöken'in **Türkçe Sözlük Üzerine Notlar**, Gül Durmuşoğlu'nun **Sözlükbilim Işığında Türk Sözlükçülüğü**, V. Doğan Günay'ın **Sözcükbilime Giriş**, Leyla Uzun'un **1945'ten Bu Yana Sözlükler** adlı çalışmaları, konu hakkında çok önemli bilgiler veren kaynaklar olarak sıralanabilir.

III. BÖLÜM

YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli

Çalışmada betimleyici model temel alınmıştır. Çalışma, 28 Temmuz 2006 – 15 Nisan 2007 tarihleri arasında yayımlanan 11 gazeteden 330'unun taranmasıyla belirlenen ve **Türkçe Sözlükte** bulunmayan eylem ve ad öbeklerinin oluşumunu içerdiğinden, betimleyici yönetime başvurulmuştur. Belirlenen bu sözcükler incelenirken oluşum özellikleri biçimsel ve anlamsal özelliklerine göre sorgulanmış, bu sözcüklerin neden yeni sözlüksel birimler oldukları, zaman içinde kazandıkları anlamları yansıtan bağlamlarla birlikte gösterilmiştir.

3.2. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini 28 Temmuz 2006 – 15 Nisan 2007 tarihleri arasında yayımlanan 11 gazeteden 330'unun taranmasıyla belirlenen ve **Türkçe Sözlükte** bulunmayan eylem ve ad öbekleri oluşturmaktadır. Yapılan tarama çalışmaları sonucunda **Türkçe Sözlükte** bulunması gerektiği düşünülen 377 sözcük öbeği belirlenmiştir ve bu sözcüklerin listesi sunulmuştur. Örneklem grubunu ise 28 Temmuz 2006 – 15 Nisan 2007 tarihleri arasındaki dokuz aylık tez süresinde taranan 330 gazetenin 140'ından belirlenen 377 sözcük oluşturur. Evren ve örneklem grubunu oluşturan sözcük öbekleri çalışmanın V. Bölümündeki dizinde sıralanmıştır.

Sonuç olarak bu çalışmada evren ve örneklem gruplarının birbiriyle örtüştükleri görülmektedir.

3.3. Verilerin Toplanması

Verilerin toplanması sırasında doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır.

3.4. Veri Çözümlemesi

Çalışmada elde edilen veriler betimsel analiz ve içerik analizi yöntemleriyle çözümlenmiştir. Belirlenen eylem ve ad öbekleri, betimsel analize uygun olarak düzenlenmiş ve daha sonra yorumlanmıştır. Belirlenen öbeklerin neden birer sözlüksel birimler oldukları tartışılmış ve bu öbekler biçimsel ve anlamsal özelliklerine göre irdelenmiştir. İçerik analizine göre ise, belirlenen öbekler ayrıntılarıyla ortaya konulmuştur. Söz konusu öbek sözcüklerin hangi bağlamda, hangi kavramlara karşılık oldukları sorgulanmış ve bu öbek sözcükler, analiz birimi olarak öbek sözcükler alt başlığını içeren bölümde, eylem ve ad öbekleri temaları altında sıralanmıştır.

IV. BÖLÜM

BULGULAR VE YORUMLAR

4.1. Dil ve Türkçenin Sözcük Varlığı

4.1.1. Dil Nedir? Dilin İşlevleri Nelerdir?

Dil, ulusal kültürün en sıkı taşıyıcısıdır. Kültür birliğini sağlama özelliği dolayısıyla toplumun belleğinde yer etmiş her türlü kavramı simgeleştirme, böylece, bu kavramları adlandırma, dil sayesinde olmaktadır. Topbaş (1998: 7)'a göre dil, iletişimi gerçekleştirmek amacıyla evrene ilişkin düşüncelerin uzlaşım sal göstergelerle dizgelenerek kullanıldığı bir araçtır.

İnsanlık, çok eski dönemlerden bu yana dil gerçeğini kabul etmiş ve dille yaşamıştır. Dil sayesinde bireysellikten çıkıp toplum olma özelliğini kazanmış, halk kavramının bir gereği olarak diğer insanlarla birlikte yaşamayı öğrenmiştir. Yine dil ile yeni arayışlara girişmiş, buluşlar yapmış, bilimin gelişmesini sağlamıştır.

Dil ile düşünce ise ayrılmaz bir bütündür. Dil olmadan düşüncenin de olması veya bir değer kazanması olanaksızdır. Düşünce olmayan yerde bilimin gelişimi de sağlanamaz. Bu nedenle düşünme eyleminin gerçekleşebilmesi için dilden yararlanılması gerekir ki bu durum da insanlık bilimlerinin tamamını ilgilendirmektedir (Günay, 2004: 18).

Dil, iletişim araçlarından en önemlisidir. Aynı duyguyu ya da düşünceyi birtakım jestlerle ve mimiklerle, farklı şekillerle, materyallerle, renklerle, çizimlerle

ve resimlerle anlatmak mümkündür; ancak bunlardan hiçbirisi o duyguyu ve düşünceyi anlamlandırmada dil kadar geniş olanaklar sunamaz (Günay, 2004: 11). Bu durum dilin anlamlandırma ve düşünceyi doğrudan iletişimin bir ögesi olan alıcıya aktarma niteliğiyle ilgilidir. Bu nedenle dil, toplumun vazgeçilmez iletişim aracıdır. Bu aracın işlemlerini sağlayan her kural, o dili konuşan toplumun tüm bireylerince kabul edilmiştir ve dil konuşucuları dili işlerken hep bu kurallardan yararlanmaktadır. “Vendryes’e göre düşünen ve konuşan insanların oluşturduğu dairenin dışında dil yoktur. Dil kökleri, kişisel bilincin derinliklerinden gelip oradan güç alarak kişinin dudaklarında son biçimini bulur.” (Aktaran Sözer, 1997: 77). Kişinin gelişmesi, düşünce gücünün artması, toplumun da düşünce bakımından gelişmesi demektir. Bu da bireysel bilinçten toplumsal bilinçe doğru yönelen bir gelişme çizgisinin göstergesi olacaktır. Birinci işlevi iletişim olan dil, insanların duygu, istek, deneyim gibi yaşantılarını birbirine aktarabilmelerini, dış dünyayı yorumlayarak kendi dünyalarına katabilmelerini sağlayan, insanın kendi kendisini keşfetmesine olanak sağlayan bir araçtır (Topbaş, 1998: 4).

Aksan (2003: 44)’a göre, iki insanın dille anlaşması ortak gereçten yararlanmakla sağlanır. Anadili dışında dil bilmeyen bir kişi, karşısındakinden gelen kendi dilinden bir iletiyi ya da bildiriği, belli koşullar altında duyarsa çözebilir, anlayabilir. Bildirişim için uygun koşullar sağlanamamışsa, örneğin konuşan kişi sözcükleri büyük bir hızla söyleyip bazen sözcüğü oluşturan sesleri yutuyorsa ya da bildirişimin diğer bir ögesi olan alıcı da herhangi bir sorun varsa, alıcı bildiriği duymuyorsa; alıcı-verici ilişkisi dışında konuşma ortamında bildirişimin gerçekleşmesini engelleyici bir gürültü varsa bildirişim, tam olarak gerçekleşemez. Şu halde dilsel iletişimin gerçekleştirilebilmesi için hem alıcı merkezinin hem de verici merkezinin elverişli bir durumda ve ortamda bulunması gerekir.

4.1.2. Dilin Ulusal İşlevi

Dünyadaki hiçbir dil, kullanıcısı olan toplumdan soyutlanamaz (Sözer, 1997: 77). Dil, bireyleri birbirine bağlayıp insanları sadece gelişmiş güzel halk yığını olmaktan kurtarır. Bu özelliği dolayısıyla dil, ulusların oluşumundaki en önemli etkidir. Aynı dili konuşan, dil birliği sağlanan toplumlarda, bireyler acılarını,

sevinçlerini, köklü bir yakınlık ile birbirlerine aktarırlar. Bu yakınlık, duygu ortaklığı nedeniyle güçlü ve ayrılmaz bağları oluşturur. Böylece toplum yaşamı için çok önemli olan güven duygusu aşılabilir olur (Kavcar, 2004: 75). Dil olmadan insanların birlik oluşturabilmeleri, anlaşabilmeleri, ortak birtakım duygu ve düşünceler geliştirebilmeleri, dolayısıyla bir toplum meydana getirebilmeleri söz konusu değildir. Çünkü dil, bir topluluğu topluma dönüştürür (Kavcar, 2004: 77). Dil, toplumun omurgasıdır, toplumu ayakta tutan ve bir ulusun sesi, nefesi olan ögedir.

Bir ulusun yaşayış biçimi, inançları, gelenekleri, dünya görüşü, çeşitli nitelikleri ve hatta tarih boyunca bu toplumda meydana gelen çeşitli olaylar üzerinde hiçbir bilgimiz olmasa, yalnızca dilbilim incelemeleriyle, bu dilin sözcüklerinin, söz hazinesinin derinliğine inilerek bütün bu konularda çok değerli bilgiler ve güvenilir ipuçları edinebiliriz. Aynı biçimde bir an için tek başına dili ele alarak, belli bir dilin belli bir dönemdeki bir metnini, yalnızca yabancı öğeler, yabancı etkiler açısından inceleyerek dili konuşan toplumun o süre içinde hangi kültür hareketlerine sahne olduğunu, hangi dış etkiler altında kaldığını saptayabiliriz (Aksan, 2003: 65).

Ulusal birlik denilince dilin akla gelmesi, onun, bir ulusun olmazsa olmazları arasında bulunmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü dil, ulusal birliği geliştiren, ulusal birliği pekiştiren en önemli etkenlerden biridir (Durmuşoğlu, 1991: 111). Dil sayesinde kültürel etmenler yaygınlaşmakta ve ulusal kültür biçimlenmektedir. Aksan (2003: 66)'a göre bir dildeki kavramlar, çeşitli atasözleri, deyimler, kalıplaşmış sözler incelenirse bu öğelerin bir ulusun tarihine ilişkin önemli konuları kavramlaştırmış olduğu da dikkati çeker. "Dil, bir toplumun düşünce yapısını, anlatım yollarını gösteren, onu toplum yapan, insanın toplumla en sıkı bağlarını oluşturan ve bilinçaltına inen, kültürün en güçlü ögesidir." (Aksan, 2003: 92). Toplum bir bütün olarak düşünülürse, insanlar anadilleriyle bu bütünün bir parçası olmaktadır. Ulusal dil, bir ulusun en önemli kültür taşıyıcısıdır. Bu servet, topluma bağlı, onunla tutunan ve onunla varlık bulan bir zenginliktir. Bu açıardan bakılınca Topbaş (1998: 4)'a göre insanın dili kullanabilme becerisi, toplumsallaşmak için olduğu kadar insanın öz benliğinin ve bilişsel gelişiminin en üst düzeyine ulaşabilmesi için de gerekli bir ön koşuldur.

Dil, insanların yaşadığı her yerdedir. Dilin kullanıldığı yerde de konuşulduğu ve işitildiği için sesler bulunur. Bu sesler, dilin aslında sözlü oluşunun

en önemli kanıttır (Ong, 2003: 19). Kişi, duyduklarına bir geri bildirimde bulunurken acılarını, sevinçlerini ya da kimi düşüncelerini dil ile anlamlandırır. Dil, kendisinin anlam sağlayan olanaklarını böyle durumda işletir. “Her dil, var olan bir durumu kendi açısından başka türlü belirtir. Evreni, doğayı ya da çok sıradan bir olguyu anlatırken insanın nesnel davrandığı söylenemez.” (Günay, 2004: 20). İnsan, evreni kendi algıladığı biçimiyle sergiler. Hissettiklerini yorumlaması, özgün bir bakış açısının yansımasıdır. Böylece kendisini başkalarına açar, tanıtır, dış dünyayı tanır. Ürettiği düşünceleri adlandırıp bu üretilenleri çevresine dil ile aktarır. Yine Topbaş (1998: 6)’ın da değindiği üzere dil dizgesi öyle bir olgudur ki o dizgede uzlaşan bireyleri bir arada tutar, birlik kılar. Bu birliktelik, ulus bilincini ve her ulusun bir dili olması gerektiğinin kavranmasını sağlar.

4.1.3. Dilin Gelişebilme ve Değişebilme Özelliği

Bir dil, sürekli bir gelişme ve değişme içindedir. Yeryüzündeki diller, konuşulduğu toplumun yapısına ve toplumsal yaşayışına bağlı olarak gelişir. Bu gelişme ve değişme, dilin sözcük varlığına yeni öğelerin girmesini ya da zamanla o dilde kullanılmayan, işlevselliğini yitiren sözcüklerin dilden çıkmasını sağlamaktadır. Bu öğeler kimi zaman var olan ve toplumca o zaman da kullanılan sözcüklere yeni biçimler ekleyerek anlamlı yeni sözcükler oluşturma yoluyla olmakta kimi zaman da dilde halen kullanılan sözcükleri kalıplaştırarak ya da öbekleştirerek, kalıplaşan ya da öbekselen sözcüklerin yeni gönderimlerde bulunmalarını sağlayarak üretilmektedir. Osam (1997: 219), diğer dillerin sözcük dağarcığı gibi Türkçenin de sözcük dağarcığı değişime açık olduğunu ve değişimin dilin doğasında bulunduğunu belirtir. Yine Osam, değişimin, dildeki devingenlik olgusunun en önemli kanıtı olduğunu söyler. Sözcük varlığı, türetmeler ve kalıplaşmalarla genişlerken bazen de dilde kullanılmayan kimi sözcükler yaygınlığını yitirip kullanımdan düşmektedir. Kısacası, bazı sözcükler yavaş yavaş geçerliliklerini yitirirken; çağın, teknolojik, toplumsal ve siyasal gelişimine uygun olarak yeni sözcükler türetilmekte ya da eski sözcükler yeni anlamlar kazanmaktadır (Durmuşoğlu, 1991: 111). Bu da dilde sürekli gelişen ve değişen bir işlevlilik olduğunu kanıtlamaktadır.

Evrende her şey sürekli bir değişim içindedir. İmer (1998: 35), doğanın canlı-cansız, varlıklar, kurumlar, anlayışlar, gelenekler ve inançların kısacası her şeyin değiştiğini belirtir. Toplumun değişmesiyle dil de değişir. Günümüzde, bilimdeki gelişmelere paralel olarak bilimin ürettiklerinden yararlanan toplumun da değişmesi ve gelişmesi doğaldır. Bu durum ister istemez toplumun dilini de etkilemektedir.

Bu genel bir yasa gereğidir ve bilinen bir deyişle değişmeyen tek şey değişimin kendisidir. Bu doğal süreç içinde insanoğlunun anlaşma aracı olan dil de evrensel bu değişim kuralına uymaktadır. Geçmişte çokça kullanılmış, yazılmış, söylenmiş, işlenmiş diller olduğu gibi (örneğin Sümerce, Hititçe), geçmişte etkin olup bugün de o etkinliğini koruyan diller bulunmaktadır. Ancak bu değişim yasasının bir sonucu olarak geçmişte kullanılan bu dillerin bugün, geçmişteki biçimleriyle kullanıldığını söylemek çok zordur. Bu değişim süreci Türkçe için de geçerlidir. Toplum belleğinde kavramlaşmış göndergeler bir göstergeyle betimlenmiştir. Her betimlenmiş gösterge de yeni adlandırma yoluyla dile kazandırılmış bir ögedir.

4.1.4. Sözcükselleşme

Kendine özgü bir dile sahip olan toplumlar, doğadaki nesnelere, eylemlere, değişik yaşam parçalarının aktarımı sırasında birtakım ses birleşimlerinden yararlanırlar. Bu ses birleşimlerine ise sözcük denir. Sözcüklerle, yani ses birleşimleriyle onları kavramlaştırır, düşünsel boyutta onları bir anlam ağıyla sıralandırır. Günay (2007: 11), sözcüğün bir dilin temel ögesi olduğunu söyler. Bir dilin zengin ya da fakir olmasını sözcükle değerlendirenlerin çok olduğunu belirtir. Sözlükleri ise, sözcüklerin sıralandığı ve tanımlandığı kitaplar olarak düşünür. Yine Günay (2007: 17) sözcükleri, boş sözcük ve dolu sözcük olmak üzere ikiye ayırır. Genel olarak dilbilgisel sözcükler denilen, tek başına anlamı olmayan sözcükler boş sözcük grubunu oluşturur. Bir sözlükte yer alan sözcüğe ise dolu sözcük denir. Sözlüksel sözcük denilen ve bir sözlükte bulunan ad, sıfat, belirteç, eylem gibi sözcükler dolu sözcükleri belirtir. Dolu sözcüklerin bağımsız bir anlamı ve bir göndergesi vardır. Bu gruptaki sözcükler bir nesneye ya da tanımlanabilir bir

kavrama gönderimde bulunur. Boş sözcüklerinse tek başına bir anlamı olmamakla birlikte, sözlüksel sözcüklere, yani dolu sözcüklere, anlam sağlayıcı özellikleri olduğu görülür.

Dil, kimi zaman kendi kök ve ekleriyle kimi zaman birleştirmelerle yeni ses birleşimleri yaratmaya çalışır, bazen de başka kavramlardan aktarma yoluyla o yeni durumlara ad verir; böylece dildeki göstergeler oluşur (Aksan, 1999: 30). Bu göstergeler, yeni bir kavramı ve dolayısıyla anlamı taşıyan sözcüklerdir.

Her gösterge ya da dilde her sözcük, diğer başka bir göstergeyle bütünleşerek daha geniş anlamda bir göstergeler topluluğu da oluşturabilir. Bu topluluk ise sözce veya tümce olarak adlandırılır. İster sözlü ister yazılı anlatımda olsun, iletişim sırasında üretilen sözce veya tümceler, hiçbir zaman bağlamdan, içinde geçtiği metin parçacığından ya da konuşmanın olduğu ortamdan, bu sözce veya tümcenin oluşumuna amaç olan ve iletişimin hedefinde bulunan durumdan soyutlanmamalıdır (Aksan, 1999: 160). Soyutlanmış her gösterge bağlamdan çıkacağı için istenilen anlam yükünü de taşıyamayacak ve yansıtılması amaçlanan anlamdan da uzaklaşılacaktır. Aksan (1999: 52)'a göre yalıtılmamış, bir kavramdan soyutlanmamış her gösterge, söylendiğinde ya da bir yazıda görüldüğünde tek bir kavramın değil, değişik tasarımların ve imgelerin canlanmasına neden olabilecektir. Bu da bir göstergeye yüklenen anlamın, bağlama göre değişen zenginliğinin kanıtıdır. Günay (2004: 188), sözcüklerin tek başına birçok değişik anlamlar alabileceğini söyler. “Sözcüğün bir tümcede hangi anlama geldiği ise, kullanıldıkları bağlam ile belirlenir”, der. Bu da gösterir ki, sözcüğün anlamları, o sözcüğün farklı bağlamlardaki kullanımlarının tümünü oluşturur.

Kullanılan herhangi bir sözcüğün tümcedeki anlamı, diğer sözcüklerin anlamlarına ve kullanılan sözcüğün tümcedeki dilbilgisel işlevine bağlıdır. Sözcük birden çok işlevle bir tümcede anlamlı olabilmektedir. Saussure'ün ‘işlev’ kavramı ile belirttiği ‘yapı’ kavramı her türlü anlamlı bütünün, bu arada dilin, anlam oluşumunu açıklayacak bir durumdur. Greimas'a göre evrenin bize göre bir biçim bir anlam kazanabilmesi için, onda birtakım farklılıkları algılayabilmemiz gerekir. Farklılıkları algılamaksa en azından iki nesne – terimi bir arada var olan nesnelere olarak kavramak ve terimler arasındaki bağlantıyı kavrayarak bunları, şu ya da bu biçimde birbirine bağlamak demektir (Günay, 2004: 188)

İşte bir sözcüğün farklı sözcüklerle oluşturduğu bağıntı, o sözcüğün kullanımda ve bağlamda anlamını da oluşturmaktadır. Zaten bağlam da ayrı anlam ilgileri taşıyan sözcüklerin, tek bir anlamda bütünleşip bir yargı ya da ileti

aktarabilme özelliğidir diye düşünülebilir. Bir sözcüğün birden çok anlamının olması olağandır. Örneğin **Türkçe Sözlük** (TDK, 2005)'te “çıkılmak” sözcüğünün 57, “tutmak” sözcüğünün 50 anlamı vardır. Bu kullanım kalıplaşmalar ve deyimlerle kuşkusuz daha da artacaktır. Sözlükteki bu tanımlamalar aynı sözcüğün farklı bağlamlardaki kullanımlarını ve farklı bağlamlarda, bağlama kattıkları anlamı yansıtmaları bakımından önemlidir. Dolayısıyla tek bir göstergeyi sadece bir anlam alanıyla sınırlamak kimi zaman olanaksızlaşmaktadır.

Sözcüğü bir sözcenin ya da tümcenin temel birimi olarak kabul etmek gerekir. Başkan (2006: 101)'a göre sözcüksüz bir tümce olmadığı halde, tümcesiz bir sözcük olabilmekte ve kendi başına bu sözcük bir anlam taşıyabilmektedir. Yine Başkan (2006: 101), her sözcüğün kesin anlamından çok bir anlam salkımı bulunduğunu ve tümcenin anlamından farklı olarak, değişik durumlarda ve tümcelerde bu anlamların değişerek kullanılabileceğini belirtir ve sözcükleri yalın ve öbek sözcükler olarak ikiye ayırır. Başkan (2006: 102) öbeklerin, dilde büyük bir anlam ve anlatım zenginliği oluşturduğunu ve tek tek sözcüklerden daha fazla kullanıldığını söyler. Bu dikkate alınması gereken bir durumdur. Çünkü özellikle yabancı dil öğretiminde anlamca kısırlı sözcüklerin kullanılması ve öğretilmesi, dilin sözvarlığını ve sözcük zenginliğini de tam anlamıyla ortaya koyamayacaktır. Oysa kimi olayları ve durumları, özellikleri, nesnelere vb. karşılayan öbek sözcüklerin anlam ve anlatım zenginliğinden faydalanılmalı; dolayısıyla özellikle Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde Türkçede çokça kullanılan bu yapılara da yer verilmelidir.

Bir sözcüğün bir sözcede kazandığı anlam, onun bir sözlük içindeki madde başı anlamına kazandırılmış yeni bir tanımlamadır. Sözceleyen, sözcesinde vermek istediği iletiyi oluştururken bu madde başı sözcüğün sözceye uygun anlamlarından yararlanmaktadır. Bu dilsel birimin anlamı ve göndergesi, o dilsel birimi kullanan toplum tarafından kabul edilmiştir. Bir sözce içinde toplumsal ve kültürel birtakım değişkenler sonucunda sözceyi oluşturan sözcüklerden herhangi birine yeni bir anlam ve gönderge kazandırılmışsa sözcüğün, bu anlam ve göndergesiyle de sözlükte bulunması gerekir. Günay (2004: 189)'a göre anlam, dilsel bir süreçtir ve dil göstergeleriyle kazanılır. Kişinin kendisi için bir gösterge üretmesine gerek yoktur. İletişim iki kişi arasında olduğu için, bu göstergeler de iletişim içinde

gerçekleşmektedir. Bu da anlam olgusunun iki kişi arasındaki bir etkileşimden doğmasının sonucudur.

Dil, konuşucuların doğadaki herhangi bir nesneye, bir olguya, bir eyleme, kısacası insan yaşamıyla ilgili her şeye bir ad verme ve bunu insanlar arası iletişimde kullanmaları ile gerçekleşir. Yeni bir ad verme sonucu oluşan göstergeler, toplumca benimsenmiş olmalı, işlevlik kazanmalı ve toplumsal bir uzlaşma sonucu kabul edilmelidir. Ad vermek demek, o dili konuşan bireylerin ilgili nesneyi ya da kavramı tanıması demektir (Günay, 2004: 199). Adlandırma, sosyal, ekonomik, kültürel yapılanmadaki değişikliklerin dile yansımaları sonucunda daha yoğun görülür. Özellikle toplumsal kavramların, araç – gereçlerin, teknolojik çalışmaların gelişmesiyle beraber dil, yeni göstergelere ihtiyaç duymaktadır. Bu da dilin gelişmesi ve değişmesi sonucunu doğurur.

Bu durumu yeni oluşum (neolojizm)¹ terimiyle de açıklamak mümkündür. Yeni oluşum (neolojizm), bir dilde yeni kavramları karşılamak üzere oluşturulmuş yeni sözlüksel birimleri anlatır. Bu birimler dilin üretme kurallarına uygun olarak üretilebildiği gibi, dilde zaten var olan sözcüklere yeni anlamlar yükleyerek de oluşabilir. Yeni oluşum, basit ya da bileşik, mutlaka bir sözcükle ilişkilidir (Emecan, 1998: 21). G. Matoré yeni oluşumu sistemli olarak araştırır ve yeni oluşumu, “Belli bir dönemde, bir dilin sözcüğüne katılan yeni birimler.” olarak tanımlar. Bu yeni sözcük yapmanın üç yolu olduğunu gösterir: Tamamen yeni bir sözcük yapımı, halen kullanılan bir sözcüğe yeni anlam yükleme, dilbilgisel kategorilerde oluşan değişiklikler (Aktaran Emecan, 1998: 22). Emecan (1998: 23)’a göre bir dilin canlılığının başlıca göstergesi olan yeni oluşumların ortaya çıkmasında sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik pek çok neden etkilidir. Ayrıca yeni bir sözcüğün ortaya çıkışı yeni bir kavramı, yeni bir deneyimi, var olan kavramlara ilişkin yeni bir gözlemi de zorunlu kılar. Ancak yeni bir sözcüğün bireysel kullanımdan toplumsal kullanıma geçmesi, o toplumun üretilen sözcüğe karşı olan ihtiyaç faktörüne bağlıdır. Yeni sözcük toplumsal bir ihtiyaca yanıt veriyor ve ortak kullanımda dolaşabiliyorsa dilin sözcüğüne de girmiş demektir. Emecan (1998: 23)’ın da belirttiği gibi, aktarıldığı dilin ses ve biçim sistemleriyle kolayca bütünleşebilen sözcüklerin

¹ Günay “neolojizm”i “yeni oluşum” terimiyle karşılar. Bu konuda bkz. Günay, Prof. Dr. V. Doğan (2007). Sözcükbilime Giriş. İstanbul: Multilingual Yayınları. s. [221]

yaygınlaşma şansı artmaktadır. Emecan (1998: 24), hemen her toplumda yeni sözcüklerin aydın kesimce oluşturularak halka benimsetildiğini de belirtir. Ancak burada vurgulanmalıdır ki -yazar da belirtmiştir- bu yeni sözcüklerin oluşumunu sadece aydın kesime yüklemek de bir yanlgı olacaktır. Bilim adamlarının, yazarların, düşünürlerin ürettiği ve topluma benimsettiği sözcüklerin yanında halkın da gündelik yaşamda kullandığı ve yaygınlaştırdığı sözcükler de vardır. Dolayısıyla bu sözcükler toplumdan beslenir. Toplumun sosyo-ekonomik yapısına, dış dünyayla ilişkilerine, tarihsel-geleneksel geçmişine bağlanabilir (Emecan, 1998: 31). Yeni oluşumlarda göz önünde bulundurulacak şey, hiç bilinmeyen bir olguyu ya da bilinen bir olgunun hiç bilinmeyen bir yanını ister türetmeyle ister eğretilme, ödünçleme ve deyişsel kullanımıyla kavramsal bir yenilik gerektirmesidir (Emecan, 1998: 31). Bu dillerde çokça başvurulan sözcük oluşturma yoludur zaten. İlgili sözcüğe getirilen biçimbirimlerle, sözcüğe yüklenen yeni anlamlarla, aktarmalarla ya da kalıplaşmalarla yeni sözcükler oluşturulmaktadır.

Yeni adlandırma bazen dilin özleşmesi ve yalınlaştırılması adına da yapılabilmektedir. Özellikle yabancı dillerden giren sözcüklere önerilen yeni göstergelerle dil, yalınlaştırılmaya çalışılmaktadır.

Özleşme ve yalınlaştırmayı gerçekleştirmek için sunulan yollardan biri de küçük topluluklarca dar bir çevrede kullanılan bölgesel sözcüklerin ölçünlü dilin sözvarlığına kazandırılmasıdır. Bu geçiş sırasında kimi zaman sözcük, bölgesel kullanımından uzaklaşıp yeni bir kavram alanını temsil edebilmektedir ki bu da sözcüğün dil düzlemindeki değişim evrimiyle ilgilidir.

Dilin değişmesi deyince, ilk planda sözvarlığındaki yenilikler akla gelir. Dünyadaki ve toplumdaki yenilikler ve değişmeler, yeni öğeler sayesinde dilde anlatım bulmaktadır. Yeni öge, “sözlüksel dizgedeki üretme kurallarına uygun olarak yeni sözlüksel birimlerin yaratılması” diye tanımlanabilir. Bu durumda, yeni bir kavramın karşılığı olarak yeni bir biçimin ortaya çıkması ya da var olan biçimin yeni bir anlamı karşılayacak biçimde kullanılması yeni öge olmakta, bu olgunun birimleri ise sözlüksel birimler olarak değerlendirilmektedir (İmer, 1991: 18).

Günay (2004: 202), dildeki değişim ve gelişimin, dilin sözdiziminden çok sözvarlığında daha belirgin ortaya çıktığını belirtir. Dilde kullanılan bazı sözcüklerin

zamanla geçerliliğini yitirdiğini, bazılarının da yeni anlamlar kazanarak yeni kullanım biçimlerinde yer alabileceğini savunur. Bu, özellikle, bilimde ve teknolojik gelişmelerdeki ihtiyacın bir sonucudur. Yeni bir nesneye, eyleme ya da kavrama verilen bu yeni ad, bir sözlüksel birim olduğu için, sözlük kapsamında da bulunmalıdır. Demircan (2004: 34)'a göre yeni yapılan bir sözcüğün tek bir anlamı vardır. O anlam, ister yeni üretilmiş isterse başka bir dilden aktarılmış olsun, o yeni sözcüğün düz anlamı olarak sözlükte bulunur. Demircan (2004: 34), yeni yapılmış bir sözcüğün henüz bir metne girmediği için ya da sözel ilişkide kullanılmadığı için ne duygusal anlam ne de çağrışım taşıdığını savunur. Öyleyse yeni üretilmiş bu tek anlamlı sözcükler, ancak konuşuldukları biçimleriyle düz anlamlı metinlerde bulunabilir. Yazınsal metinlerde kullanılmaz. Bu nedenle türetilmiş bir sözcüğün duygu yoğunluğu taşıması ve bir çağrışımının olması için mutlaka bir metne girmesi ve sözel iletişimde alıcı ve verici arasında tanınan ve kullanılan bir öge olması gerekmektedir.

Özellikle yeni öğeler olarak oluşturulan ve yeni bir kavramı karşılaması için bir göstergeye sahip olan anlık oluşum sözcükler ve sözcük öbekleri Uzun (2006: 89)'un da değindiği üzere, dilin konuşma ve yazma gibi kullanım düzlemlerine ait metinlerinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bu ad verme, ya konuşurken hatırlayamamak nedeniyle bir nesneye, bir duyguya bir “ad yakıştırma” biçiminde ya da dilin anlam boyutunu zorlayıp sanatlı bir söyleyişle duyguları ifade edebilmek için geçici olarak sözcük üretmek biçimindedir. Uzun (2006: 89)'a göre bu sözcükler anlık oluşurlar ve tutunamazlar. Bununla birlikte dilde anlık oluşan bu sözcükler aynı zamanda yeni sözcük olarak da sözcük bütüncesi içine girebilir. Bu oluşumlar başka ortamlarda tekrarlanıp belirli bir sıklığa ulaşıncaya başkaları tarafından da kullanılmaya başlamış, yaygınlaşmış ve tutunmuştur, demektir. O nedenle özellikle yazılı basındaki metinler bu anlık oluşumları çokça içerdikleri için bu metinlere dikkat edilmelidir. Oluşturulan metindeki dilin yaratıcı özelliğini ve kıvrak yapısını yansıtır etkileyici bir nitelikle metni vurgulamak için metin yazarları bu anlık oluşumlara sıkça başvurmaktadır. Özellikle süreli yayınlarda geniş kitlelerce öğrenilen bu yeni ürünler okurlar arasında yaygınlaşınca ve anlamı tanınınca ilgili dilin sözvarlığına da girmiş olacaktır. Bu konuda Vardar (1977: 161) “yeni sözcük” kimliğiyle karşımıza

çıkan öğelerin yeni bir uygarlık ve toplum olgusu olduğunu belirtir. Bu durum dilin nitel dönüşüm geçirmesini sağlar ve dil içinde yeni bir aşamalar dizisi yaratır.

Dildeki bu gelişme ve üretmeler betimlenirken ölçünlü dilden yararlanılmalıdır. Ölçünlü dil, halkın konuştuğu ve iletişim araçlarının sıklıkla kullanıldığı dildir ki sözcüklerindeki üretmeler ve kalıplaşmalar yoluyla yeni gönderimleri bulunan yeni sözcükleri yoğun olarak taşımaktadır.

Dilin bu özelliği, onun başka birçok alanla da ilişkide olmasını sağlamaktadır. Akerson-Erkman (2000: 60) bu alanların kendi içlerindeki dinamizm ve devinimin dil sayesinde gerçekleştiğini savunur. Toplumsal yaşamın vazgeçilmez bir koşulu olan iletişimin en uygun bir biçimde sağlanabilmesi için bir toplumda yaşayan herkesin iletişim mekanizmaları üstünde bir uzlaşmaya varmış olmaları gerektiğini belirtir. Başka bir deyişle aynı dili konuşanların birbirlerini anlamaları gerektiğini söyler.

Anlama sürecinin düzenlenebilmesi için de dilin dizgesel mantığı işletilir. Toplumlar ortak kültür ve tarih geçmişlerini içselleştirdikleri için, iletişimi sağladıkları dillerindeki sözcüklere yükledikleri anlamlarda da bu içselleştirilmiş ve toplumsal boyutta üretilmiş nitelikleri yüklerler.

4.1.5. Diller Arası Sözcük Alışverişi ve Yeni Sözcükler

Toplumda zaman içinde, kültürler arası etkileşim sonucunda yeni sözlüksel birimlerin kullanılması da kaçınılmazdır. Aralarında kültür bağları olan toplumlar, çeşitli sebeplerle birlikte olunca bir sözcük alışverişine de olanak tanıyabilmektedir. Özellikle öbek biçimindeki birimlerde alışveriş sıkça görülmektedir. Osmanlı döneminde Arapça ve Farsçadan alınan sözcük ve tamlamalar, Tanzimat'tan sonra Fransızcadan, daha sonra İngilizceden alınan sözcük, deyim ve öbekler Türkçede yoğun olarak bulunmaktadır. Bu da –iyimser bir yaklaşımla- bir dilin sadece ilişkili olduğu toplumda canlı bir organizma olduğunu değil, kendi toplumunu da aşan ve kültürler arası etkileşim nedeniyle işlek bir kullanımda varlığını ortaya koyan canlı bir organizma olduğunun da kanıtıdır.

İster dilin kendi mantıksal dizgesi içinde üretilmiş olsun ister kültürler arası etkileşim sonucu dilde varlık bulmuş olsun, yeni bir kavramı karşılayan ve yeni bir göndergesi bulunan her yeni öge, sözvarlığı içinde düşünülmelidir. Çünkü sözcük üretim kurallarına bağlı olarak üretilmiş olan bu yeni dilsel birim, bir sözlükbirime biçimbirim eklenmesi yoluyla ya da sözlüksel birimin başka bir sözlüksel birimle kalıplaşması yoluyla artık ilk anlamını yitirmekte, yeni ögeyi oluşturan sözlükbirim ya da sözlükbirimler ilk kullanımlarındaki gönderimlerinden ayrı yeni bir varlık ya da kavrama gönderimde bulunmaktadır.

Emecan (1998: 41-61) Türkçedeki yeni ögeleri “motivasyon açısından” ve “dilbilimsel tiplendirme açısından” inceler. Ona göre Motivasyon açısından incelemede yeni ögeler ikiye ayrılır: Adlandırıcı yeni ögeler (üretim süreci), deyişsel yeni ögeler (etkili ve şiirsel anlatımların sonucu). Dilbilimsel tiplendirme açısından incelemede ise yeni ögeler sesbilimsel yeni ögeler, dizimsel yeni ögeler (türetme ve yeni sözcükler, tamlama ve yeni ögeler, bileşik sözcük ve yeni ögeler ve anlamsal yeni ögeler (deyim aktarması, ad aktarması, alışılmamış bağdaştırmalar, deyimler) olarak gruplandırır. Emecan (1998: 58) yeni ögelere ilişkin sözvarlığını oluşturan kimi ögelere göre bir inceleme daha yapar. Bunlar deyimler, ödünçlemeler ve çeviriyle oluşan yeni ögelerdir.

Yeni öge oluşumu ve dildeki değişme, özellikle son yıllarda kentleşmenin etkisiyle hızla artmaktadır. Aksan (1995: 11)’a göre köylerde ve küçük yerleşim bölgelerinde yaşayanların, kentlerde ve büyük kentlerde yaşar duruma gelmesi bir dizi ağız özelliklerinin konuşulan dilden başlayarak yazılan dile geçmesi ve ölçünlü dilde yaygınlaşması sonucunu doğurmaktadır. Bu da ölçünlü dilin sözvarlığına yeni ögelerin kazandırılması anlamına gelmektedir. Çünkü o ağız özelliğini taşıyan sözcük, ölçünlü dilde bulunmayan bir göstergenin göndergesini de taşıyabilmektedir. Bu nedenle Anadolu ağızlarına bağlı olarak, ölçünlü dilde de birçok sözcük bulunur. Aksan (1995: 13) bu konuda Anadolu ağızlarındaki kullanımlarına koşut olarak kent dilinde “şapka tak-” ya da “şapka vur-” örneğini verir.

Sözer (1997: 77)’in de vurguladığı gibi dilin değişme nedenleri çok çeşitlidir. Günümüzde artık teknolojiye ve kültürel ilişkilere bağlı olarak yabancı dillerden sözcükler alınmaktadır. Bazen de yapay olarak dile kazandırılan sözcükler dili zenginleştirmektedir. Aynı biçimde Aksan (1995: 13)’ın da değindiği gibi

bölgesel ağızlardan ölçünlü dile giren sözcükler, dilin hem sözvarlığını hem de anlam zenginliğini genişletir. Özellikle dile yapay yolla ve bölgesel ağızlardan giren sözcükler kazandırmak, dilin doğal işlevlerinden de biridir. Yine Sözer (1997: 79)'e göre yeni kazandırılan sözcüklere yabancı olan biri, sahip olduğu dil yetilerini kullanarak ilgili sözcüğü kullanım içinde anlamlandırabilmekte ve böylece anlama mekanizmasını da işletebilmektedir. Bu da yine toplum gibi dilin de değişken ve canlı oluşunu kanıtlamaktadır. Bu durum değişen toplumun yaşamına uygun sözcükleri üretebilmesini de bir göstergesidir.

4.1.6. Sözvarlığı ve Sözlükselleşme

Aksan (2004: 7) sözvarlığını, sadece dildeki birtakım seslerin bir araya gelmesiyle kurulmuş simgeler, kodlar, göstergeler olarak değil, aynı zamanda o dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, maddi ve manevi kültürünün yansıtıcısı, dünya görüşünün bir kesiti olarak düşünür. Günay (2007: 30)'a göre sözvarlığı iki türlü olabilmektedir. Bir başka deyişle konuşan kişinin gerçek olarak kullanabildiği ya da anlamını bilip tanımlayabildiği duruma göre iki çeşit sözvarlığı bulunur. Bunlardan birincisi, sözceleyenin tanıdığı, anlamını bildiği ve sözcesinde kullandığı sözcüklerin tümüdür ve buna "etken sözvarlığı" denir. Etken sözvarlığı sözceleyenin, anlamını bildiği ve kavramlaştırabildiği sözcükleri belirtir. İkinci sözvarlığı ise, sözceleyenin tanımını ve anlamını bildiği ancak sözcesinde kullanmadığı gruptur ve buna da edilgen sözvarlığı denir. Edilgen sözvarlığını sözceleyen duymuştur, farklı yerlerde okumuştur; ancak ne olduğunu tanımlayamaz ve sözcesinde hemen hiç kullanmaz. Bugün özellikle yazılı basında kullanılan sözcüklerin etken sözvarlığı içinde değerlendirilmesi gerektiği düşünülür. Çünkü bu sözcükler, geniş bir halk kitlesine seslendikleri için bu kitlenin etkin olarak kullandığı ve bu halk kitlesinin sözcük bütüncesinde yer verdiği öğelerdir. Aksan ve diğer., (1997: 235) sözvarlığının gelişme ve değişmelere açık olduğunu belirtir. Sözvarlığını genel nitelikleriyle yansıtma amacıyla hazırlanan sözlüklerin içeriğinde de bu hareketliliğe koşut olarak baskıdan baskıya bir değişme beklendiğini söyler. Bir sözlüğün, önceki baskısıyla sonraki baskısı arasında değişiklikler olması olağandır. Genellikle sözcük ya da başka bir deyişle madde başı artışıyla ilgili olan bu değişiklikler, yukarıda da sayılan,

teknolojik, sosyo-kültürel, ekonomik gelişmelere paralel olarak üretilmiş ve bir ihtiyacı karşılayan sözcüklerdir.

Öyleyse o dili konuşan toplumun belleğinde yer etmiş ve sözvarlığı içine girmiş her yeni öge, söz konusu dilin sözvarlığını en kapsamlı biçimde yansıtan sözlükte de bulunmalıdır. Toplumca kabul görmüş, belleğe yerleşmiş, kullanım sıklığı fazla ve anlatımı güçlü ögeler, kullanılıp da sözvarlığının en önemli taşıyıcısı olan sözlükte yer bulamazsa ilgili dil, gerçek sözcükbirim zenginliğini ortaya koyamayacak, eski sözlüksel birim değerleriyle var olmaya çalışacaktır. Halbuki sözlükselleşmeye doğru kayan sözcükler, öbekler veya kalıp sözler bir sözlük ya da bütünce içinde bulunsa belki de o sözcük ya da bütünceden, artık kullanılmayan, işlevini yitirmiş, unutulmaya başlamış sözcükler ve öbekler de atılmış olacaktır. Bu da zaten sözlükselleşmenin ve sözvarlığını zenginleştirmenin önemli bir yoludur. Dilin sürekli gelişen ve değişen bir dizge olduğu kabul edilirse dile [sözlüğe] birtakım sözcüklerin girmesi ve yine dilden [sözlükten] birtakım sözcüklerin çıkarılması da kabul edilebilmelidir. Çünkü gelişme ve değişme, en eski metinlerde bulunan sözcükleri bir bütünce ya da sözlükte toplamak değildir. Yine gelişme ve değişme, daha toplumun sadece belli bir kesimince kabul edilmiş, kitle iletişim araçlarıyla yaygınlaşmamış, kısacası toplumca benimsenmemiş, anlık oluşum sözcükleri bir sözlük içine de yığmak olarak düşünülmemelidir. Dilin gelişme ve değişmesi sözvarlığı denilen zenginliğin oluşmasını sağlayan ve tüm bireylerce göndergesi kabul edilmiş üretmeye ve zamanı gelince dilden atılmaya elverişli bir işletim sisteminin uygulanabilmesiyle sağlanmaktadır. Bu hareket, sözvarlığının benimsenmesi sonucu, sözlükselleşmeyi de beraberinde getirecektir.

Biz, babalarla çocukların anlaşamamalarından değil, asıl anlaşmalarından korkmalıyız. Eğer anlaşılırsa, gelişme durmuş demektir. Hem babalarla çocuklar arasındaki dil anlaşmazlığı yalnız bugünün işi değil ki. Bu oldum olası böyle gelmiş, belki de uzun bir süre daha böyle gidecek. Tarihle biraz uğraşan kimse, bunun çok eski bir geçmişi olduğunu bilir. Bugün çocuklarıyla anlaşamamaktan yakınan babalar, sanki kendi babalarıyla anlaşıyorlar mıydı? Uygarlık değiştiren toplumlarda çocuklar babalara değil, babalar çocuklara uymak zorunda kalmışlardır ([Solok] C.K, 1966: 8 – 9).

Bu konu da Aksoy (1970: 42) da önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Aksoy'a göre baba evlat anlaşmazlığı, eski – yeni anlaşmazlığıdır ve dünyanın her yerinde vardır. Böyle bir durum bulunmayan yerde ilerleme ve yenileşme de olmayacaktır. Değişmeler, halk arasında yayılıp benimsenince dile de girmiştir artık.

O zaman da anlaşılama gibi bir durum söz konusu olmaz. Çocuk zaten çevresindeki çoğunluğun kullandığı, kabul görmüş dili öğrenir ve ondan yararlanır. Çocuğun çevresindeki bu dilden ayrı düşünülmesi (ya da düşünmesi) olanaksızdır. Çünkü çocuk, anadili edimini ancak bu çevre içinde kazanmaktadır.

Günümüzde toplumsal gereksinimlere uygun sözcük öğretimi son derece doğaldır. Aksoy (1970: 11)'un da belirttiği gibi hiçbir dil, donmuş ve kalıplaşmış (değişmez) değildir. Bu değişmeler, yapısal olarak incelenecek olursa iki yöntem ortaya çıkar. Bunlardan birincisi, dilin kendi dizgesel mantığıyla kendi ek ve kökleriyle yapılan türetim; ikincisi de yabancı dillerin kendi öge ve yapı özellikleriyle yapılan türetimdir. İkinci türetim yolu dilciler tarafından –haklı olarak– pek de kabul görmemektedir. Dilde üretme ve türetme, dilin kendi mantık dizgesi içinde işletilmeli; dildeki kimi yapısal özellikleri zorla, uydurma ile yabancı bir dilin yapı kurallarına öykünerek yapılmamalıdır. Topal (1999: 26)'ın da değindiği gibi “Ben yaptım, oldu.” mantığıyla yeni sözcük türetilmez. Dilin yapısında sözcük türetmeyle ilgili bir dizi koşul, kural ve sınırlama vardır. Sözcük türetiminde, bu koşul, kural ve sınırlamalar aşılmamalıdır. “Kuşkusuz, yaşayan bir örgenlik olan dilin, koşul, kural ve sınırlamaları zamanla değişebilir; ancak bu değişimlerin uzun dönemlerde, çok ağır ilerleyen bir sürecin sonunda gündeme geldikleri unutulmamalıdır.” (Topal: 1999: 26). Dilin bu koşul, kural ve sınırlamalarının çok ağır bir süreçte gerçekleşmesi, dile yabancı dillerden koşul, kural ve sınırlama alma anlamına gelmemelidir. Özellikle dil mantığını korumak adına yabancı dillerden gelen sözcüklere karşılık olarak türetilen sözcüklerin dili konuşan geniş toplulukça benimsenmiş olması bir zorunluluktur. Tutunamayan bir sözcüğün genel sözcük varlığı içine girmesi beklenmemelidir.

Yine Aksoy (1970: 40)'un belirttiği gibi dil, toplumun ortaklaşa benimsediği bir anlaşma aracıdır. Yeni sözcüklerin geleceği, toplumun ortak bilincine bağlıdır. Bazen dilde özleştirmenin etkisiyle yeni sözcükler toplumca benimsenirse dile yerleşir. Dilde kimileyin eski sözcükler de yine ortak bilinç ile kullanılıştan düşer. Böyle değişen ve gelişen dil, eski dilden az çok ayrılır.

Bu olgular toplumdilbilim kavramıyla da karşılanabilir. Vardar (2002: 196) toplumdilbilimi, “Dil olgularıyla toplumsal olgular arasındaki ilişkileri, bunların birbirlerini etkilemesini, birbirinin değişkeni olarak ortaya çıkmasını, bir başka

deyişle, bu iki tür olgu arasındaki eşdeğişirliği işleyen karma bir dal.” diye tanımlar. Yine Vardar (2002: 196)’a göre toplumdilbilim, hem konuşucunun hem de dinleyicinin toplumsal konumuyla bildirişim durumlarını, söylem çeşitlerini ele alır. Vardar’ın tanımından da anlaşılacağı üzere bu alanın dilde ortaya çıkan yeniliklerle başat ilişkisi göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü toplumun belli dönemindeki gelişmelere, yeniliklere paralel olarak dilde de birtakım gelişmeler ve yenilikler olması doğal karşılanmalıdır. Her dilsel toplulukta ölçünlü dilin yanı sıra toplumdaki çeşitli gruplara özgü dil kullanımları, grup dili olarak düşünülmelidir (İmer, 1990: 50). Bu grup dilleri içinde bulunan sözcüklerden kimisi zamanla toplumsal grupların sınırını aşarak günlük kullanımlarla ölçünlü dilde (ortak dilde) yeni bir öge olarak yer edinebilmektedir. Bu geçişime Emecan (1998: 38) da değinir; ona göre, yeni oluşumlarda söz ya da söz öbekleri, genellikle bir grubun ya da alanın dilinde ortaya çıkıp daha sonra geniş toplum kesimince benimsenir. Ancak yine Emecan’a göre bir yeni oluşumun değeri konuşucunun o sözcüğü kullanım sıklığına bağlıdır. Konuşucu ilgili sözcüğe gündelik yaşamda sıklıkla yer vermez ve sözcesinde o sözcüğü geçirmezse, ilgili sözcüğün toplumsallaşması da zorlaşacak ve sözcük, sözvarlığı içerisinde değerlendirilemeyecektir.

Sözcük oluşturma, sözvarlığına yeni sözlüksel birimler kazandırma, sözlükselleşme ile ilgili Reha Ülkü (2003)’nün çarpıcı sözleri konuya karşı duyarlılığı göstermesi bakımından vurgulanmalıdır. Ülkü (2003: 16) şöyle der: “Kendimi öz dilime karşı sorumlu saydığım alanlardan biri de sözcük yaratımıdır. 200 küsur sözcük tasarladım hiçbirini kabul görmese de üzülmem. Önemli olan yolun açık olması. Onu yürüyecek birileri elbette çıkacaktır.”

4.1.7. Sözlükçülük ve Sözlükselleşme

Emecan (1998: 33) sözcükbilimin (leksikoloji), dilin sözvarlığını incelediğini belirtir. Bu alanın geçmişinin Eski Hint’e kadar uzandığını ve kökenbilgisi (etimoloji) çalışmalarının sözcükbilimin ortaya çıkmasında etkili olduğunu söyler.

Yine Emecan (1998: 34)'a göre sözcükbilgisi ise sözcükbilim gibi gerecini sözcükten alan ve uygulamaya yönelen bir alandır. Bu alan, sözcük yapımı ve bu yapımın ilke ve yöntemlerini konu edinir.

Aksan ve diğer., (1997:231), Türklerde Doğu dünyası geleneğiyle gelişmiş sözlükçülük olduğunu belirtir. Aksan (2003: 69), bugünlere benzeyen ilk sözlük olarak İskenderiye müzesi kütüphanecisi Bizanslı Aristophanes'in (yaklaşık olarak İ.Ö. II. yy) hazırladığını söyler. Sözlük teriminin ilk kez 1255'te John Garland tarafından kullanıldığını, bu yüzyıla gelinceye kadar birkaç önemli kökenbilgisi sözlüğü de hazırlandığını belirtir. Uzun-Şubaşı (1999: 53) ünlü Alman dilcisi Jacob Grimm'in sözlüğü bir dilin sözcüklerinin abecesel dizelgesi olarak tanımladığını aktarır. "Türklerin dilcilik geleneği içinde geçmişten günümüze Türk dilcilerinin çeşitli sözlük çalışmaları olmuş, Türkçenin sözcük yapısını değişik amaçlar doğrultusunda yansıtan sözlükler ortaya konmuştur." (Uzun-Şubaşı, 1999: 54). Türkçede sözlükçülük geleneğine baktığımızda en eski sözlüğümüzün 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut'un yazdığı **Divan-ü Lugat-it Türk** olduğu görülür. Bu sözlüğün, Türkçenin sözcük yapısını, biçimbilgisini, Türklük dünyasını, Türk örf ve adetlerini tanıtan bir kaynak olduğu düşünülür. Yine 15. yüzyılda Ali Şir Nevaî'nin yazmış olduğu **Muhakemet-ül Lügatayn** (İki Dilin Karşılaştırması) de o dönemde Türkçenin sözcük yapısını ortaya koyan önemli bir yapıttır. Bu yapıtta, Türkçe ile Farsça karşılaştırılmış ve Türkçenin sözcük zenginliğinin, türetim gücünün Farsçadan üstün olduğu vurgulanmıştır.

Bu dönemden sonra Cumhuriyet'e gelinceye kadar verilen en önemli iki yapıt Ahmet Vefik Paşa'nın 1876'da basılan **Lehçe-i Osmanî**'si ve Şemsettin Sami'nin **Kamus-i Türkî**'sidir. "Bizde genel sözlük olarak niteleyebileceğimiz en önemli öncü yapıt Şemsettin Sami'nin 1900 yılında yazdığı **Kamus-i Türkî** adlı yapıttır." (Aksan ve diğer., 1997: 231). Yazar bu yapıtta, *Türkî* adıyla birçok yazardan farklı olarak Türkçenin sözcük yapısını ortaya koyduğunu, dilimizin Türkçe olduğunu belirtir. Şemsettin Sami bu yapıtta, Batı yöntemleriyle kökenleri açıklayarak dildeki öğeleri özenli bir biçimde sergilemiş, dilin o günkü görünümünü başarılı çalışmasıyla yansıtarak sonraki birçok yapıta kılavuzluk etmiştir (Aksan ve diğer., 1997: 232). Cumhuriyet dönemiyle dilde özleşmenin akımı başlamış, yeni türetmeler, bileşmeler, canlandırmalar vb. yöntemlerle sözcük yapısını genişletilmeye ve

dolayısıyla Türkçeleştirilmeye çalışılmıştır. TDK'nin 1945 baskılı ilk sözlüğüyle beraber birçok Türkçe sözlük gerek TDK gerekse de farklı yazarlarca yayımlanmıştır. Bu baskı büyük ölçüde bir “öneriler sözlüğü”dür ve diğer baskılara göre farklıdır. Türk dilinde gerçekleştirilen ve dil devrimi olarak adlandırılan dil planlaması çerçevesinde, çeşitli kavramlara karşılık olarak çok sayıda yeni sözcük türetilmiş ve bu yeni türetilip önerilen sözcükler bu baskıda sunulmuştur. (Uzun-Subaşı, 1999: 54). 2005 yılına kadar TDK'nin sözlüğü 10 baskı yapmıştır.² Dilbilimcilere göre sözlük, bir dilin dizgeleşmesinde, gelişmesinde ve kurumsallaşmasında başlıca etkenlerden biridir. Bugün sözvarlıklarına ve dizgeleşmelerindeki sağlamlıklarına bakıp imrenilen diller bundan beş yüz, altı yüz yıl önce sözlükselleşme sürecine girmiştir (Dündar, 1995: 3).

Demircan (2002: 101) sözlükleri artzamanlı ve eşzamanlı sözlükler olmak üzere ikiye ayırır. Artzamanlı sözlükler tarihseldir. Bunlardan köken sözlükleri en yaygın artzamanlı sözlüklerdir. Eşzamanlı sözlükler ise belli bir dönemde bir dilde bulunan sözcüklerin tümünün veya bir bölümünün anlam ve kullanımlarını genel ve özel bir amaca göre açıklayan sözlüklerdir. Bunlar özel amaçlı sözlükler, öğretim sözlükleri ve alan sözlükleri olarak gruplandırılabilir.

Günay (2007: 28) sözcükçe ya da sözlüğün, bir dildeki sözlüksel birimlerinin tümünün ya da bir bölümünün tanımlarını, söyleyişlerini, kullanımlarını ve dilbilgisel ulamlarını verdiğini belirtir. Bir dilsel topluluğun üyelerinin kendi aralarında kullandıkları sözcüklerin tümüne sözcükçe dendiğini söyler. Sözcükçeyi en geniş anlamda, her türlü okuma birimini ya da dildeki dilbilgisel olmayan anlam ayırt edici birim olarak tanımlar ve sözcükçenin açık bir alan olduğunu ve her yeni birimin (yeni sözcüğün) katılması ile zenginleşebilen sınırsız bir listeyi belirttiğini vurgular. Günay (2007: 29)'a göre bir dilin konuşucusuna sunduğu sözcüklerin tümü, o dilin sözcükçesidir. Sözcükçe açık bir alandır ve her yeni birimin katılmasıyla zenginleşebilen sınırsız bir listedir. Günay (2007: 29), sözvarlığı ile sözcükçeyi de karşılaştırır ve sözvarlığının sözcükçenin bir kısmını, bir sözcede kullanılan kısmını belirttiğini, söylemi ilgilendirdiğini; sözcükçenin ise dili ilgilendirdiğini söyler.

² Türkçedeki başlıca sözlükler ve sözlükçülükle ilgili olarak bkz. Günay, Prof. Dr. V. Doğan (2007). Sözcükbilime Giriş. İstanbul: Multilingual Yayınları. s. [11-51]

Aksan (2003: 75)'a göre sözlük, bir dilin sözvarlığını, söyleyiş biçimleriyle, yazımlarıyla veren, bağımsız biçimbirimleri temel alarak bunların, başka öğelerle kurdukları söz öğeleriyle anlamlarını, değişik kullanımlarını gösteren bir sözvarlığı kitabıdır. Göçer (2001: 598) de sözlüklerin yapı taşlarının sözcükler olduğunu, sözlüğe giren her yeni sözcükle o sözlüğün ait olduğu dilin zenginleşeceğini, gelişeceğini ve güçleneceğini belirtir. Günay (2007: 31)'a göre ise sözlük, bir dilin sözvarlığını, sözcük sayısını, sözcüklerin sesletim özelliklerini, yazımla ilgili özelliklerini veren bir kitaptır. Bir dili konuşan bireylerin sözvarlığının toplamı genel sözlüğü verir. Genel sözlükler ilgili dili konuşan bütün konuşuculara açıktır. Aksan ve diğer., (1997: 233) de genel sözlüğü, belli bir dönemde, bir ülkenin konuşulan ve yazılan dilinde yaşayan sözcük, deyim, kalıp söz ve atasözlerini ortaya koyan yapıtlar olarak tanımlar. Genel sözlüklerde sözcüklerin anlamları yanında aldığı biçimbirimlerle beraber sergiledikleri değişiklikler, yananlamlar, değişmece anlamlar ve eğretilmeli anlamlar da verilebilir. Uzun-Subaşı (1999: 54) ise genel sözlüğü, dilin belli bir dönemine yönelmeden, bir ortak dili bütün öğeleriyle içermeyi amaçlayan sözlüklerdir, diye tanımlar. Günümüzde sözlük hazırlamadaki en önemli noktalardan biri, dil öğretiminde olduğu gibi, amacın belirlenmesidir. Bugün, değişik amaçlara göre, değişik nitelikte sözlükler hazırlanmaktadır. Eğer bir dilin bütün sözvarlığını veren bir sözlük hazırlamak söz konusu ise, bu sözlüğe temel olacak sözcükler ve bunların kullanımları, doğrudan doğruya dilin yazılı ürünlerinin taranması yoluyla seçilip belirlenmelidir. Böylece belli bir süre içinde dilde kullanılmakta olan sözcüklerle birlikte, bunların yananlamsal, değişmecesel ve eğretilmeli kullanımları; deyim, kalıplaşmış söz, atasözü, terim gibi öğelerin güncel görünüşleri elde edilecektir. Ancak, bu çalışmada, genelleşip yaygınlaşmamış kullanımların saptanmasından kaçınılmalıdır (Aksan, 2003: 84). Sözlük, hem bir dilin sözvarlığının ortaya konmasında hem sözcükler ve yansıttıkları kavramlar aracılığıyla kültürün belirleyici özelliklerinin, kaynağının ve kültürün önemli unsurlarının yansıtılmasındaki hem de diller arasındaki etkileşimlerin, sözcük alışverişlerinin saptanmasındaki rolleri açısından değer taşır. Hangi türde hazırlanacak olursa olsun sözlük, amacın belirginleşmesinden, madde başlarının düzenlenmesine ve tanımların verilmesiyle madde başı için temel anlam ve ilgili yananlamların, değişmece anlamların, eğretilmelerin kullanım sıklığına göre

sıralanışına, sözcüklerin sesletimine kadar daha pek çok konuda özenli, ilkeli ve yöntemli bir çalışmayı gerektirmektedir (Uzun-Subaşı, 1999: 54).

Uzun (2006: 89) sözlükselleşmeyi, yeni bir sözcüğün dilde belirli bir sözlüksel içerikle, belirli bir çapta yaygınlaşması, tutunması olarak adlandırır. Sözlükselleşmiş sözcükler artık o dilin sözvarlığına ait olmuştur. Bir sözcüğün sözlükselleşip sözlükselleşmediğini anlamak için yapılacak en basit iş, genel sözlüklere bakmaktır. Bir sözcüğün sıklığı gözetilerek oluşturulmamış genel sözcükler okura, bir sözcüğün yaygınlığı konusunda herhangi bir bilgi veremez. Bugün TDK Türkçe Sözlüklerinin 10 baskısı da incelenecek olursa bu 10 baskının tamamında da dikkati çeken nokta, yabancı kökenli sözcüklerin, sayıca, yerli olanlardan az olsa da onlardan daha çok tutunmuş olmalarıdır. Kısacası Türkçe Sözlüklerde yabancılaşma oranı, Türkçeleşme oranından fazladır. (Uzun-Subaşı, 1999: 56). Bu durum da ilk baskıda belirtilen amaçlara ne ölçüde ulaşıp ulaşılmadığını göstermesi bakımından son derece önemlidir. Uzun-Subaşı (1999: 56), Türkçe Sözlüklerde Arapça, Fransızca, Farsçadan ödünçlemelerin en fazla hareketlilik gösteren sözcük gruplarını oluşturduğunu vurgular, TDK **Türkçe Sözlük**'ü 7. baskısının sözlüğe alınma açısından yabancı öğelerin yerli öğelere en çok yaklaştığı baskı olduğu tespitinde bulunur ve genel anlamda sözlüğün, dilin sözvarlığı kadar bir ulusun kültürünün niteliği ve toplumsal değişimleri konusunda da önemli açılımlar sergileyebildiğini, bu açılardan yapılacak değerlendirmelere kaynaklık edebileceğini belirtir.

Bir sözlükte eski, halk dilinde artık kullanılmayan sözcükler varsa, sıklıkla vurgulanan ölçünlü gündelik dilde yaygınlaşmamış birçok terimler bir sözlüğü işgal ediyorsa, çoğu yabancı bir dilin sözvarlığına hizmet eden sözcükler sözlükte ağırlıklıysa, o sözlüğün bir dilin sözvarlığını yansıtmaktan yoksun olduğu, kabul edilmesi gereken bir gerçekliktir. Uzun (2006: 90), mükemmel bir sözlüğün tamamıyla ve yalnızca dilin karakteristik ve tipik kullanımının ortamlarından toplanmış, temsil yeteneği olan yazılı ve sözlü bütüncüye dayanması ve belirli bir sözlükselleşme stratejisine sahip olması gerektiğini belirtir. Ancak böyle bütüncelerde gerçek anlamda bir temsil yeteneği olan sözcükler tespit edilir ve bu sözcüklerin ancak o zaman sözlükselleşip sözlükselleşmediğine karar verilebilir.

Günay (2007: 33)'in da belirttiği gibi, sözlükler bir toplumun belleğidir, dildeki kavramların anlamsal değerini ortaya koyabilmede iyi bir kaynaktır. Sözcükçe ya da sözlük, bilimsel bir yapıt değildir; bir dildeki sözcükler ve sözcüklerin anlamlarıyla ilgili yeterli oranda bilgi ve açıklamanın bulunduğu başvuru kaynağıdır. Sözlükler öğretici ve her an yararlanmaya yönelik kaynaklardır. Sözlükler dil ile ilgili birçok tartışmalı durumda da hakemlik yapar. Ancak bu işlevin işleyebilmesi için sözlükteki sözcüklerin yazım, söyleniş ve anlamsal değerleriyle ilgili toplumsal bir mutabakatın da oluşmuş olması gerekir. Toplumsal bir uzlaşma sağlanmışsa sözlükler, dil ile ilgili birçok kural ve kullanımın temel alındığı kaynaklar olarak gösterilebilir. Sözlüklerin hazırlanmasında ortak özellikler de bulunabilir. Örneğin her sözlükte öğretici ve açıklayıcı yanlar ve abecesel sıralama vardır. Abecesel sıralamayla kullanıcı aradığı sözcüğe kolaylıkla ulaşabilir. Yine Günay (2007: 36), dünyanın değişik ülkelerinde sözlük oluşturulurken iki tür yaklaşım izlendiğini de belirtir. Bunlardan birincisi; bazı sözlüklerde, sözcüğün betimlenmesinde kökenbilimsel ve biçimbilimsel durumların açıklamasına yer verilir. İkincisinde ise, ansiklopedik bir tanımla nesnelerin betimlenmesi yapılır. Ülkemizdeki sözlüklerin genellikle bu ikinci yaklaşımla hazırlandığı söylenilebilir. Uzun-Subaşı (1998: 165), sözlük hazırlamada bilimsel tutum gereği madde başlarındaki yenilemede, ilgili dönemdeki dilde kendiliğinden, dışarıdan bir müdahale olmadan gerçekleşen değişimleri yansıtma amacına hizmet etme, böylece dilde yansız bir tutumu gelenekselleştirme kaygısının ortaya çıkacağını söyler. Her koşulda güvenilir bir sözlükten beklenilenin, dilde bir kavramı yansıtan sözcüğe, sözlükte madde başı değeri verilmesinin, bir diğer deyişle sözlüğe alınmasının da sözlükten çıkarılmasının da çeşitli nedenlere bağlı açıklanabilir dayanaklarının ve tutarlılığının olması gerektiğini vurgular.

Sözvarlığı, yeni türetimler, öbekslemeler yoluyla sözlükselleşmeye doğru kayan her türlü sözlükbirimi taşınalıdır. Hem dile yeni sözcük kazandırmada hem de daha geniş çaplı ve planlı bir düzenleme ile özleştirmede dilin olanakları doğrultusunda türetmeler yapılabilmede, ağızlarda yaşayan öğeler genel dilin kapsamına alınmakta ya da dilde kullanılmaz durumdaki kimi eski dil öğeleri de kullanıma yeniden sunulmaktadır (Uzun-Subaşı, 1998: 167). Dolayısıyla sözvarlığını yansıtmaya gereken bir sözlükte dilde kullanılmayan ya da ölmüş sözcüklerin

bulunması gerçek sözcük varlığının ortaya konmasını da engelleyecektir. Halbuki toplum belleğinde yer etmiş, yeni bir göndergesi bulunan her sözlüksel birim, bir kavramlar zenginliği olduğu için sözlükselleşmiştir ve toplumun sözcük bütüncesine de girmiştir.

Ancak bu yeni sözcük, dilin genel türetim kurallarına ve kök sözcüğün yapısına da uygun olarak türetilmelidir. Türkçe Sözlük içinde yer etmiş sözcük türetme kurallarından belki de en yaygını, yabancı kökenli bir sözcüğe Türkçe ekler getirmektir. Böylece hemen, yabancı kökenli bir sözcüğe Türkçe ekler getirilerek sözcük türetilivercektir. Ne var ki bu yeni türetilmiş sözcükler Türkçenin sözcük varlığı içinde değerlendirilebilecek midir? Bu türetim yolu, sözcük türetiminde belki de en kolay yoldur. Sözcük varlığına yeni sözcük kazandırılacak diye, yabancı herhangi bir sözcüğe ekler getirilerek ondan yeni sözcük türetmek ve bu yeni sözcükleri Türkçe saymak, dünyadaki bütün dilleri Türkçeleştirmektir ki bu da mümkün olmayacak ve mantığın kabul edemeyeceği bir durumdur.

Türkçe sözcük türetiminde uygulanan bir başka yol da birleştirme ve öbekleştirme denilen iki sözcüğü kaynaştırıp tek bir kavramı anlatır duruma getirmektir. Bu, Türkçede sıklıkla kullanılır. Örneğin,

157. gönlünü al- : “Fenerbahçeliler, Alkmaar maçında yuhaladıkları Alex’in dün gönlünü aldı.” (Sabah/ 19.02.2007)³

315. bıçak parası: “... bıçak parası söyleminin devlet hastanelerinde yaşandığını, ancak kendi kurumlarında durumu olmayan hastalardan ücret istemediklerini söyledi.” (Cumhuriyet / 01.12.2006)

340. kilit isim: “... 28 Şubat sürecinde tepki çeken konuşmalarıyla partisini kapattıran kilit isimlerden birisiydi.” (Akşam / 04.02.2007)

Ancak buradaki sorun da bileşen sözcüklerin Türkçe olup olmadıklarıdır. Bugün sözcük varlığına bakıldığında, yabancı kökenli bir sözcüğe yabancı kökenli bir başka sözcük getirilerek oluşturulmuş birçok sözcüğün olduğu görülecektir. Bu sözcükler de artık toplumca benimsenmişse ve göndergesi tüm kullanıcılar tarafından algılanıyorsa Türkçenin sözcük varlığına girmiştir.

³ Örneklerde, sayfa 90’dan itibaren yapılan sıralamadaki numaralandırma dikkate alınmıştır.

Türkçe Sözlüklerde yer alan bir başka sözcük türetme biçimi de yabancı kökenli bir sözcükle Türkçe bir sözcüğü birleştirip yeni bir kavramı anlatır duruma getirmektir. Örneğin,

119. tolerans göster- : “... piyasanın da bu duruma tolerans gösterdiğini belirtti.” (Sabah/ 20.02.2007)

256. podyuma çık- : “... bu kez teknolojiyi kullanarak podyuma çıkan mankenlerin giysisine ilıştirdikleri özel spotlarla ... mesajını verdi.” (Radikal / 12.03.2007)

271. strese sok- : “4.5 trilyon dolarlık rekor evlilik dünya borsalarını strese soktu.” (Vatan / 20.01.2007)

Amaç, Türkçe sözvarlığının halkın benimsediği, yaygınlaşmış, gönderimi herkesçe bilinen sözcüklerle zenginleştirmektir. Yabancı bir sözcükle Türkçe bir sözcüğü birleştirerek elde edilen melez yapılı öbekler Türkçe sayılıp Türkçe sözlük içinde yer edinebiliyorsa o zaman gönderimi toplumca bilinen birden çok Türkçe sözcüğün (Türkçe öbek yapının) da sözlükte bulunması gerektiği düşünülür.

Türkçe sözcük türetme ya da sözvarlığını zenginleştirme, ilk olarak Türkçe bir sözcüğe Türkçe ekler getirilerek olmalıdır. Türetilmiş olan yeni sözcüğün kullanımı desteklenmeli, gönderiminin yaygınlaşması sağlanmalıdır. Örneğin sev-gi, sev-gi-li... gibi. Yine Türkçe bir sözcük başka Türkçe sözcükle öbekleşip yeni bir kavram alanı yansıtıyor ve herkesçe benimseniyorsa Türkçe sözlükte bulunmalı, sözvarlığı içinde değerlendirilmelidir.

Bu saptamalarla vurgulanmak istenilen, Türkçe sözlüğe sözcük kazandırırken ya da sözvarlığına yeni bir sözcük katarken yüzyıllardır toplumda kullanımı yaygınlaşmış, göndergesi benimsenmiş sözcüklerin ya da sözcük öbeklerinin dilden atılması değildir. Zaten bunu gerçekteştirmek de mümkün değildir. Burada amaç, Türkçe sözlük hazırlanırken neden anlamı herkesçe bilinen, kavram dünyası tanınan iki sözcükten birinin sözvarlığına alınıp da diğerinin alınmamasıdır. Türkçeye sözcük kazandırırken sonradan geliştirilen yapay yollardan yabancı sözcükleri işlevselleştirmek amaç olmamalıdır. Amaç, dilin en büyük taşıyıcısı olan toplum belleğinde yer etmiş, gerçek sözvarlığını yansıtan, bir bütüncede sıklıkla geçen ve gönderimi yaygınlaşan sözcükleri Türkçe sözlüğün kapsamına almaktır. Örneğin “plastik” sözcüğü 1940’lı yıllarda Türkçeye girdi ve daha yüzyıllar geçmeden, türevleriyle birlikte dile yerleşti (Göksan, 2006: 23).

Bugün bu sözcük yabancı diye o sözcüğe bir Türkçe karşılık bulunabilir ya da sözcüğe bazı ekler getirilerek sözcük türetime sokulabilir. Yine sözcük başka sözcüklerle öbikleşip tek bir göndergeyi karşılar konuma da gelebilir. Burada sözü edilen durum, bu sözcük gibi halk belleğinde yer etmiş ve dilden atılması zor olan sözcüklerin de sözvarlığı içinde değerlendirilmesi gerektiğidir.

Elbette ki dile yabancı dillerden sözcükler girerken o sözcüklere Türkçe karşılıklar bulmak amaç olmalıdır. Türkçeyi yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarmak ve sözvarlığını saf Türkçe sözcüklerle zenginleştirmektir savunulan. Bu amaç gerçekleştirilirken Türkçenin olanakları sonuna kadar kullanılmalıdır. Türetme, birleştirme yeteneği bugün Türkçeye sözlüklerde bulunmayan fakat halkın sözcük bütüncesinde tutunan yüzlerce sözcük kazandırmıştır. Bu sözcükler sözvarlığını girmiştir. Ancak sözvarlığının bir anlamda “aynası” konumundaki Türkçe sözlükler içinde ne yazık ki bu sözcükler ve öbekler çoğu zaman bulunmamaktadır. Öyle ki ilk Türkçe yazıtlardan Türkiye Türkçesine kadar, dilimizin geçmişi incelenecek olursa yabancı dillerin etkisine karşın engin bir sözvarlığıyla karşılaşılır. İslamiyet’in kabulünden, 10. yüzyıldan sonra Arapçanın, özellikle, yazın ürünleri aracılığıyla Farsçanın güçlü baskısı uzun yıllar sürmüş olmakla birlikte, Türkçe, yapısındaki türetme ve kavramlaştırma gücüyle yaşamaya devam etmiştir. Anadolu’ya geçişten sonra bu topraklarda bir dönem Arapçanın, bir dönem de Farsçanın resmi dil oluşuna karşın halkın dili hep Türkçe kalmıştır (Aksan, 2002: 14-15). Özellikle 13. yüzyıldan sonra yetişen Yunus Emre ile Türk dili bütün canlılığını sergilemiş, halkın kavramlaştırma gücü, şair ile bir kez daha ortaya konmuştur. Yine 16. yüzyılda Köroğlu, 17. yüzyılda Karacaoğlan gibi halk şairleriyle Türk toplumunun olaylar ve durumlar karşısındaki betimleme yeteneği, Türk dili ile bir kez daha vurgulanmıştır. Bu dönemde, özellikle aydınlar tarafından kullanılan ve Arapça-Farsça karışımı Osmanlıca denilen karma dil, saray çevresinde gelişip yaygınlaşırken Arapça ve Farsçadan da Türkçeye yoğun olarak sözcük ve tamlama girişi olmuştur. Ancak bu durum, Anadolu içlerinde yaşayan ve gelişen Türkçenin canlılığından bir şey kaybettirmemiş, Türkçe, sözcükleri, terimleri, deyimleri, atasözleri, kalıp sözleri ve kalıplaşmış öğeleriyle bir bütün olarak sözvarlığını korumaya ve zenginleştirmeye devam etmiştir. Ancak bunların ne kadarı Türkçe sözlük kapsamında bulunmaktadır, bu da sorgulanması gereken önemli bir noktadır.

Ne var ki hazırlanan Türkçe sözlükler incelendiğinde, bunların geniş kapsamlı olmadığı görülecektir. Bu sözlükte geçerliliklerini yitiren birçok sözcüğe yer verilmekte, çağın gereksinimlerini betimleyecek sözcükler, üretildiği dilde kullanıldığı biçimiyle çoğu kez karşılık verilmeden aktarılmaktadır. Özellikle Türkçenin birden çok sözcüğün birleşerek oluşturduğu öbikleştirme yeteneği sonucunda oluşan ve ayrı bir gönderimi bulunan sözcüklere çok seyrek yer verilmekte, ciddi bir alan taraması yapılmadan, kullanım sıklığı gözetilmeden, Türk toplumu içinde yaygın ve kullanılır olup olmadığına bakılmadan yapılan bir değerlendirmeyle sözlükler oluşturulduğu izlenmektedir. Bugün sözlükler tarandığında, türetme ve öbikleştirme açısından ciddi bir sözcük sıkıntısı çekildiği izlenir. Türkçe sözlüklerde anlamı unutulmuş ya da belli bir alanla ilgilenen kişileri ilgilendirecek birçok sözcük yer edinmektedir. Oysaki kullanım sıklığı fazla olan, işlevsel birçok sözcük ya da öbek ise sözlüğe girememektedir. Durmuşoğlu (1991: 115) ülkemizde hazırlanan birçok sözlüğün, bilimsel ve teknolojik gelişmeler ışığında hazırlanmadığını, Türkiye’de sözlükçülüğün bireylerin ya da kurulların öznel zevkleri doğrultusunda, Türk halkının kullandığı dili olduğu gibi algılayıp yansıtmaktan çok uzakta bocalayıp durduğunu söyler.

Sözlük hazırlanırken bazen de şairlerin, yazarların bir sözcüğü kullanıp kullanmadıkları veya ne kadar sıklıkla kullandıkları değerlendirme ölçütü olarak alınır. Şairlerin, yazarların bir sözcüğü kullanmaları, o sözcüğün temel sözlük kapsamına alınması için yeterli olmamalıdır. O sözcüğün toplumda yaygın ve kullanılır olması da gerekir. Normalde dildeki hemen her sözcüğün, sözlüğe girmesi gerektiği savunulabilir. Ancak temel bir sözlük kapsamına girecek sözcüklerin kullanım sıklığı oranına da bakmak gerekir. Bu, Uzun (2006: 89)’un da değindiği gibi, dildeki yeni bir sözcüğün belli bir sözlüksel içerikle, belli bir çapta yaygınlaşması, tutunması gerektirir.

Herhangi bir dildeki temel sözlük, çağdaş dili yansıtmalıdır. Belli zaman aralıklarıyla sözlük girdileri gözden geçirilmeli, yeni eklemeler yapılmalı, eski sözcüklerin yeni anlam boyutları dikkate alınmalı, eskimiş sözcükler temel sözlük kapsamından çıkartılarak daha geniş tarihsel, ansiklopedik ve kökenbilim sözlüklerin kapsamına aktarılmalıdır (Durmuşoğlu, 1991: 115). Çünkü temel sözlük kapsamında

bulunmayan ve sadece belli bir kesime hitap eden kimi sözcükleri ve terimleri o dilin sözvarlığını temsil ediyor gibi göstermek yanlış olacaktır.

Çotuksöken (1985: 37) de farklı bir bakış açısıyla **Türkçe Sözlükteki** çeşitli eksiklikler üzerinde durur. **Türkçe Sözlükte** deyim, kalıp söz, atasözü gibi kalıplaşmış anlatımların madde içinde yer aldığını; ne var ki birim adı belirtilmeden yapılan sıralamanın okurları, hangilerinin deyim, hangilerinin kalıp söz, hangilerinin atasözü olduğu konusunda birtakım yanılgılara sürükleyebilecek nitelikte olduğunu söyler. Türkçe sözlüğün hemen her aydınının, okur-yazarın elinin altında bulunması gereken başvuru kitaplarından birisi olması gerektiğini, Türkçeyi doğru yazıp konuştuğunu ileri süren birçok yazarın, okurun bu sözlükten çok şey öğreneceğini vurgular.

Ayrıca yeni yaratım sözcükler bir dilde ödünçlemeler kadar yaygın olabilir. Bu sözcükler Mauer ve High'in de işaret ettiği toplumsal, bilimsel ve teknolojik gelişmeler açısından bir dildeki karşılıklı anlaşılabilirliği artırmaktadır (*Aktaran Karaş*, 1990: 147). Yeni yaratım sözcükler toplumsal uzlaşmayı sağlayıp toplum belleğinde yer ettiyse artık sözvarlığına da girmiş demektir. Bu sözcükler ve sözcük öbekleri kavramlar dünyasında yeni bir pencere açtığı için artık sözlükselleşmiştir ve güncellenen bir sözlük içinde de yer almalıdır.

Temel sözvarlığı sorunu günümüz dilbiliminde özel bir yer ve önem kazanmıştır. Anadili ve yabancı dil öğretiminde, öğretilecek dilin en sık geçen, en gerekli sözcüklerinin saptanması, bu öğretimden alınacak sonucun başarılı olup olmamasında rol oynamakta, öğrenen kişiye en gerekli sözcüklerin belirlenmesi konusunda, özellikle sıklık sayımlarına dayanan çalışmalar yapılmaktadır (*Aksan*, 2003: 17)

Aksan (2003: 18), dilde herhangi bir sözcüğün temel sözvarlığının bir üyesi olup olmadığını anlamak için birtakım ölçütlerin olduğunu söyler ve bunları sıralar. Bu ölçütlerden biri, sözvarlığındaki sözcüklerin, insanoğlunun yaşamında birinci derecede önemli kavramları yansıtmakta olmasıdır. Diğer bir ölçüt de bazı dilbilimcilerin üzerinde durduğu, bir sözcüğün yeni öğeleri, bileşik sözcükleri türetme değeri, yeni sözcükleri türetme gücüdür. Yine *Aksan* (2003: 18), *Kühn*'ün bir sözcüğün temel sözvarlığından sayılması için gereken ölçütlerden biri olarak da onun “anlatımbilim açısından yansızlığı”nı söz konusu ettiğini söyler. Bununla anlatılmak istenilen, sözvarlığındaki ögenin genel anlaşılabilirliği, genel kullanılabilirliği; bir sözcüğü söyleyen ya da yazanın niteliğini ortaya koyan bölgesel, yaşa ilişkin,

toplumsal ya da meslekle ilgili belirtilere karşı yansızlığıdır. Bu ölçütler arasında, bir sözcüğün çeşitli anlam aktarımlarıyla kullanım alanını genişletme gücü de söz konusu edilmekte, anlamlarının sayısı ne denli çoksa, sözcüğün konuşmadaki sıklığının o ölçüde fazla olduğuna değinilmektedir. Bu dolayısıyla bir sözcüğün ne kadar anlamı varsa sözcüğün, bütün bu anlamlarıyla sözlük içinde bulunması gerektiridir.

Yeni sözcüklerin birçoğu yazarlar ve toplumda egemen sınıfların ya da kültürlerin insanları tarafından uydurulmakta, örneğin yazı dili (kitap-gazete-dergi) gibi değişik yollarla toplumun diğer kesimlerine benimsettirilmektedir. Yeni sözcük türetilmesine iten nedenler, sosyo-politik sistemlerdeki, dil planlamasında varılmak istenen amaçlardaki, dil geleneklerindeki, bireylerin değerlendirmelerindeki farklılıklar dolayısıyla değişiktir (Karaş, 1990: 148). Sosyal hayatı betimleyen gazetelerde, haftalık gündemi yakalamaya çalışan haber ve magazin dergilerinde yeni sözcüklere sıklıkla rastlanılmaktadır. Bu sözcükler belli bir okur kesimine hitap ettiği için kolaylıkla benimsenmekte ve yaygınlaşmaktadır. Özellikle birden çok sözcüğün birleşmesiyle kurulan ve hem ad hem de eylem olarak kullanılmaya elverişli öbeklerin yaygın olarak kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bu öbeklerde yansıtılmak istenilen gönderge, dildeki başka bir sözcüğün kavram alanından bağımsız olduğu için ve başka bir sözcüğün kavram alanına müdahale etmediği için artık sözlükselleşmiş sözcük olarak kabul edilmelidir. Ayrıca bu tür öbekler dil geleneklerini de desteklemektedir. Örneğin,

242. koltuğa yapış- : “Futbol federasyonunun durumu ortada, koltuğuna yapışmış bir heyet, kendini kurtarmaya çalışıyor.” (Cumhuriyet / 07.03.2007)

344. koltuk sevdası: “... en ufak bir planları olmadan, zamanında sadece koltuk sevdasıyla ... yapılan hareketlerin ne kadar yanlış olduğunun göstergesi.” (Vatan / 20.02.2007)

215. gündeme otur- : “MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli, eyalet sistemine yönelik önerisiyle gündeme oturan 7. Cumhurbaşkanı Kenan Evren’i ağır bir dille eleştirdi.” (Akşam / 04.03.2007)

168. kaderini çiz- : “Beşiktaş-Galatasaray derbisinin belki de kaderini çizecek olan iki kaleci Runje ve Mondragon, kalelerinde 22’şer gol görürken, 8’er maçta gol yemediler.” (Posta / 02.03.2007)

Dilde özellikle iki sözcüğün birleşip kaynaşmasıyla oluşmuş ve farklı adlandırmalarla yansıtılan birçok birim vardır. Deyimler, kalıp sözler, bileşik

sözcükler bu birimler içinde değerlendirilebilir. Yine öbekleşme sonucu oluşturulan yeni sözcükler, dile sözcük kazandırılması yolundaki hedefleri desteklemesi bakımından da önemlidir. Bu öbekler kimi kez yabancı dilden girecek bir sözcüğe karşılık olabilmekte ve dili yabancılaştırmadan ona yeni sözcükler kazandırma, dilde uluslaşma amacını da gerçekleştirmektedir.

Dilde uluslaşma yabancı, eski ve ölü sözcükler yerine Türkçelerini yeğlemekle olur. Bu da gelişmelerin yarattığı yeni kavramlara, dilimizin kendi öz değerlerinden yeni karşılıklar bulmakla olanaklıdır. Bugün sözcükler, tarihsel değerlerinin yerine güncel değerlerine göre kullanılırlar. Yani artzamanlı bir değerlendirmeye değil eşzamanlı bir değerlendirmeye bağlıdır. Kimi zaman çok güçlü kalıplaşmaları dolayısıyla değişebilecekleri düşünülmeyen deyimler ve kalıp sözler bile değişme yolundadır. Bir sözün tarih içinde kazandığı anlam alanı toplum gereksinimlerini kazandığı andan itibaren artık, değişmeye başlamakta, ilgili sözcük ya tek başına ya birtakım biçimbirimlerle kalıplaşarak ya da başka bir sözcükle kalıplaşarak yeni bir kavram alanını yansıtır duruma gelmektedir. Özellikle betisel anlam taşıyan sözcüklerin bu anlamları, zaman zaman güncellenmeli, betimlenen anlamı yansıtıp yansıtmadığı sorgulanmalı ve kavram dünyasındaki değişiklik yerleşik bir konumdaysa sözlüksel birim, yeni anlamıyla tanımlanmalıdır. Bu, dilin sürekliliğini, türetim gücünü ve değişime açık oluşunu gösterecektir.

Dil, bir toplumun kültür hazinesidir. Bu hazine, o toplumun kullandığı sözcüklerle gelişip zenginleşmektedir. Tarih içinde, sözcüklerden herhangi birinin ölmesi, bir başkasının anlam başkalaşmasına uğraması, yeni yeni kavramların yeni sözcüklerle karşılanması dilin geçirdiği evrelerden bazılarıdır. Hedef, toplumun kültür hazinesi olarak tanıtılan dilin varsıllığını artırmak için ne kadar sözlükselleşmiş birim üretildiğidir.

Kendine özgü bir dili olan her toplum, doğadaki nesnelere, değişik durum ve olayların, devinimlerin anlatımı sırasında birtakım ses bileşimlerinden yararlanır; bu ses bileşimleriyle onları kavramlaştırır. Kimi zaman kendi kök ve ekleriyle türetmelere gider kimi zaman ilgisi, benzerliği olan başka kavramlara dayanarak onlardan yaptığı aktarmalara ad vermeye yönelir, böylece dildeki göstergeler oluşur. Bu göstergelerin, birden çok göstergenin bir araya gelmesiyle yeni bir kavram ortaya koyması da olanaklıdır (Aksan, 1999: 30). Dilde bir kavram adlandırılırken bu

kavrama sadece tek bir sözcük gösterge olmamaktadır. Bazen bir kavram birden çok sözcükle gösterilmektedir. Öbek yapı olarak da adlandırılabilir olan bu göstergeler özellikle soyut kavramların, betimlenen eylemlerin ortaya konulmasında sıklıkla kullanılır. Bu yapılar hem bir dilin sözcelem gücünü ortaya koymakta hem de o dilin kavramları adlandırmadaki kıvraklığını göstermektedir. Ayrıca, öbek yapılar oluşurken öz anlamlarını kaybeden sözcüklerin kazanmış oldukları yeni anlamlar, ilgili sözcüğün anlam alanını da genişletmekte, toplumun düşünce dünyasının potansiyelini de ortaya koymaktadır. Çünkü öbek yapı olarak adlandırılabilir sözcükler bir sözlüksel birimdir. Bu sözlüksel birimlerde öbek yapıyı kuran sözcükler yeni ve başka bir sözlüksel birimin anlamına karışmayan bir göndergeye sahiptir. Bu gönderge dil kullanıcıları tarafından tanınıyorsa, söz konusu sözlüksel birimin sözvarlığına katılması ve bağımsız bir anlam taşıması dolayısıyla sözlük kapsamına da alınması gereklidir.

4.2. Öbek Yapı

4.2.1. Öbek Yapı ya da Bileşik Sözcük

Bileşik sözcük, eylem ya da ad soylu olarak kullanılabilen iki sözlüksel birimin birleşip kaynaşması ve yeni bir gönderimde bulunmasıyla oluşan sözlüksel birimdir. Bunlar, yeni bir sözcüktür, yeni bir kavrama gönderimde bulunur ve sözlükte madde başı olarak bulunmalıdır. Bu sözcükler, iki adın ya da bir adla bir eylemin kalıplaşıp yeni bir kavram alanı yaratmasıyla oluşurlar. Çoğunlukla bitişik (birleşik) yazılmaz. Eğer sözcükler öbekleşirken ses düşmesi, ses türemesi ya da ses değişmesi olmuşsa ilgili bileşik sözcük o durumda bitişik (birleşik) yazılır.

Bu çalışmadan da anlaşıldığı üzere Türkçede öbek yapıların en çok eylem türü sözcükler halinde belirdiği görülür. Ancak, günümüzde gündelik dilde ad türünde kullanılan öbek yapılar da rastlanılmaktadır. Bu sözcüklerin, sözlükler tarandığında çoğu zaman sözlüklerde madde başında ya da madde içinde yer almadığı görülür. Ancak bu sözcükler, dilbilgiselleşmede yeri olan sözcüklerdir. Yani bileşik sözcük oluşumu bütün dünya dillerinde olduğu gibi Türkçede de vardır. Özellikle Cumhuriyet dönemiyle dilde özleştirme ve sadeleştirme akımı içinde

başvurulan yöntemlerden biri birleştirmedir. Bu sözcükler kimi zaman öneri sözcükleri kimi zaman da günlük dilde çeşitli kavramlaştırmalarla oluşan sözcüklerdir. Günlük dile yansıtan ve toplumun ortak kavramlaştırma ve iletişim ürünlerinden birisi olan yazılı basında bu tür sözcüklere sıkça rastlanılır. Gazeteler ve magazinsel dergilerde karşımıza çıkan bu sözcükler, ortak bellekte yer edince, anlık sözcükler olmaktan çıkacak ve temel sözvarlığında ve genel sözlükte yer alması gereken sözcükler haline gelecektir.

4.2.2. Öbek Yapı ya da Bileşik Sözcük (Bileşik Ad-Bileşik Eylem) Konusunda Tanım Geliştirenler ve Yaklaşımlar

Bileşik sözcüklere ilişkin yapılan değerlendirmelere ve araştırmalara bakılınca bileşik sözcüklerin, bileşik eylem ve bileşik ad olarak iki ayrı ulamda karşılandığı görülür. Bu nedenle bileşik sözcüklerin oluşum özellikleri belirtmeye ve bu konuda çalışma yapanların görüşleri verilmeye çalışılırken bileşik sözcükleri oluşturan bileşik eylemlere ve bileşik adlara getirilen açıklamalar bir arada sunulmuştur.

Dizdaroğlu (1963: 30) bileşik eylemleri, birden fazla sözcükten oluşan eylemlere bileşik eylem denir, diye tanımlar. Bileşik eylemlerin kendisini oluşturan sözcüklere göre üç bölümde incelenebileceğini belirtir. Bunlar “iki eylemden yapılmış bileşik eylemler”, “yardımcı eylemlerle yapılan bileşik eylemler”, “anlamca kaynaşmış bileşik eylemler”. İki eylemden yapılmış bileşik eylemlere “özel bileşik eylemler” de der ve bu eylemleri yeterlik, tezlik, sürerlik ve yaklaşma eylemleri olmak üzere dörde ayırır (1963: 30-33). Örneğin,

- yapabil- (yeterlik)
- geliver- (tezlik)
- bakakal- (sürerlik)
- düşeyaz- (yaklaşma)

Dizdaroğlu (1963: 33) et-, eyle-, ol-, kıl-, buyur- eylemleriyle kurulan bileşik eylemleri de yardımcı eylemle kurulan bileşik eylem diye tanımlar. Ancak Kahraman (1996: 114) bu yardımcı eylemlere “al-, bulun-, çek-, gel-, ver-, yap-” gibi eylemleri de ekler.

Daha sonra da belirtileceği üzere Türkçede en yaygın kullanılan yardımcı eylemler ise “ol-” ve “et-” eylemleridir. Yardımcı eylem olarak kabul edilen sözcükler, bir adla beraber kullanılarak bir bileşik sözcük oluştururlar.

Dizdaroğlu (1963: 36) anlamca kaynaşmış bileşik eylemlerin ise iki grupta incelenebileceğini belirtir. Bunlar, eylemden önceki sözcüğü sözlük anlamını yitirmeyip eylemi sözcük anlamını yitirenler (kahkaha at-, ağır bas-, boy ölçüş-) ve hem ad soyundan sözcüğü hem de eylemi sözlük anlamını yitirerek yeni bir anlam verecek biçimde birleşenler (*etek silk-, ağız yap-, kazık kesil-, kanını em-*)dir.

Burada Dizdaroğlu'nun anlamca kaynaşmış bileşik eylemler diye verdiği örneklerin deyimleşmiş bileşik eylem ya da deyim örnekleri içinde gösterilmesi gerektiği düşünülür. Çünkü geleneksel dilbilgisi bakış açısıyla değerlendirildiğinde anlamca kaynaşmış bileşik eylemler konusunda bileşik eylemi oluşturan her iki sözcüğün de anlamını yitirip kalıplaşması ve birleşik (bitişik) yazılması söz konusudur. Burada verilen örneklerin ise deyimleşmeye uygun oldukları görülmektedir.

Özel (1977: 49)'e göre bileşik sözcük, iki sözcüğün iyice kaynaşarak, yeni bir kavramı karşılayan tek bir sözcük oluşturmasıdır. Özel, bileşik sözcük oluşurken iki sözcüğün hem biçim hem de anlam bakımından birleştiğini ve kimi tamlamaların sözcüklerinin iyice kaynaşıp öz anlamlarını düşündürmeyecek biçimde kalıplaştıklarını ve tek bir kavramı anlatır duruma geldiklerini belirtir.

Bu her dilde görülen kimi varlıkların birden çok sözcükle adlandırılması durumudur ve çoğunlukla bağlantılı dillerde görülen bir özelliktir.

Bileşik sözcük oluşurken, kalıplaşmayı oluşturan sözcüklerden bazen birisi bazen tüm sözcükler temel anlamını yitirmektedir. Birleşirken anlamlarını koruyan sözcük sayısı oldukça azdır.

Özel (1977: 55), bileşik eylemleri ise, genellikle bir ad ya da ad soylu sözcüğün yardımcı eylemle oluşturduğu birlikler diye tanımlar.

Bu Dizdaroğlu'nun da üzerinde durduğu bir gruplandırma değildir ve hemen her dilci yardımcı bir eylemler kurulan bileşik eylemlerden söz etmiştir (Dizdaroğlu, 1963; Özel, 1977; Kahraman, 1996; Gencan, 2001; Karabacak, 2001; Atabay ve

diğer., 2003; Korkmaz, 2003; Banguoğlu, 2004; Demir, 2004; Balpınar, 2004; Eker, 2005; Gülensoy, 2005; Bilgin, 2006; Yüksel, 2006).

Özel (1977: 55), deyim niteliği taşıyan bir kısım bileşik eylemin de ad soylu bir sözcükle bir eylemin kalıplaşması diye nitelendirir.

Karahan (1995: 11) kelime grubu diye adlandırdığı bileşikleri, “Bir varlığı, bir kavramı, bir niteliği, bir durumu veya bir hareketi karşılamak üzere belirli kurallar içinde yan yana gelen kelimeler topluluğu.” diye adlandırır.

Kahraman (1996: 108) bileşik eylemi, birden çok sözcüğün, bir eylem ya da oluşu bildirmek üzere birleşmesinden ya da öbekleşmesinden oluşan eylemler olarak tanımlar. Ona göre bileşik eylemi oluşturan sözcükler iki öğeli biçimde kümelenir. Bu iki öğe, tek sözcük biçiminde (birleşik olarak) yazılabildiği gibi, öbek biçiminde de yazılabilir; fakat her iki durumda da tek kavramı anlatır: *alabildi, koşadursun, diş bile-, söylemiş bulun-* gibi.

Bileşik eylemler, ilgili ekleri alarak mastar, ortaç ve ulaç da oluşturabilirler: *yapabilmek, bakakalan (çocuk), düşekoyup...*

Kahraman (1996: 108-115), çağdaş Türkiye Türkçesindeki bileşik eylemleri dörde ayırır:

Bunlardan birincisi, ulaç + çekimli yardımcı eylem biçiminde oluşan bileşik eylemlerdir. Bu tür bileşik eylemler, -(y)İp ekiyle kurulanlar dışında, tek sözcük biçiminde yazılır. Bu bileşik eylemler de yapı ve anlam özellikleri bakımından dörde ayrılır: yeterlik eylemleri, sürerlik eylemleri, tezlik eylemleri, yaklaşma eylemleri.

Bu da yine çoğu dilcinin özel bileşik eylemler diye yaptığı bir bölümelemdir (Dizdaroğlu, 1963; Gencan, 2001; Banguoğlu, 2004). Dikkat edileceği üzere özel bileşik eylemler olarak adlandırılan bileşik sözcükler, eylem + eylem kalıbıyla kurulmuştur.

İkinci gruptakiler ortaç + çekimli eylem biçiminde oluşan bileşik eylemlerdir. Bu tür bileşik eylemlerin birinci öğeleri, bir ortaç ekini ya da bu ekin iyelik ekli biçimini alarak ortaçlaşmış bir eylemdir: *gider ol-, girmiş bulun-, oturacağı tut-* gibi. Birinci öğeleri bu biçimde oluşmuş bulunan bileşik eylemlerin

ikinci öğeleri bulun-, gel-, görün-, ol-, tut-, vur- gibi yardımcı eylem görevi yapan çekimli bir eylemden oluşur.

Ancak buradaki ortaç olarak verilen örneklerin ve açıklamanın da tartışılabilirliği söz konusudur. Aynı durum Gencan (2001: 349)'ın "beklenmezlik eylemleri" diye belirttiği bölümlere için de geçerlidir. Örneğin, "oturacağı tut-" öbeğinde {-AcAK} ekini bir ortaç olarak düşünmek olanaksız gibidir. Çünkü, ortaç eki olarak kullanılan ekler, eklendiği eylemi niteleyen ya da belirten sözcük durumuna getirir. Yani bu eki alan eylemlerin işlevleri, kendilerinden sonra gelen adı nitelemek ya da belirtmektir. Bu şöyle kolay bir yolla da bulunabilir: İlgili ortaçtan sonra gelen ada, "Nasıl?" ya da "Hangi?" soruları yöneltilir. Oysa bu açıklamaya bağlı olarak verilen iyelik ekli bu örneklerin hiçbirisinde böyle bir durum söz konusu değildir. Kaldı ki ortaç eki aldığı savunulan eylemlerde ilgili ekin üzerinde bir iyelik eki bulunmaktadır. İyelik eki ise bir ada yüklenilebilen çekim ekidir. Çünkü sıfatlar veya sıfat olarak kabul edilen sözcükler çekim eki, ancak adlaşırlarsa alabilmektedir. Oysa verilen örneklerde adlaşma gibi bir özellik de yoktur. Yine özellikle "oturacağı tut-" örneği incelenecek olursa bu örnekte bir tamlayanı düşmüş ad tamlamasının varlığı çok açıktır.

(onun) oturacağı tut-

"Ad tamlamalarını adlar kurar", ilkesinden yola çıkılarak burada ortaç olarak kabul edilen sözcüğün aslında bir ad öbeği olduğu görülmektedir ve ilgili sözcüklerin aldığı sonekler ise ad yantümcesi kuran son eklerdir. Dolayısıyla bu sözcükler ortaç kabul edilirse tamlayanı düşmüş ad tamlaması ve ad öbeği yok sayılacak bu da bir çelişki oluşturacaktır.

Bu sonekler ise {-DIK, -AcAK, -(y)Iş, -mA, -mAK}tir. Ad yantümceleri çekimli ve çekimsiz olarak da kullanılabilir (Balpınar ve diğer., 2004: 225).

Yine bu konuda Göksel & Kerlake (2005: 424) de {-DIK, -AcAK} ekleriyle biçimlenen ad yantümcelerinin dolaylı yapılar oluşturduğunu söyler.

Kahraman (1996: 114) üçüncü gruptakileri ise ad + çekimli yardımcı eylem biçiminde oluşan birleşik eylemler olarak sınıflandırır. Bu gruptakiler et-, eyle-, kıl-, ol-, yap-, bulun-, al-, çek-, gel-, ver- yardımcı eylemlerinden birinin bir adla, ad

soylu bir sözcükle ya da öbekte kalıplaşmasından oluşmuş bileşik eylemlerdir: *göz et-, iş yap-, banyo yap-, boş bulun-, duş al-, kura çek-, meydana gel-, karar ver-* gibi.

Ancak burada da bir tartışma konusu göze çarpmaktadır. Çünkü burada verilen ve yardımcı eylem oldukları varsayılan birçok sözcüğün de birçok araştırmacı tarafından deyimler içerisinde gösterildikleri görülür (Aksoy, 1984; Bezirci, 1990; Çotuksöken, 1992). Burada en azından deyim-bileşik eylem ayırımına gidebilmek için anlamca değişme, yeni anlam kazanma ve ayrı anlamlar yansıtabilmek gibi değişik özelliklerin göz önünde bulundurulması gerektiği düşünülmektedir. Böyle bir ayırım yapılmazsa söz konusu sözcüklerden pek çoğunun deyim mi, yoksa bileşik sözcük mü olduğu tartışılacaktır. Doğaldır ki deyimler de bir bileşik eylem çeşididir. Ancak unutulmamalıdır ki deyimlerin oluşum özellikleriyle, yani deyimleşme dereceleriyle bileşik eylemlerin oluşum özellikleri ayrıdır. Deyimlerde yananlaşma oldukça kuvvetlidir. Oysa yardımcı eylemle kurulan bileşik eylemlerde böyle bir yananlaşmanın olduğu kabul edilemez. Yardımcı eylem olarak kullanılan eylemler, yananlaşmadan, önünde kullanıldıkları adı eylemleştirmeye yarayan sözcüklerdir.

Kahraman (1996: 114), belirttiği bu yardımcı eylemlerden en çok *et-, ol- ve yap-*'in kullanıldığını söyler. *Al-, bulun-, çek-, gel-, ol-, ver-, yap-* eylemlerinin gerçekte birer temel eylem olduğunu; ama yardımcı eylem olarak da geniş kullanım alanlarına sahip olduğunu söyler.

Bu eylemler içinde de yardımcı eylem mi yoksa deyimleşmiş bileşik eylem mi olduğu ya da oluşturduğu tartışılan eylemler vardır. Örneğin *yap-* sözcüğünün kalıplaşmaya uğradığında yardımcı eylem olmadığı doğrudan doğruya ad öbeğiyle kalıplaştığı için yeni bir kavramı karşıladığı düşünülür. Örneğin, *istihbarat yap-* gibi. Kahraman (1996: 114), *ad + yardımcı eylem* biçiminde oluşan bileşik eylemlerdeki yardımcı eylemlerin görevinin Türkçe ya da yabancı kökenli sözcüklere eylem-oluş anlamı katmak ve bu sözcüklerin tümcede yüklem olarak yargı bildirmelerini sağlamak olduğunu belirtir. Bu tür bileşik eylemlerin ad öğelerinin genellikle yalın durumda olduğunu yardımcı eylemlerin ise çekimli olduğunu, bunları oluşturan sözcüklerin öbek biçiminde yazıldığını söyler.

Dördüncü gruptakiler ise, kendisini oluşturan sözcüklerin, sözlük anlamından değişik anlamlar verebilecek biçimde kalıplaşmasıyla oluşan bileşik eylemlerdir: *diş bile-*, *göz at-*, *tadı kaç-* (Kahraman, 1996: 115).

Daha önce yardımcı eylemler içinde açıklanan yap- eyleminin de burada değerlendirilmesi gerektiği daha doğru olacaktır. Bu tür bileşik eylemler, başka öğeler alarak daha geniş tümceler kurabildikleri gibi, kendi başlarına birer tümce özelliği de gösterebilirler. Bu bileşik eylemler, bir bütün halinde çekime girerek tümce biçiminde de kullanılabilirler: *Ağzından baklayı çıkardı. Ateş almaya mı gittin?*

Kahraman (1996: 151) bileşik eylemler dışında belirtme öbeklerine de değinir. Ona göre belirtme öbeği, tek varlığı ya da kavramı karşılayan, anlatım içinde tek öge olarak görev yapan ve yargı bildirmeyen söz birlikleridir. Belirtme öbekleri, birer varlık ya da kavramın karşılığı olan sözcüklerin birleşip öbikleşerek daha geniş kavramları bildirmelerini sağlayan söz birlikleridir: *anasının kuzusu, beş duyu organı, eğri büğrü, ondan sonra, uykuya doyunca, vay anam* gibi.

Ancak Kahraman'ın belirttiği bu belirtme öbeklerini sözlükselleşmiş birimler olarak kabul etmek olanaksızdır. Bu öbekler Türkçede ad tamlamaları, sıfat tamlamaları, ikileme, ilgeç öbeği, belirteç öbeği ya da ünlem öbeği olarak kullanılan birlikteliklerdir. Bu birlikteliklerde anlam yitimi ya da yeni bir kavramı karşılama da yoktur.

Kahraman (1996: 151), öbeği ise bileşik sözcüğün karşıt anlamlısı olarak düşünür. Anlatım içinde bir anlam bildirmek, bir görev yapmak, anlatıma bir işlev kazandırmak için bir araya gelen ve sözcükleri birbirinden ayrı yazılan söz kümesi diye tanımlar. Takımın karşıt anlamlısı olarak ise öbeği, birbirini tümlemeden bir anlam bildirmek, bir görev yapmak, anlatıma bir işlev kazandırmak için bir araya gelen sözcük topluluğu diye belirtir. Bu topluluğu oluşturan sözcüklerin birbirinin tamlayanı ya da tamlananı olmayacağını, dolayısıyla bu sözcükler arasında temel öge, yardımcı öge diye bir belirlemenin de yapılamayacağını söyler.

Kahraman (1996: 151) takımını ise birbirini tamamlayan sözcüklerin oluşturduğu belirtme öbeği diye tanımlar. Takım olarak adlandırılan sözcük

kümelerinin, güçlü anlam bağlarıyla birbirine bağlanmış olan tamlayan ve tamlanandan oluştuğunu söyler.

Ancak yine bir takımında sözlüksel bir birim olarak alınması mümkün değildir. Çünkü takımlarda sözcükler birbirlerine sadece güçlü anlam bağlarıyla bağlanmış, anlam belirticiler olarak görev yaparlar. Örneğin “*Ali'nin kalemi*” belirtili ad tamlamasında ne Ali sözcüğü ne de kalem sözcüğü anlamını yitirmiştir ya da ayrı bir kavramı karşılamak üzere yeni bir anlam kazanmıştır. Burada sadece ilgili nesnenin kime ait olduğunu belirtmek üzere bir araya gelmiş sözcük kümesi vardır. Aynı durum “*mavi gömlek*” örneğinde de bulunur. Bu sıfat tamlamasında da ne *mavi* sözcüğü ne de *gömlek* sözcüğü anlamını kaybetmiştir. Yalnız *mavi* sözcüğü *gömleğin* niteleyicisi olarak sözcük kümesinde görev almıştır. Aynı durum bir ulaçla birleşip belirteç yapan sözcük kümeleri için de geçerlidir. Örneğin, “*İzmir'e gelince bize uğrasın.*” tümcesinde *İzmir* ad öbeğiyle zaman anlamlı ulaç alan *gel-* eylemi öbekleşerek zaman anlamı taşıyan bir sözcük kümesi oluşturmuştur. Kısacası bu takım halindeki öbeklerin hiçbirisinin yeni bir kavramı karşılamak ya da yeni bir kavrama ad olmak gibi bir özelliği söz konusu değildir. Bu nedenle bu tip birleştirmelerle yeni bir kavramı karşılamak üzere bir araya gelen ve yeni bir göndergesi bulunan ve bir sözlüksel birim olan bileşmeleri (kalıplaşmaları, öbekleşmeleri) karıştırmamak gerekir. Yeni bir göndergesi bulunan her birim, yeni bir sözcüktür. Ancak takım veya tamlama biçimiyle kurulan birleşmelerde yeni bir sözcük oluşturmak gibi bir amaç yoktur ve bu bileşmeler de yeni bir sözcük oluşturmak için gereken özellikler de bulunmamaktadır. Ancak daha önce Uzun (2006: 41)'un da değindiği üzere kalıplaşmayla oluşmuş bir sözlüksel birim kendi içinde niteleme, sıralama veya sınıflama gibi türlü anlamsal özellikler de taşıyabilir. Örneğin “*açıkgöz*” bileşiğinde *açık* sözcüğü *göz* sözcüğünün niteleyicisi olarak görev yapmaktadır.

Koç (1996: 498) ise bileşik sözcüğü, iki ya da daha çok sözcüğün kaynaşık kalıplaşmasıyla oluşan ve anlamlı tek bir birim işlevi gören sözcüğe bileşik sözcük denir, biçiminde tanımlar. Bu kaynaşık kalıplaşma sırasında bileşiği oluşturan sözcüklerin kendi sözcük anlamlarını az çok yitirdiklerini söyler.

Lewis (1997: 8), sözcük bilgisinde kalıplaşmış sözcükler olduğunu da belirtir. Bu sözcük grubu genellikle yan yana gelip yeni bir anlam oluşturan

sözcüklerdir. Örneğin *otobüsü kaçır-*, *hata yap-*, *aniden düş-* gibi. Lewis (1997: 9)'e göre bu sözcükler de bileşen iki sözcük birbirini tamamladığı için kalıplaşır. Lewis, tek sözcük olarak görev yapan bu sözcükleri “sabit kalıplaşmış sözcük grubu” olarak adlandırır. Bu kalıplaşmış sözcüklerin ise yeni bir kavramı karşılayan göstergeler oldukları düşünülmez. Çünkü kalıplaştıkları savunulan sözcüklerdeki ad öbekleri hala kendilerinden sonra gelen eylemin bir ögesi konumundadır, bileşen sözcüklerden bir veya hepsi anlamını yitirmemiştir ve sözcükler temel anlamındadır.

Emecan (1998: 53-54), bileşik sözcükler için türlü nedenlerle tek sözcükle anlatılamayan kavramların birden çok sözcükle anlatılması ve zamanla bu sözcükler arasında görülen kaynaşmanın bileşik sözcüğü oluşturduğu görüşünü belirtir.

İmer (1998: 144) ise sözvarlığının özleştirilmesinde en çok kullanılan yollardan birinin birleştirme olduğunu söyler. Ona göre birleştirme, aynı ya da değişik sözcük sınıflarından iki ya da daha çok sözcüğün yan yana kullanılması anlamındaki bu yolda dil planlaması sürecinde Türkçede pek çok öge üretilmiştir. İmer (1998: 144)'in değindiği üzere, planlama sürecinin ilk 50 yılında yapılan birleştirmelerde dizimin her iki ögesinin de yerli olmasına özen gösterilirken 1980 sonrasında Türkçenin üretme gizilgücü çerçevesinde, ancak plansız, kendiliğinden ortaya çıkan birleştirmelerde bu türden bir kaygıyla karşılaşmamaktadır. Birleştirme ya da öbeleştirme, rastlantı sonucu az da olsa iki yerli ögeden oluşmuş birleşmelerle karşılaşılabilir ya da bir ögesi ya da her iki ögesi yabancı olup Türkçenin diziliş kurallarına aykırı olmayan birleşmelerle daha çok karşılaşıldığı söylenebilir. Her iki ögesi de yabancı olan veya bir ögesi Türkçe diğer ögesi yabancı olan birleşmeler, Türkçe sözvarlığı için bir tehlike oluşturur mu, o da tartışılabilir bir konudur.

Uzun (1998: 187), “**Türkçede Olası Eylemcil Bileşikler**” adlı yazısında, eylemcil bileşikler üye alan sözlüksel birimlerin baş öge olduğu bileşikler olarak tanımlar. Bu nedenle Uzun'a göre bir eylemcil bileşiğin baş öge olmayan ögesi, yani tümleci, baş ögenin üye yapısına uygun olmalıdır.

Uzun (1998: 191)'a göre Türkçenin bileşikleri *kök + kök + (s)I* yapısındadır. Bu köklerden hiçbiri eylemcil değildir; hepsi adcıdır. Ama köklerden ikincisi bir eylem köküne dayandığında bu baş öge, *-(s)I* eki yerine bir sıfatlaştırıcı

veya bir eylemleştirci alıp kök bileşiklerden yapıca ayrılır: *gönül kır-ıcı (sözler), davet et-, gün bat-ım-ı* gibi.

Uzun (1998: 192), “*kız kaçırma*” örneğini de inceler. Bu kuruluştaki görünen $\{-mA\}$ eki, geleneksel dilbilgisinde bileşik eylemin mastarlı biçimidir.

Uzun (1998: 194), ad birleştirmesinin en yaygın yolunun nesne birleştirmesi olduğunu da vurgular. Buna bağlı olarak ad birleştirmesinin Türkçede çok yaygın ve sık rastlanan bir sözdizimsel bir süreç olduğunu, nesne birleştirmesinde nesne konumundaki ögenin yüklemcil eylemle birleşip ilgili nesne ad öbeğinin belirsiz bir yorum aldığı söyler (*Ali kız kaçırdı.*). Ayrıca Türkçe özne birleşmesine de az da olsa yer vermektedir (*Piyango bize de çıktı.*).

Uzun (1998: 202)’un değindiği üzere Türkçede dilbilgisel konumu ve işlevi belirsiz olan bileşikler “belirtisiz ad tamlaması” terimiyle karşılanmaktadır. Bunlar dilde anlık oluşumlar olarak türetilmekte ve dilin sözvarlığına çoğunlukla girememektedir. Uzun’a göre olası eylemcil bileşikler, baş ögesi eylem tabanına dayanan ve baş öge ile tümleç arasında bu eylemin sözlüksel yapısına duyarlı ilişkilerin kurulduğu eylemcil bileşiklerin $\{-mA\}$ biçimbirimiyle kurulan alt sınıfını oluşturur.

Ediskun (1999: 246) da bileşik eylemlerden anlamca kaynaşmış olanları üzerinde durur. Anlamca kaynaşmış bileşik eylemlerin bir ya da birden çok ad kökü ya da gövdeleriyle bir eylemden oluşan eylemler olduğunu bildirir: *hasta düş-, göz at-, kafa tut-*. Ayrıca Ediskun (1999: 246)’un değindiği üzere, anlamca kaynaşmış bileşik eylemlerde kendi sözlük anlamını koruyan birinci sözcük, kendi sözcük anlamından kaymış bulunan eylemle birlikte bir eylem kurarlar: *hasta düş-, göz at-* gibi. Ya da bütün sözcükler kendi sözcük anlamlarından kaymış ve tam bir deyim durumuna girmiş bulunurlar: *kafa tut-, ağır bas-* gibi. Dikkat edilirse burada yukarıda yanıtlanmaya çalışılan aynı soru akla gelmektedir: *Deyimleşmiş bileşik eylem nedir? Anlamca kaynaşmış bileşik eylem nedir?* Yukarıda yapılan açıklamanın Ediskun’un getirdiği yaklaşımları da açıklayacağı ve kavram kargaşasını ortadan kaldıracığı düşünülür.

Gencan (2001: 340) da bileşik eylemleri iki ya da daha çok sözcükten oluşmuş eylemler olarak değerlendirir ve bileşik eylemleri üçe ayırır. Bunlar, “kurallı

bileşik eylemler”, “deyim biçiminde öbekleşmiş eylemler” ve “anlamca kaynaşmış bileşik eylemler”dir. Gencan, kurallı bileşik eylemleri de kendi içinde beşe ayırır. Bunlar da “yeterlik eylemi”, “tezlik eylemi”, “sürerlik eylemi”, “isteklenme eylemi”, “yaklaşma eylemi”dir. Gencan, özel bileşik eylemlerde birleşen eylemler arasında birer ses türemesi olduğu için bu eylemlerin bitişik yazıldığını belirtir. Bu bileşik eylemler dilbilgisel bir özellik sergiler ve iki eylem biçiminde kalıplaşıp birinci eyleme çeşitli anlam özellikleri yükler. Bu nedenle bu sözcüklerin sözlüksel birim olarak sözlükte yer alması beklenmez.

Ayrıca Gencan (2001: 348-349), “*gitmek*” eyleminin türevlerinin öbür eylemden sonra gelerek öbekte birinci gelen eyleme “olup bitme” ayırtısı katan “olup bitme eylemi” (olur gider); kendisinden sonra gelen önermeye, kesin bir sonuca varma anlamı katan ve sonuçlanma eylemi de denilen “-meye görsün eylemi” (Aklına esmeye görsün; yoksa yapmadan duramaz.) ve beklenmedik bir durumun oluşunu anlatmak için –eceği yapılı ortaçlardan sonra “tutmak” eylemi getirerek bir öbek kurulan “beklenmezlik eylemleri”nin (O sessiz adamın öfkeleneyeceği tutmasın mı?) de olduğunu söyler.

Buradaki ortaçlı yapıya ilişkin verilen örneklerin yukarıda Kahraman (1996)’nın yaptığı bölümlemede tartışıldığının anımsatılması gerektiği düşünülür.

Gencan (2001: 350) deyim biçimindeki öbekleşmeleri de dört çeşide ayırır. Bunlar ilgili deyimün tümcede kazandığı sözcük türüyle ilintilidir:

- a. ad olanlar (üst baş [giysi], ayak teri [ücret])
- b. sıfat görevliler (eli uzun, ağır başlı, ağzı bozuk)
- c. belirteç olanlar (körü körüne, üç aşağı beş yukarı)
- d. eylem görevliler (gönül ver-, ön ayak ol-, yüz suyu dök-).

Gencan (2001: 350-351), eylem türevlerinin birkaç sözcükle değişik biçimde kaynaştığı tespitinde de bulunur. Bu tür bileşikler, “iyelik takılı tümlenenlerle kalıplaşan eylemler (*yüzü gül-, sabrı tüken-, gözleri karar-*)”, “iyelik takısı aldıktan sonra tümleşen sözcüklerle kalıplaşan eylemler (*tadını kaçır-, hoşuna git-, yerinde say-*)”, “kendi tümleçleriyle kalıplaşan eylemler (*tası tarağı topla-, dile düş-, yaka silk-, gözden düş-*)”, “belirteçlerle kalıplaşan eylemler (*hoş*

gör-, ileri sür-, karşı koy-)” ve “özne görünümünde bir adla kalıplaşan eylemler (*can çekiş-, yüz ver-, kan ağla-*) biçimindedir.

Buradaki eylemler Gencan’ın da belirttiği gibi çeşitli anlam değişimlerine uğramışlardır. Bu nedenle farklı bir kavrama karşılık gelmekte ve bir sözlüksel birim olarak sözcük bütüncesi içinde yer almalıdır.

Ayrıca Gencan (2001: 359), anlamca kaynaşmış bileşik eylemleri de ikiye ayırır. Bunlardan birincisinde “*alı koy-, el ver-, öngör-, aşer-, varsay-, vazgeç-*” eylemlerinde olduğu gibi sözcükler kendi öz anlamlarından sıyrılmıştır. İkincisinde ise sözcükler “*hasta düş-, yorgun düş-, lazım gel-, hoş görün-*” eylemlerinde olduğu gibi sözlük anlamındadır ve ikinci sözcükler anlamını kaybetmiştir. Yani bu tür bileşiklerde bileşme kademelidir.

Burada yukarıda Dizdaroğlu’nda da açıklanan durum söz konusudur. Eğer bu sözcükler anlamca kaynaşmış bileşik eylemlerse neden bitişik yazılmamaktadır, bu da tartışılabilir. Eğer deyimleşmişse, deyimlerde kalıplaşan sözcükler arasına biçimbirimler ya da sözcükler girebilmektedir. Ancak buradaki bu sözcüklerde kalıplaşma bozulamaz. Bileşik sözcük arasına ne bir biçimbirim kabul eder ne de bir sözcük. Yine deyimlerde bir kavrama ad verme, bir olguyu karşılama söz konusudur. Ama burada belirtilen sözcükler bir durum betimleyicisi olarak kullanılır.

Gencan (2001: 358-359) “*et-, eyle-, ol-, kıl-, bul-, buyur-*” eylemlerini de yardımcı eylem olarak verir. Bul- ve buyur- eylemlerinin diğer yardımcı eylemler kadar sık kullanılmadığını söyler. Sadece Bilgin (2006: 397), ol-, et-, eyle-, kıl-, buyur-, bul- eylemleri dışında gör-, at-, yap-, gel-, git-, geç-, kaç-, kal-, bil-, ver-, dur-, koy-, yaz- eylemlerinin de yardımcı eylem olarak kullanılıp bileşikler eylemler oluşturma bileceğini belirtir.

Yukarıda da değinilen ve daha birçok araştırmacının (Dizdaroğlu, 1963; Özel, 1977; Kahraman, 1996; Gencan, 2001; Karabacak, 2001; Atabay ve diğer., 2003; Korkmaz, 2003; Banguoğlu, 2004; Demir, 2004; Balpınar, 2004; Eker, 2005; Gülensoy, 2005; Bilgin, 2006; Yüksel, 2006) değindiği bu eylemler sadece bir adı eylemleştirmektedir. Salt bir eylem olma özelliği gösterememektedir. İzledikleri adı eylem türünde göstermekte onunla anlamsal ve biçimsel olarak kalıplaşmaktadır. Yine kaynaklar arasında bu eylemlerden hangilerinin yardımcı eylem oldukları

hangilerinin deyimleşmeyi sağlayan bir öge oldukları konusu da tartışılmaktadır. Bu sözcükler yardımcı eylemse sadece dilbilgisel bir özellik sergiledikleri için doğaldır ki sözlüksel birim olarak gösterilmez ya da gösterilmeleri yaygın değildir. Örneğin “hasta ol-” bileşiğinde zaten o anki durum, öbeğin anlamında verilmektedir. Yani burada yeni bir kavramın anlamını karşılayan bir sözcük yoktur. Anlamsal olarak da sözcükler yeni bir anlamsal özellik sergilememektedir. Oysa “göz kulak ol-” öbeğinde baş öge olan eylemle bütünleşen ad öbeği kendi anlamı dışında bir anlam alanının yansıtıcısı olarak kullanılmıştır. Bu nedenle yardımcı eylem olduğu varsayılan “ol-” eylemi gibi diğer yardımcı eylemlerin biçimsel özelliklerinden çok kalıplaştıkları ad öbekleriyle birlikte sergiledikleri anlamlara bakılarak bir değerlendirme yapılmasının daha sağlıklı olacağı düşünülür. Yoksa sayılan birçok araştırmacının yardımcı eylem olarak vurguladıkları eylemler deyimleşmeyi sağlayan ögeler olarak da kullanılabilir. Belirtmelidir ki yardımcı eylemle kurulan bileşik sözcüklerde deyiş aktarımı, ad aktarımı, alışılmamış bağdaştırmalar, yan anlamsal özellikler veya değişmeceli özellikler görülmez. Ancak mutlaka bileşik eylem olarak gösterilmeleri gerekirse en yaygın kullanılanları et-, eyle-, ol- ve kıl-eylemleridir. Bu konuda Karabacak (2001: 297)’ın getirdiği yaklaşımın da son derece yerinde olduğu görülür.

Karabacak (2001: 297), “**Olmak Fiili Üzerine**” adlı çalışmasında, yardımcı eylemleri iki bölüme ayırır. Bunlardan bir kısmı, bir adla öbeleşip onu eylemleştiren gerçek yardımcı eylemlerdir. Bunlar “et-, eyle-, yap-, kıl-, bulun-, ol-” eylemleridir, der. Bunlara ek olarak birtakım eylemlerin tümce unsurları ile anlam kayması sonucunda oluşturduğu sözcük öbeklerini de bileşik eylem kategorisi içinde düşünür: boş ver-, yol al-, iş gör-, gibi. Bunların büyük bir kısmını yukarıda da açıkladığı üzere deyimlerin oluşturduğunu belirtir.

Bu bileşik eylemler zaman içindeki kullanımlarına göre yan anlamsal özellikler kazanıyorsa somut anlamlarından uzaklaşmaya başlamışlarsa deyimleşmiştir ya da yeni bir sözcük haline gelmiştir.

Karabacak (2001: 297) yardımcı eylemle kurulan bileşik eylemler dışında diğer bir kısmının da aslında bir asıl eylem olduğu halde yavaş yavaş bu özelliğini kaybedip asıl eyleme bazı anlam incelikleri katmak amacıyla yardımcı eylem haline gelmiş eylemler olduğunu söyler. Böyle iki ayrı eylem biçiminin birleşmesinden

oluşan fakat anlamca birbirine bağlı bulunan bir tek oluşu gösteren eylemlere eylem birleşmeleri adını verir.

Karabacak (2001: 299), ol- yardımcı eyleminin değişik kullanımlarında da söz eder. Eylemin olun- biçiminde edilgen durumuyla da kullanılabilceğini (davet olun-, havale olun-), gelecek zaman kipiyle bir şeyi yapmaya çalışma anlamı vereceğini ve bu eylemin ikilemelerle öbikleşip ikilemeleri de bileşik eylem durumunu getireceğini söyler (delik deşik ol-, parça parça ol- gibi).

İkilemeler sözlüksel birimler olarak alınamayacağına göre, temel anlamlarını yitirip yeni bir kavram alanını tanımlayan ikilemelerin ol- yardımcı eylemiyle oluşturduğu bileşiklerin de sözlüksel birimler olarak değerlendirilmesi gerekmez.

Karabacak (2001: 297)'a göre ol- eyleminin yardımcı eylem olabilmesi için tek başına bir anlamı bulunmamalı, eylem eklendiği sözcüğü eylemleştirmelidir. Çünkü bu eylem tek başına anlam taşıyan bir temel anlam olarak da kullanılabilir. Örneğin “Bu gömlek bana oldu [oldu = tam geldi].” gibi. Yine ol- yardımcı eylemi asıl eylem olduğunda eylemden önce gelen sözcük kesinlikle tümcenin bir ögesi konumundadır. Bu durumda ol- eylemi yardımcı eylem olarak düşünülemez. Ol- eylemi asıl eylem olduğunda yerine bu eylemin anlamını yansıtan başka bir sözcük yazılabilmektedir (Örneğin, “Saat birde okulda olmalıyım. / Saat birde okulda bulunmalıyım.).

Atabay ve diğer., (2003: 32), bileşik sözcükleri, bileşik ad ve bileşik eylem olarak ikiye ayırır. Buna göre bileşik ad, bileşik sözcük biçiminde kurulmuş addır. Bileşik ad, iki ya da daha çok adın, birlikte kullanılmasıyla, kalıplaşmasıyla oluşur; tek bir ad gibi kullanılır. Bu tür adlar iki yolla kurulabilir; ya anlam kayması olur ya da sözcükler ses kaynaşmasına uğrar. Örneğin basımevi, aşçıbaşı, imambayıldı, aslanağzı, demirbaş, anayurt; cumartesi, külbastı, gecekodu, günebakan gibi. Atabay ve diğer., (2003: 184), bileşik eylemleri ise, bir sözcükle hem anlam hem de biçim yönünden kalıplaşarak oluşan eylem olarak tanımlar. Bu eylemlerin dilimizde türlü kullanılışları olduğunu belirtir ve yardımcı eylemler olarak adlandırılan sözcüklerle oluşan bileşik eylemlerin dilimizde en çok kullanılan bileşik eylem çeşidi olduğunu söyler. Onlara göre en çok kullanılan yardımcı eylemler “et-,

ol-, kıl-” gibi eylemleridir. Yine Atabay ve diğer., (2003: 184), Türkçede –i ve –e’li uyaçlarla ver-, bil-, dur-, kal-, yaz- eylemlerinin birleşmesiyle oluşan ve tümünü uyaçlı bileşik eylemler adı altında topladıkları yeterlik, tezlik, sürerlik ve yakınlık eylemlerini de başka bir bileşik eylem öbeği olarak değerlendirir. Bunlar belirtildiği gibi “eylem +eylem” kalıbıyla oluşan özel bileşik eylemler olarak değerlendirilir.

Atabay ve diğer., (2003: 184) ad ya da ad soylu bir sözcükle bir eylemin bileşik eylem oluşturduğunu da söylerler. Kimi kez bunların bir deyim gibi kullanıldığını belirtirler. Örneğin göz et-, yüz bul-, göze gir-, başa çık-, dile düş- gibi.

Bu eylemler deyim gibi kullanılırsa deyimleşmiştir demektir. Deyimleşenlerde de yeni bir anlam yüküyle sözlükselleşme söz konusudur. Aynı eylemi alarak yardımcı eylemle kurulan bileşik eylemlerde deyimleşen bileşik eylemleri ayırmak için kazanılan yeni anlama ya da kalıplaşma sırasındaki anlam değişimine bakmak yeterli olacaktır. Deyimleşen bileşik eylemlerde sözcüklerden biri ya da birden çoğu kendi öz anlamlarını yitirerek farklı bir kavramı karşılamaktadır.

Ayrıca Atabay ve diğer., (2003: 219), yardımcı eylemleri de ayrıntısıyla inceler. Onlara göre yardımcı eylem olarak kullanılan eylemler, bir başka öğeyle birlikte, bir anlam ve görevi ortaklaşa yüklenen öğelerdir. Türkçede yardımcı eylemler, ad soylu bir sözcüğün ya da bazı eylemlerin eylem gibi kullanılmalarını sağlayan ve bir tür bileşik eylem oluşturan sözcüklerdir. Et-, eyle-, kıl-, ol- gibi eylemler dilimizde yardımcı eylemlerdir.

Yardımcı eylemler görevleri açısından değerlendirildiğinde Atabay ve diğer., (2003: 220), bu bileşik eylemlerin ilk görevlerinin yalın eylemlerde olduğu gibi, yüklem olduklarını söyler. Ancak bu söz öbekleri tümcede az da olsa özne, nesne, tümleç görevini yüklenabilir.

Ayrıca, yardımcı eylemlerin kullanıldığı kimi bileşik eylemlerin deyimleştiğinin de görüldüğünü vurgular Atabay ve diğer., (2003: 220). Göz et-, adam et-, adam ol- gibi. Deyim niteliği taşıyan kimi öbeklerde ikilemelerin yardımcı eylemlerle kullanıldığı da olabilir: kaş göz et-, toz toprak ol- gibi.

Burada da en azından deyimleşme açısından Karabacak (2001: 257)’in yaptığı değerlendirmenin anımsatılması gerektiği düşünülür. Bileşen sözcüklerden ad

öbeği eğer temel anlamı dışında bir anlamda kullanılırsa yani yananlaşmaya uğrarsa doğacak kavram kargaşasının da giderileceği anlaşılır. Yoksa değinildiği gibi öbeğin başı olan eylem, hem bir adın yüklem olarak kullanılmasını ve eylemleşmesini sağlayan yardımcı eylem hem de deyim kurmuş olabilir.

Korkmaz (2003: 150)'a göre bileşik eylemler⁴, bir ad ile bir yardımcı eylemin, iki ayrı eylem biçiminin veya ad soylu bir ya da birden çok sözcük ile bir asıl eylemin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık olan eylem türleridir. Korkmaz brleşik eylemleri, taşıdıkları birbirinden ayrı yapı ve anlam özelliklerine göre kendi içinde dört alt sınıfa ayırır. Birinci grupta yer alanlar, bir ad ya da bir sıfat ile et-, ol- yardımcı eylemlerinin veya asıl eylem olma dışında yardımcı eylem olarak da kullanılan bul-, bulun-, buyur-, eyle-, kıl-, yap- eylemlerinin birleştirilmesi yoluyla kurulan bileşik eylemlerdir. Bu bileşik eylemlerde, yardımcı eylemler, ad ve sıfatları eylem durumuna geçirme görevi yüklenir. Bu daha önce de açıklanan bir durumdur.

İkinci grupta yer alanlar, karmaşık eylem diye adlandırılan bileşik eylemlerdir. Bunlar değişik zaman dilimlerinde ortaçların ol- yardımcı eylemiyle öbekleşmesi sonucu oluşmuştur. Korkmaz (2003: 150) karmaşık eylemleri de ol- yardımcı eyleminden önce gelen ortacın bağlı olduğu zamana ve yüklendiği işleve göre üçe ayırır: Öncelik eylemleri (-mİş ol- [anlamış ol-, bilmiş ol-]), alışkanlık eylemleri (-Ir ol-, -mAz ol- [arar ol-, bilir ol-, utanır ol-, okumaz ol-]), niyet eylemleri (-AcAK ol-, -IcI ol-, -AsI ol-, -(I)msAr ol- [alacak ol-, gidici ol-, alası ol-, anımsar ol-]). Bu eylem çeşidinin de sözlükte yer alması beklenmemelidir. Çünkü bu eylemler de durum belirleyicileri olarak ve anlamlarını üzerlerinde taşıyan eylemler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Üçüncü gruptakiler ise iki eylemin birleşmesinden oluşmuştur. Burada birinci eylem bir ulaç kuruluşundadır. Buna asıl eylemin anlamını betimleyen ve ona yeni bir anlam özelliği katan yardımcı eylem eklenir. Bu eylemler, yeterlik eylemleri, sürerlik eylemleri, yaklaşma eylemleri ve uzaklaşma eylemleridir. (Uzaklaşma eylemleri ola git-, akıp git-, dalıp git-, koyup git-).

⁴ Korkmaz, bileşik eylem terimi yerine “birleşik eylem” terimini kullanmaktadır.

Anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş bileşik eylemleri ise Korkmaz (2003: 153), ad ya da ad soylu bir veya birden çok sözcüğün, belirli biçim bilgisi kalıpları içinde, bir asıl eylem ile birleşerek anlam kayması ve kalıplaşmasına uğramasından oluştuğunu belirtir. Bu bileşiklerin diğer birleşiklerden farkının eylemden önceki ad ögesinin sabit kalmaması, yalın olarak kullanılabilirdiği gibi, bir ad grubu biçimiyle de bulunabildiğini ve işletme ekleriyle genişletilebildiğini belirtir: göze gir-, gözden düş- gibi. Bu özellikleri dolayısıyla, eylemden önce gelen ad ögesi, eyleme bir özne, bir nesne, bir yer tamlayıcısı veya belirteç göreviyle bağlanmıştır.

Yalın ya da bir ad işletme (durum) ekleriyle genişletilmiş bileşik eylemlere Göksel ve Kerslake (2005: 146) de değinmişti. Korkmaz (2003: 153)'a göre bu yapıdaki birleşik eylemlerin ikinci yönleri, doğrudan doğruya anlambilim ile ilgilidir. Bunlar biçim kaynaşması dışında anlamca da değişik yönde bir kayma ve kalıplaşmaya uğrayarak deyim niteliği kazanmışlardır.

Korkmaz (2003: 154) ayrıca kalıplaşmış bileşik eylemleri de kendi içinde üç grupta inceler. Bunlar “tek ögeli kalıplaşmış bileşik eylemler”, “iki ögeli kalıplaşmış bileşik eylemler ve üç ögeli kalıplaşmış bileşik eylemlerdir. Korkmaz (2003: 154-174) bu kalıplaşmış bileşik eylemleri kendi içinde şöyle gruplandırır:

Tek ögeli kalıplaşmış bileşik eylemler, özne + eylem bağlantısı ile birleşenler (gözü dön-, kanat ger-), nesne + eylem bağlantısı ile birleşenler (bayrak aç-, can at-), yer tamlayıcısı + eylem bağlantısı ile birleşenler (ele al-, dişe dokun-), zarf + eylem bağlantısı ile birleşenler (ağır bas-, kısa kes-), eylem + özne + eylem bağlantısı ile birleşenler (gel keyfim gel, ye kürküm ye); *iki ögeli kalıplaşmış bileşik eylemler*, özne + nesne + eylem bağlantısı ile birleşenler (ağzı laf yap-, eteği zil çal-), özne + yer tamlayıcısı + eylem bağlantısı ile birleşenler (ayağı yerden kesil-, gözünü yolda kal-), özne + belirteç + eylem kuruluşunda olanlar (benzi uçup git-, dumanı baştan tüt-), nesne + özne + eylem kuruluşunda olanlar (ağzını bıçak açma-, yüreğini korku sar-), nesne + yer tamlayıcısı + eylem kuruluşunda olanlar (altını üstüne getir-, ekmeğini taştan çıkar-), nesne + belirteç + eylem kuruluşunda olanlar (ağzını hayra aç-, işi tadında bırak-), yer tamlayıcısı + özne + eylem kuruluşunda olanlar (ağzından yel al-, başına taş düş-), yer tamlayıcısı + nesne + eylem kuruluşunda olanlar (ağzından laf al-, canına can kat-), yer tamlayıcısı + yer tamlayıcısı + eylem kuruluşunda olanlar (renkten renge gir-), yer tamlayıcısı + belirteç + eylem kuruluşunda olanlar (aklından silip git-, gözüne hoş görün-), belirteç + nesne + eylem kuruluşunda olanlar (ağzı ile kuş tut-, nabza göre şerbet ver-), belirteç + yer tamlayıcısı + eylem kuruluşunda olanlar (hık deyip burnundan düş-, öpüp başına koy-), belirteç + belirteç + eylem kuruluşunda olanlar (doluya koyup alma-, ince eleyip sık doku-), eylem + nesne + eylem + nesne kuruluşunda olanlar (al takke ver külah, al abdestini ver pabucumu); *üç ögeli kalıplaşmış bileşik eylemler* (ayağını yere sağlam bas-, saçına sakalına ak düş-, şeytana pabucunu ters giydir-).

Burada sayılan bu gruplardaki eylemlerin birçoğunun aslında deyimleşmiş oldukları görülür. Deyimleşme kimi örneklerde mantık sınırını zorlayan bir anlam ifade ederken (ağzı ile kuş tut-), kimi zaman da bileşen sözcüklerin bazılarının temel anlamını yitirip yeni bir kavramı karşılayan anlamlar taşıması biçiminde de (kısa kes) görülmektedir.

Banguoğlu (2004: 294-295), bileşik sözcüğü, sözcük dağarcığımızın yaratıcı kaynaklarından biri olarak düşünür ve iki ya da daha çok sözcüğü farklı bir kavramı karşılamak üzere belirli biçimlerde bir araya getirmek olarak tanımlar. Birleşimde, iki sözcüğün önceden ayrı anlamlar taşıdığını ve bunların birleştikten sonra tek bir sözcük gibi ayrılamaz tek bir kavramı karşıladıklarını söyler. Burada bileşenler kendi anlamlarını yeni bir kavram yaratmak için eşit değerle ortaya koymuş olabilecekleri gibi, bunlardan biri ötekini daha yakından belirtmek ya da betimlemek için anlamını yitirmiş de olabilir. Bileşimde asıl olan, anlamın bütünlüğüdür.

Banguoğlu (2004: 295)'na göre Türkçede birleşim, iki sözcüğün belli bir sıraya göre sayılı birleşim kalıplarına dökülmesi ile gerçekleşir. Bu kalıplar da daima dilin sözdizimi kurallarından gelir. Söz içinde sözcükler ilk önce kavramları daha belirli hale getirmek için yaklaşarak “belirtme öbekleri” meydana getirir (ağacın dalı, renkli ışık, uzaktan bakmak). Türkçede bileşikler genellikle bu belirtme öbeklerinin özel bir anlam kazanarak tek sözcük gibi kullanılmasıyla oluşur.

Banguoğlu (2004: 297), bileşik sözcüklerin kök ve üreme sözcüklerinde olduğu gibi tür olarak, sekiz sınıftan birine girdiğini ve kimi zaman kullanıma göre tür de değiştirebileceğini söyler. Biçimce de ad ve eylem tabanları olarak ad veya eylem çekimlerine uğradıklarını, söz içinde kök ve üreme sözcükler gibi tümcenin unsurlarından olduklarını belirtir. Yine bu bileşiklerin üretime ve birleşime bağlı olarak yeni üremeler ve bileşikler verdikleri tespitinde bulunur: *ayakkabı_{CL}*, *ağırbaşlılık*, *elçektir-* gibi.

Banguoğlu (2004: 298) bileşik ad tabanlarını altıya ayırır: ad takımı kalıbında, sıfat takımı kalıbında, belirteç öbeği kalıbında, takı öbeği kalıbında, çekim öbeği kalıbında, bağlam öbeği kalıbında.

Buna göre ad takımı kalıbındaki bileşik sözcükler, tamlayan ekiyle “nesneyi bireye mal etme” anlamı getiren belirtili ad tamlamalarının bileşik sözcük oluşturmaya pek elverişli değildir. Kimi zaman abartmalı anlatımlarda kullanılan deyimler bu kalıba uygundur: malın gözü, elinin körü gibi.

Buna karşılık belirtisiz ad tamlaması kalıbındaki belirtme öbekleri dilimizde en çok bileşik sözcük veren öbeklerdir; çünkü burada “nesneyi bireye mal etme” anlamı katan tamlayan biçimbirimi yoktur. Tamlanandaki iyelik eki ise sadece onu cinse mal eder: külrenge, suböreği gibi.

Yine Banguoğlu (2004: 301)’nin değindiği üzere belirtisiz ad tamlaması anlamca kaynaşma derecesinde bileşik ad yaratmakla kalmamış, türlü sözcük türlerine giren bileşikler de oluşturmuştur. Bunlardan birincisi, yoğun ve yalın anlamlarda verilen cins adlarıdır: *devedikenî, yabangülü, kayatuzu, göz nuru* gibi. İkincisi yer, topluluk ve kişi adlarında belirsiz ad tamlaması kalıbıdır: *Marmara Denizi, Köroğlu, Türk milleti, Kızlarağası* gibi. Üçüncüsü de belirtisiz ad tamlaması kalıbındaki bileşiklerden birçoğunun daha çok sıfat olarak kullanılmasıdır: *yavruağzı, narçiçeği, camgöbeği, balıketi, nur topu, sır küpü* gibi. Dördüncüsü de bu kalıba göre bazı öbeklerin sıfat ve belirteç olarak kullanılmalarıdır: *hafta arası, akşam vakti, sırtüstü, söz gelişi* gibi.

Sıfat takımı kalıbında da dilimizde pek çok sözcük vardır: *alabalık, kuruyemiş, sağ kanat, Uzun Hasan, Koca Yusuf* gibi. Banguoğlu (2004: 305)’na göre sıfat tamlaması biçiminde oluşan kimi bileşik sözcükler dilimizde belirteç olarak da kullanılabilir: bugün, her gün, bu derece, ne biçim gibi.

Belirteç öbeği kalıbındaki bileşik ad tabanları sıfatlara, bazen de belirteçlere gelmiş belirteçlerin anlamca kaynaşmalarıyla oluşmuştur: *pek iyi > peki, ilkönce* gibi.

Takı (ilgeç) öbeği kalıbındakiler, bir takıyla (ilgeçle), bir adın kalıplaşmasıyla oluşmuştur: *kar gibi, deve kadar, Allah için* gibi.

Çekim öbeği kalıbındaki bileşmeler, ad durum eklerinden birini almış adlarla, bir adın ya da eylemin kalıplaşması sonucu oluşurlar: *dile kolay, cana yakın, keyfe keder* gibi. Bu kalıptaki bileşmelerde ad gelen ekler, addaki bir iyelik eki üzerine de gelebilir: *başına buyruk, sözüne sadık* gibi. Buradaki bileşmeler genellikle

bir ad niteleyicisi olarak kullanılır ve yeni bir sözlüksel birimdir. Bu kalıplaşan sözcüklerin de sözlük içinde yer alması gerektiği düşünülür.

Banguoğlu (2004: 309) bağlam öbeklerinde iki sözcüğün anlam ve biçim ilişkilerinin birbirine yaklaştırdığını ve dolayısıyla kalıplaştırdığını söyler. Bunlar, aynı, zıt ya da ilişkili anlamda olabilirler: *ana baba, karı koca, eş dost, kara kuru, deli dolu, kanlı canlı, az çok, ara sıra* gibi.

Tabi ki bu tür öbekler ikilemelerdir. İkilemeler de sözlüksel birimler değildir. Hatiboğlu (1981: 9)'nun da belirttiği gibi ikilemeler, anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek için aynı sözcüğün tekrar edilmesiyle oluşur. İkilemede anlam pekiştirilmesi ağır bastığı ve yeni bir sözcük yaratım süreci gerçekleşmediği için bu kullanımlar bağımsız sözcükler olarak değerlendirilemez. Banguoğlu'nun değindiği anlam ve biçim özelliği sadece Türkçenin pekiştirme ve kavramı zenginleştirme özelliğinin bir sonucu olarak düşünülebilir. Kaldı ki ikileme denilen bu kalıplaşmış sözlerde, diğer bileşik sözcükler açıklanırken verilen kurallardan hiçbirisi geçerli değildir. İster bileşik ad olsun ister bileşik eylem olsun, mutlaka, birleşmenin ve yeni bir sözcük yaratmanın genel kuralı bileşen sözcüklerden biri ya da birkaçının yeni bir anlam kazanması veya anlam başkalaşmasına uğramasıydı. Oysa ikileme olarak adlandırılan bu sözcük birlikteliklerinde bu özelliklerden hiçbirisi yoktur. Burada Hatiboğlu (1981: 9) ve Aksan (2001: 65; 2002: 81; 2004: 59)'ın vurguladıkları, ikilemelerin Türkçenin zenginleşmesini ve anlam pekiştiricileri olarak kullanılan sözcük öbekleri olmalarıdır.

Banguoğlu (2004: 313) bileşik eylem tabanlarını ise üç başlıkta inceler: Belirteç öbeği kalıbında (*ileri sür-, geri kal-, ayrı düş-, hoş gör-*), çekim öbeği kalıbında (*kar yağ-, baş kaldır-, yakayı kurtar-, hava boz-, şafak sök-, gözü karar-, kanı kayna-, göz yum-, boyun eğ-, kulak kabart-, hapı yut-, kafayı çek-, gönlünü al-, göze gir-, hatırda tut-*), bağlam öbeği kalıbında (*satıp sav-, yedirip içir-, asıp kes-, gezip toz-, yatıp kalk-; konargöçer, okuryazar, derme çatma*) gibi.

Banguoğlu'nun belirttiği bu bileşik eylem tabanlarından ilk ikisinin deyimleşmeye doğru kayan bileşikler oldukları görülür. Dikkat edilecek olursa bu iki grupta bileşen sözcüklerden biri ya da birkaçı temel sözlük anlamını yitirmiştir.

Bunlar ya somutlaştırma ya da herhangi bir duygu değeriyle yeni bir anlam kazanmış ve ayrılmaz bir bütün oluşturmuştur. Örneğin *başkaldır-* bileşiğinde bağlamdan bağlama değişen kullanımlar söz konusu olsa da, isyan, asilik gibi kimi durumları betimleyen kullanımlarda bu bileşiğin temel anlamıyla kullanılmadığı çok açıktır. Yine, *hapı yut-* bileşiğinde de aynı durum geçerlidir. Temel anlamı yansıtan bir bağlam içerisinde belki anlam kaybı olmadığı için *hap* sözcüğü ile *yut-* sözcüğü birleşmez ve *hap* sözcüğü temel tümcenin nesnesi olarak kullanılabilir; ancak zor durumda kalmak, kötü bir duruma düşmek anlamlarını içeren bir bağlam içinde kullanıldığında her iki sözcükte temel anlamlarından uzaklaşıp yeni bir kavramı karşılayan yeni bir sözcük oluşturdukları için deyimleşmiş ve sözlükselleşmiş bileşik eylemler olarak kullanılmaktadır.

Banguoğlu (2004: 488), özel bileşik eylemler olarak adlandırılan grubu tasvir eylemleri başlığı altında inceler. Bunları beşe ayırır: yeterlik eylemi, ivedilik eylemi (aliver-), süreklilik eylemi (yürüyedur-, bakakal-), yaklaşık eylemi (düşe yaz-, yıkılayaz-) ve yarı tasvir eylemi (yapıp dur-, sürüp git-)dir. Bunlar ise bilinen ve sözlükselleşmiş sözlükselleşmediği asla tartışılmayan bileşik eylemlerdir.

Demir (2004: 104), Türkçede sözcük yaratmanın en önemli yollarından birinin, birleştirme olduğunu söyler. Bu zaten hemen hemen bütün dilcilerin birleştiği ortak kanıdır ki daha Türk Dil Devrimi'nin ilk yıllarından itibaren birleştirmeye çokça önem verilmiştir.

İki ya da daha çok sözcüğün farklı bir kavramı, nesneyi karşılamak üzere belirli biçimlerde bir araya getirilerek bileşik sözcükler yapıldığını belirtir Demir (2004: 104). Bileşik sözcüğü, iki ya da daha çok sözcüğün bileşik kaynaşmasından oluşan yeni anlamdaki sözcüğe bileşik sözcük denir, diye tanımlar. Bileşik sözcüklerin kaynaşıp kalıplaşması o kadar kesindir ki aralarına herhangi bir sözcük ya da ekin giremeyeceğini vurgular. Demir (2004: 104)'e göre bir sözcüğün bileşik sayılabilmesi için o sözcükte, anlam kayması, ses değişimi ve sözcük türü değişimi özelliklerinden en az birinin bulunması gerekir.

Demir (2004: 337), bileşik eylemleri ise, iki ya da daha çok sözcüğün birleşip kaynaşmasıyla oluşan eylemler, olarak tanımlar. Bileşik eylemleri üçe ayırır. Bunlardan ilki kurallı bileşik eylemlerdir. Kurallı bileşik eylemleri de kendi içinde

üçe ayırır: iki eylemle kurulan bileşik eylemler (yeterlik, tezlik, sürerlik, yaklaşma), eylemsilerin eylemlerle kurduğu bileşik eylemler (isteklenme [göresi gel-], yapmacık [görmemişliğe vur-], beklenmezlik [geleceği tut-], eylemlerin “ol-” yardımcı eylemiyle kurduğu bileşik eylemler (başlama eylemi [gelir ol, dinler ol-], bitirme eylemi [bilmiş ol-, bıkmış ol-], davranma eylemi [gidecek ol-].

İkinci bileşik eylem grubu yardımcı eylemle kurulan bileşik eylemlerdir: (et-, ol-, kıl-, eyle-, buyur-). Üçüncü grup ise anlamca kaynaşmış bileşik eylemlerdir. Demir (2004: 360), anlamca kaynaşmış bileşik eylemleri bir ya da birden çok ad soylu kök veya gövdenin bir eylemle oluşturduğu eylemler biçiminde tanımlar. Demir (2004: 361)’e göre bu eylemler ad soylu bir veya birkaç sözcüğün bir eylemle deyim ulaştırmasıyla kurulur: *gönül ver-, laf at-, gözden kaçır-* gibi.

Daha önce olduğu gibi burada da hangi eylem birleşmelerinin anlamca kaynaşmış, hangilerinin deyimleşmiş oldukları vurgulanması gereken bir durumdur. Eğer, *gönül ver-, laf at-* gibi kalıplaşmalar bir deyimse ya da deyimleşmiş bileşik eylemse neden anlamca kaynaşmış bileşik eylemler içerisinde gösterilmektedir? Ya da anlamca kaynaşmış bileşik eylemler de bir kere en önemli ve zorunlu kural, bileşen sözcükler anlamca ve biçimce kalıplaştıkları için⁵ bitişik yazılmalarıdır. Örneğin, *alikoym-, elver-, öngör-, varsay, vazgeç-, başvur-* gibi. Eğer bu sözcükler anlamca kaynaşmış bileşik eylemse *gönül ver-, laf at-* gibi bileşikler de anlamca kaynaşmış bileşik bir eylem midir ve sözlüksel bir birim midir? *Gönül ver-, laf at-* gibi bileşikler de doğaldır ki sözcüklerden bir ya da birkaç temel anlamını yitirdiği için bir anlamca kaynaşma söz konusudur; ancak bu sözcükler biçimce kaynaşmadıkları için bunları anlamca kaynaşmış bileşik eylem olarak değil deyimleşmiş bileşik eylem olarak almak gerektiği düşünülür. Aslında en önemli ayırıcı bir özellik daha vardır. Deyimleşmiş bileşik eylemlerde ya da deyimlerde kalıplaşan sözcükler arasına herhangi bir biçimbirim ya da herhangi bir sözcük yazılabilir. Örneğin, “*Bu işe gönlünü verdiğini hepimiz biliyoruz.*” Ancak Gencan (2001: 359)’ın da belirttiği üzere anlamca kaynaşmış bileşik eylemler arasına ne bir biçimbirim ne de bir sözcük yazılabilmektedir. Anlamca kaynaşmış bileşik eylemler arasındaki kalıplaşma o derece fazladır ki aynı bileşik adlar da olduğu gibi kalıplaşan sözcüğü hiçbir biçimde ayırmak mümkün değildir. Örneğin,

⁵ Bkz. Gencan, 2001: 359

“Yapacağı bu işten vazgeçti.”

Örnekte de görüldüğü gibi “vazgez-” bileşimini “vazınıgeç-”, “vazınageç-” kullanmak olanaksızdır. Ancak burada belirtilen bazı anlamca kaynaşmış bileşik eylemlerin deyimleştiğinin de görüldüğü savunulabilir. Örneğin,

başvur-. “Onu kırınca başını duvarlara vurdu.” “ÖSS’ye girmek için başvurdu.”

Bu iki örnek tümcelerde verilen *başvur-* eylemleri birbirinden farklıdır ve kesinlikle karıştırılmaması gerekir. Birinci örnekte kullanılan *baş vur-* bileşiminin bir deyimleşmiş bileşik eylem olarak değerlendirilmesi gerekir. Çünkü dikkat edileceği üzere kalıplaşma çok güçlü değildir ve bileşik araya hem bir biçimbirim almış tır hem de bir sözcük almıştır. Anlamsal olarak değerlendirilmesi gerekirse, bu kullanımda bir somutlaştırma yoluyla deyim aktarması vardır. Burada kullanılan deyim, bir üzüntü, bir pişmanlık sonucu gelişen bir durumu betimleyici öbek olarak karşılanır. Oysa ikinci örnekte artık kalıplaşma son derece güçlüdür. Bileşen sözcükleri hiçbir koşulda ayırmak mümkün değildir; biçimsel ve anlamsal kalıplaşma gerçekleşmiştir. Anlamsal olarak incelemek gerekirse tabii ki anlamca kaynaşma olduğu için bileşen sözcük yeni bir kavramı karşılamış ve bir sözlüksel birim olmuştur.⁶ Ayrıca deyimleşmiş kullanım genel sözlük içinde yer almamıştır. Kaldı ki deyimleşmiş kullanımın aynı madde içinde değil, farklı bir madde içinde gösterilmesi gereklidir.

Bozkurt (2004: 169) birden çok ayrı sözcüğün yeni bir kavram yaratması ile doğan sözcüklere bileşik sözcük denir, der. Bileşik sözcüklerin özelliklerini sıralar. Buna göre; bileşik sözcüklerde genellikle iki sözcük birleşmiştir. Bu sözcüklerin en önemli özelliği, iki sözcüğün yeni bir anlam oluşturmasıdır. Zaten birleşiklik de buradan gelir. Yoksa tümce kurmada, sözcükler arasındaki örgünün sağlanması gerekir. Ama birleşik sözcük, artık yeni bir sözcüktür. Tümcede bir öge, tek bir sözcük gibi işlem görür.

Bozkurt (2004: 170), bileşik sözcüklerin bir ad ya da sıfat tamlaması kuruluşunda olabileceğini belirtir: Sınavda düşük not alınca çok *gözyaşı* döktü. O kış ağır bir *kuşpalazı* hastalığına yakalandı. Bozkurt, yine, çekimsiz ya da belli bir

⁶ Başvurmak (-e) 1. Bir işin yapılması için bir kimsenin aracılığını istemek veya bir işte bir şeyden yararlanmak amacıyla ona el atmak, müracaat etmek. 2. Bilgi sahibi olmak için bir kaynağı kullanmak (TDK Türkçe Sözlük, 2005: 222).

çekimde iki eylemin kısa bir tümcede kalıplaşması biçiminde de bileşik sözcüklerin kurulabileceğini söyler: Annem *imambayıldı* pek sever. Doğaldır ki bu sözcükler birer sözlüksel birimdir. Çünkü bileşiği oluşturan sözcüklerden bir ya da bir kaç, kendi öz anlamını yitirerek yeni bir anlamı karşılamak üzere kalıplaşmıştır.

Bozkurt (2004: 170)'un da değindiği gibi, hangi biçimde olursa olsun bileşik sözcük anlamca bir bütündür; bileşiği oluşturan sözcüklerin arasına çekim ekleri, yapım ekleri ya da başka sözcükler sokulamaz. Ayrıca Bozkurt (2004: 171) Türkçede bileşik sözcüklerin üç yöntemle kurulduğunu belirtir. Bunlar “anlam kayması (*hanımeli, dalkavuk, kadınbudu*)”, “ses kayması (*niçin<ne için, kaynana<kayın ana*)”, “tür değişimi (*dedikodu, uyurgezer, kaçgöç, ateşkes*)” dir.

Balpınar (2004: 139) da bileşik eylemlere değinir. Bileşik eylemleri bir yardımcı eylemin bir adı izlemesiyle oluşan bileşikler olarak tanımlar: *yardım et-, mümkün kıl-, yok ol-, naz yap-, iş buyur-* gibi.

Göksel ve Kerslake (2005: 141), eylem öbeğinde, başın yanındaki adın eylemin anlamını tamamlayan bir tümleç olduğunu belirtir. Bu tümleç, eyleme özgü bir bağlantı kurulmasını sağlamaktadır. Onlara göre eylemin tamamlayıcısı olan tümleç her zaman bir ad öbeğidir. Yine Göksel ve Kerslake (2005: 156)'a göre, bileşik eylemler iki çeşitte incelenebilir. Bunlar, bağımlı yardımcı eylemlerle kullanılan bileşik eylemler ve bağımsız yardımcı eylemlerle kullanılan bileşik eylemlerdir. Bağımlı yardımcı eylemlerde birleşen sözcükler bitişik yazılmaktadır. Bunlar, *bil-, ver-, gel-, yaz-, dur-, kal-*, gibi eylemlerdir. Ayrıca Göksel ve Kerslake (2005: 158), *ol-* ve *bulun-* eylemlerinin bağımsız yardımcı eylem yaptıklarını söyler. Bunlar içinde en yoğun kullanılan ve bağımsız yardımcı eylem kuran eylem, *ol-* eylemidir. *Bulun-* eylemi, *ol-* eylemine göre daha kısıtlı kullanılmaktadır.

Ayrıca Göksel ve Kerslake (2005: 160) bir ad ile kalıplaşan bileşik eylemlere de değinir. Bunlar geleneksel dilbilgisinde yardımcı eylem kategorisinde değerlendirilen *ol-, et-, yap-, gel-, dur-, kal-, çık-, buyur-, eyle-* gibi eylemlerdir. Bunlara ad kökenli bileşik eylemler de denilebilmektedir. Çünkü bu eylemler, bir adın ek yoluyla değil de bir sözcükle eylemleşmesini sağlayan eylemlerdir. Göksel ve Kerslake (2005: 156)'in de belirttiği gibi yardımcı eylemler aynı zamanda bileşik

eylemdir ve tek başlarına tümcede yer almayan ve diğer bir sözcüğün yanına gelerek kullanılan bileşiklerdir.

Eker (2005: 406) birleşmeyi (ya da bileşme / compounding), iki sözcüğün genellikle tamlamayla bir araya gelerek yeni bir kavramı karşılaması olarak tanımlar. Türkçe sözcüklerinin zenginleştirilmesinde ve genişletilmesinde birleştirmenin türetmeden sonra en önemli yollardan biri olduğunu belirtir. Birleşme ile kalıplaşma arasında yakın bir ilgi olduğunu düşünür: *asbaşkan, yüzbaşı, çekyat, satın al-* gibi. Yalnızca Türkçe kökenli sözcüklerin değil, kimi zaman yabancı kökenli sözcük ve eklerle de birleştirme yapılabildiğini vurgular: *telgrafhane* gibi.

Eker (2005: 404)'a göre kalıplaşma, Türkçede çekim eklerinin hatta tümceler bazen kendi işlevlerinin ve görevlerinin dışında yeni anlamlar ortaya çıkarmasıyla oluşur: *gözden geçir-, baştan sav-* gibi. Ayrıca deyimler de belli sözcüklerin bir arada kalıplaşması sonucu oluşan öbeklerdir.

Eker (2005: 474) ise bileşik eylemi bileşik eylem grubu diye düşünür ve biri asıl eylem, diğeri yardımcı ad veya eylem olan iki sözcüğün birbiriyle yapı ve anlamca kaynaşması ile oluşan grup olarak tanımlar. Eker (2005: 474)'e göre eylem birleşmeleri, sonsuz anlam inceliklerini ve eylem derecelerini göstermek amacıyla, dile son derece zengin anlatım olanağı kazandırır ve yine çağdaş Türkiye Türkçesinde eylem birleşmelerinin gittikçe azaldığı göze çarpmaktadır.

Bu görüşe katılmak olanaksızdır. Çünkü özellikle bir ad ile birleşen eylemlerin oluşturduğu eylem birleşmeleri özellikle gündelik dilin sözcük bütüncesinde çokça yer almaktadır. Bu çalışmanın da en önemli bulgularını oluşturan ve ad + eylem kalıbıyla dile yerleşen ve yeni bir gönderimi olan sözlüksel birimler, Türkiye Türkçesinde bütün ağırlığıyla yer alır. Bu sözcüklerin sadece bir tümcenin yüklemi görevi olmasının yanı sıra tümcede diğer farklı öğeleri de karşılaması dolayısıyla, yani sözdiziminde aldığı işlek roller dolayısıyla bu sözcüklerin kullanım sıklığı oldukça fazladır.

Eker (2005: 474-475), bileşik eylemleri iki alt gruba ayırır. Bunlardan birincisi “tasviri (betimsel-deskriptif)” eylemlerdir. Bu eylemler bir asıl eylem ile ona eklenen eylem birleşmesinde kendi anlamını bütünüyle kaybetmiş bir yardımcı eylemden oluşur: *yazadur-, uyuyup kal-, şaşakal-, yapabil-* gibi. İkinci grupta adla

yapılan bileşik eylemler vardır. Bu bileşik eylem çeşidi, Türkçe ya da yabancı kökenli bir ad ile yardımcı eylemden oluşur: taarruz et-, satın al- gibi.

Hengirmen (2005: 399) ise bileşik sözcükleri kalıplaşmış sözler başlığı altında inceler. Birden çok sözcüğün bir araya gelerek biçim ve anlam yönünden kalıplaşmasından oluşan sözlere kalıplaşmış sözler denir, diye tanımlar ve Türkçedeki kalıplaşmış sözleri üçe ayırır: ikilemeler, deyimler, atasözleri. Ancak bunlar Aksan (2001: 163; 2002: 81; 2003: 37; 2004: 34)'ın da fazlasıyla değindiği ve belli bir olay ya da durum dolayısıyla söylenen ilişki sözleridir. Bu sözler bir toplumun bireylerinin çeşitli ilişkileri sırasında doğmuş birlikteliklerdir. Bu birliktelikler bir kavramı karşılamadıkları sadece insan ilişkilerinde başka başka durumları betimledikleri için sözlüksel birim olarak kabul edilemez. Bunların sözlük içinde madde başı olarak gösterilmesi de gerekmez. Bu sözler, sözcüklerinde bulunan veya sözlü bütüncede tutunan birliktelikler olarak görülür.

Gülensoy (2005: 402), birden fazla sözcüğün birleşmesinden oluşan eylemlere bileşik eylem denir, der. Bileşik eylemleri üç grupta inceler (2005: 403): ad + yardımcı eylem (*gönül ver-*), asıl eylem + yardımcı eylem (*gidedur-*, *geliver-*, *yapabil-*), deyimleşmiş bileşik eylemler (*gönül al-*, *surat as-*).

Ayrıca Hengirmen (2005: 399), duaları, bedduaları, manileri, tekerlemeleri, argo sözcükleri, bazı özdeyişleri ve ünlü sözleri de kalıplaşmış sözler grubuna ekler. Yine burada sayılan sözcük birliktelikleri de bireyler arasındaki ilişkilerde kullanıldıkları ve dolayısıyla ilişki sözcükleri oldukları için bunların da sözlük kapsamına alınması beklenmemelidir.

Uzun (2006: 40)'a göre bileşme, iki ya da daha çok sözcüğün birlikteliğinden başka bir sözcük oluşturma sürecidir. Bileşme yoluyla oluşmuş bu sözcüklere bileşik sözcük denir. Bileşik sözcüğü oluşturan sözcükler kendi aralarında nitelendirme, sınıflama, sıralama vb. açılardan anlambilimsel olarak bağlantılıdır. Bu bağlantıda nitelenen, sınıflanan veya sıralanan sözcük, baş sözcüktür. Bu baş sözcük de bileşiğin merkezini oluşturur. Uzun (2006: 41), bileşik sözcüklerde “baş”ın, sözcüğün ana karakteristiğini belirleyen öge olduğunu ve baş konumundaki bu sözcüğün türünün, aynı zamanda bileşiğin de türü olduğunu belirtir. Bu nedenle, örneğin, başı ad olan bileşik sözcüklerin aynı zamanda “bileşik ad” olduğunu ve bu

açıdan bileşiklerin ayrıca “bileşik sıfat”, “bileşik belirteç”, “bileşik eylem” gibi türlere ayrılabilceğini söyler.

Uzun (2006: 41)’un değindiği üzere sözcüklerin bileşmesi her zaman, bir başın bulunmasını gerektirmez. İçinde bir baş olan ve bu açıdan iç merkezli bileşik olan bileşikler dışında, başı olmayan, böylece başın bir alt türünü de göstermeyen ama bileşiği oluşturan sözcüklerin bileşik dışında bir varlığı, nesneyi ya da başka herhangi bir öğeyi nitelediği, sınıfladığı ya da sıraladığı dışmerkezli bileşikler de bulunur. Uzun (2006: 41), örneğin, “açıkgöz” bileşiğinin bir göz türünü olmadığını ve bu iki sözcüğün birlikte “dışarıdaki bir merkezi” tamamlamak üzere “uyanık” birini tanımlamakta olduğunu ve bileşikte herhangi bir baş bulunmadığını söyler. Buna benzer, *dört yol* bileşiği de dört tane yolu değil, bu yolların birleştiği yeri, kavşağı göstermektedir. Dışmerkezli bileşik sözcükler, bileşiğin başı dışındaki ikinci öğesinin sıfat olduğu bileşikler için daha geçerlidir. Örneğin, *delikanlı*, *kızılderili*, *alçakgönüllü* gibi. Bunlar, dışmerkezli bileşiklerde kalıplaşan sözcüklerden herhangi birinin ya da hepsinin, temel anlamını yitirdiği görüşünü de doğrulamaktadır. Anlamsal olarak sorgulamak gerekirse, *alçakgönüllü* sözcüğünde *alçak* sözcüğü temel kullanılış anlamını yitirmiştir. “*Alçak*” sözcüğü temel anlamıyla, yerden uzaklığı az olan, aşağı, yüksek olmayan anlamlarındadır.⁷ Ancak sözcük temel anlamından uzaklaştırılıp başka bir sözcükle birleşime girince anlamını yitirmiştir. Dolayısıyla *alçak* sözcüğü, *gönül* sözcüğüyle birleşerek farklı bir kavramı karşılayan bir sözlüksel birim durumuna gelmiştir.

Ancak bu örneklerde, açıklandığı üzere, dışmerkezli bileşik sözcükler ancak değişmeceli anlamları açısından dışmerkezlidir. Bileşiği oluşturan sözcükler arasında temel anlamları açısından bir tamlama ilişkisi arandığında bunların hala iç merkezli oldukları görülür. Örneğin, “açıkgöz” bileşiğinde “açık”, “göz”ü nitelemekte, “dört yol” bileşiğinde “dört”, “yol”u sayı yönünden belirtmektedir. Aynı biçimde, *burun kıvrır-*, *ayak dire-*, *göz yum-* gibi bileşik eylemlerde de adlar, kıvrımanın, diremenin, yummanın bir türünü göstermediği için anlamca dışmerkezli bileşik sözcüklerdir. Öte yandan Uzun (2006: 41-42), asıl dışmerkezli bileşiklerin başı ne içte ne de dışta bulunan, yani öğeleri arasında niteleme, sıralama, sınıflama gibi özelliklere dayalı herhangi bir tamlama ilişkisi bulunmayan bileşikler olduğunu

⁷ bkz. Türkçe Sözlük (2005: 68). Ankara: TDK Yayınları

söyler. Koşaçlı bileşik denilen bu tür bileşiklerde, öğelerin aynı biçimsel konumda olduğunu, yani bu tür bileşiklerde baş ayrımı yapılmadığını belirtir. Yine bileşikler içinde herhangi bir öğesi eylemcil olan, yani bir eylem veya eylemden türemiş bir sözcük olan bileşiklerin dilbilgisi araştırmalarında da ayrı bir yeri olduğunu söyler. Bileşiğin diğer öğesi ile eylemcil sözcük arasında, tıpkı tümcelerde yüklemcil eylem ile tümcenin diğer öğeleri arasında olanlar gibi ilişkiler kurulduğunu vurgular. Eylemcil birleşik ya da birleşimsel bileşik diye nitelenen bu tür bileşiklerde (örneğin, ayıboğan, arabulucu, içedönük, yediveren gibi), sözgelimi “ayı”, “boğ-” eyleminin tümcede nesnesi olacak öğeyle ne tür anlambilimsel bir ilişki kurarsa, bileşikte de aynı tür ilişki içinde algılanacağını söyler. Öyleyse “ayıboğan” bileşik sözcüğünün anlamında “ayı”, “boğulan” olarak algılanır. Aynı durum “içedönük” bileşiği için de geçerlidir. Burada da “iç” sözcüğü “dön-” eyleminin yön gösteren tümleci diye düşünülür. Ayrıca Uzun (2006: 42), eylemcil olmayan bileşiklerin kök bileşik ya da ilksel bileşik olarak bilindiğini ve bu tür sözcüklerde aslolanın *düztaban*, *ilkbahar*, *karagöz* örneklerinde olduğu gibi, öğelerden hiçbirinin eylemcil olmadığını da söyler.

Bilgin (2006: 161) ise bileşik sözcükleri tek bir kavramı karşılamak üzere, en az iki sözcüğün kaynaşması, kalıplaşması sonucu oluşan sözcükler olarak tanımlar. Ona göre bu sözcükler kalıplaşmış durumdadır; bu nedenle bitişik yazılırlar: *akciğer*, *ayaküstü*, *karadut*, *yarıyıl*, *toz pembe*, *yurtsever* gibi. Bileşik sözcükler gerek anlam gerek biçim bakımından tek bir sözcük değerindedir. Bilgin (2006: 161-162)’e göre de bileşik sözcükler üç yolla oluşur: anlam kayması, ses değişimi, sözcük türü değişimi.

Bilgin (2006: 395), yardımcı eylemleri, ad soylu sözcüklerin ya da kimi eylemsilerin eylem gibi kullanılmalarını sağlayan eylemlere yardımcı eylem denir, şeklinde tanımlar. Yardımcı eylemlerin gerçekte, eylem olan sözcükler olduğunu, bu sözcüklerin yardımcı eylem olup olmadığını, kendilerinden önceki eylemsi ya da ad soylu sözcükle bir öbek oluşturup oluşturmadıklarına göre saptanacağını belirtir.

Bilgin (2006: 395)’e göre, kendisinden önceki eylemsi ya da ad soylu sözcüğün anlamını bütünleyerek öbek oluşturan eylemler yardımcı eylemdir. Yardımcı eylemle oluşturulan söz öbeği, eylemsilerin ya da ad soylu sözcüklerin eylem gibi kullanılmalarını sağlar. Yardımcı eylemler, kendilerinden önce gelen

eylemsi ya da ad soylu sözcükle anlam bütünlüğü kurarak bir tür bileşik eylem oluşturur. Bu zaten genel bir kural niteliği kazanmıştır.

Bilgin (2006: 395-396), bir öbek oluşturan bu bileşik eylemlerin herhangi bir kipe girerek tümcede yüklem görevini üstlendiklerini belirtir. Yardımcı eylemle kurulan söz öbekleri, yardımcı eylemin eylemsi olarak kullanımında temel tümcenin öznesi, yüklemi ya da tümleci olabilir.

Bilgin (2006: 396), yardımcı eylemle kurulan kimi söz öbeklerinin deyimleştiğinden de söz eder: akıl et-, işinden ol-, kulak misafiri ol- gibi. Ayrıca yardımcı eylemle öbekteştiği sözcük arasına başka sözcüğü de girebileceğini bildirir. Savunulan yaklaşıma katılınması gerektiği düşünülür. Deyimleşmiş ya da deyimleşme dereceleri artmış birçok bileşiğin et- ve ol- yardımcı eylemleriyle biçimlendiği gözlenir. Bu iki bileşik türünü ayırmak içinse anlamsal bir değerlendirme yeterli olacaktır. Biçimsel bir değerlendirmenin bir sorun çözmesi burada mümkün değildir; çünkü bileşik sözcüğü oluşturan iki tür de ayrı yazılmaktadır.

Bilgin (2006: 408) ayrıca, bil-, ver-, dur-, koy-, yaz- eylemlerinin yeterlik, tezlik, sürerlik, yaklaşma bileşik eylemi olarak verir. Bunları “kurallı bileşik eylem” diye tanımlar (2006: 410). Bilgin (2006: 410), kurallı bileşik eylemleri, birleştirilen eylemlerden birincisi ana eylem, ikincisi bileşen (yardımcı) eylem olarak adlandırır. Birleşmede kendi anlamını yitiren “bileşen eylem”, ana eylemi yeterlik, tezlik, yaklaşma, sürerlik gibi anlamlar kazandırır. Yardımcı eylemler kendilerinden önceki sözcüklerle bir anlam bütünlüğü oluşturmakla birlikte bu sözcüklerden ayrı yazılır. Ama eğer, öbekteşen sözcüklerde ses türemesi ya da ses düşmesi oluyorsa o zaman öbekteşen eylem bitişik yazılır.

Anlamca kaynaşmış bileşik eylemler ise bir eylemin ad soylu sözcükle anlamca kaynaşarak oluşturduğu bileşik eylemlerdir (Bilgin, 2006: 415). Bu eylemlerde anlamca kaynaşma, bileşen öğelerden birinin ya da her ikisinin gerçek anlamını yitirmesiyle gerçekleşir: *öğüt ver-*, *acı duy-*, *kural koy-*, *başından sav-*, *belini kır-*, *elver-*, *öngör-* gibi.

Yüksel (2006: 36) ise “**Biçim ve Cümle Dersleri**” adlı yapıtında bileşik sözcüklerin türetilmiş sözcükler gibi çok birimli ve tek okumalı sözcükler olduğunu

söyler. Birleştirmenin iki eş değer birimden meydana geldiğini ve sözlük değeri kazanarak sabitlenen birleşiklerde, türetmelerde olduğu gibi, birinci veya ikinci birimin metne göre seçimlik kullanımının söz konusu olmadığını belirtir.

Yüksel (2006: 36)'e göre birleşik sözcüğün ikili ayırım ile elde edilen eş değer durumdaki her bir birimine “kurucu birim” denirse, her iki kurucu birimin “sözlük biçimi” ile bulunması ana tip olarak görülebilir: *dip.not*, *çek.yat*, *ateş.kes* gibi.

Türkçede türetmede olduğu gibi, çok sözcüklü yapıda da “metin biçimli” sözcüklerin kurucu birim olarak görev alması sık rastlanılan bir durumdur. Dilbilgisi kitaplarında herhangi bir sınıflandırmaya gitmeden kurucu birimlerden biri veya her ikisinin metin biçimli olan iki birimli yapıların da birleşik sözcük sayıldığı görülür. Bu tür bileşiklerde ad veya eylem kuruluşlu bileşikler tanımlaması bileşiğin başının hangi tür sözcükten oluştuğuyla ilgilidir:

İsim biçimi: *balayı*, *cana yakın*

Eylem biçimi: *sinekkaydı*, *gökdelen*

Yüksel (2006: 38), bileşik sözcük sınıfını ikinci kurucu birimin belirlediğini söyler. Ona göre ikinci kurucu birimin mastar biçiminde olanları eylem, bunun dışında kalanları ise ad sınıfından sayılır. Ad sınıfına giren sözcükler arasında tür ayırımına gitmek kolay değildir. Çünkü örneğin, “*çakırpençe*” bileşiğinde ikinci sözcüğün ad türünden olduğunu gösterir. Ancak Türkçede ad türünden bir sözcük niteleme işleviyle sıfat türüne de girebilmektedir. Bu nedenle bu bileşik sözcük, güçlü bir av kuşu olan çakırın pençesine benzetilerek, “tuttuğunu koparan insanı” nitelemek amacıyla kullanılmıştır. Fakat burada belirtilen özellik daha önce de vurgulanan, bileşik sözcüğün niteleme, sınıflama veya sıralama özelliğiyle ilgilidir. Yoksa sözcük niteleyici sıfat görevinde kullanılıyor diye bileşik sözcüğün başı olan ad soylu sözcüğün sıfat sayılması olanaksızdır. Örnekte belirtilen *pençe* sözcüğü bir sıfat değil, bir addır. Dolayısıyla bileşiğin başı addır. Kullanımda bileşik bir sıfat görevi görüyorsa o, bileşiğin kendisinden önceki adla girdiği anlamsal ilişkinin bir sonucudur. *Çekyat*, *ateşkes*, *kesinkes* birleşiklerinden ise ikinci birimlerin sözcük türleri eylem olsa da tür değişimiyle bu bileşikler de ad olarak kullanılmaktadır.

Yüksel (2006: 39), bileşik adları ise yapısal olarak üç kısımda inceler. İlki iki kurucu birimi sözlük biçiminde olan bileşik adlar: *acemi çaylak*, *kör duman*,

serseri mayın gibi. Bu bileşiklerde iki kurucu biçimde sözlük biçimiyledir; ama kalıplaştıktan sonra sözcüklerden biri temel anlamından uzaklaşmış, ad aktarımı veya somutlamayla yeni bir kavramı karşılar duruma gelmiştir. Diğeri, ikinci kurucu birimi iyelik eki alan bileşik adlardır: *börek içi*, *can yoldaşı*, *günah keçisi* gibi. Ve sonuncusu da ad sınıfı bileşikler arasında, ikinci ve birinci kurucusu dizi yapma özelliğini kazanmaya doğru gidenlerdir. Dizi yapmak türetmenin temel göstergesi olduğu için bu özellikteki bileşik adları ayırmak, zaman içinde gösterecekleri değişiklikleri göstermek için yararlı olabilir (Yüksel, 2006: 39).

Yüksel (2006: 40)'a göre eylem sınıfı bileşikler ise ikinci kurucu birimi mastar biçiminde olan bileşiklerdir. Bunların birinci kurucu birimi ad ise, ad biçiminde, eylem sınıfından ayrı ise mastar biçiminde incelemeyi ayırıcı özellik saymaktadır.

Yüksel (2006: 40), birleşik eylemlerde ikinci birimin her zaman eylem sınıfından olması söz konusu olduğundan, ikinci birimde iyelik kullanımının söz konusu olmadığını söyler, bu durumda birinci kurucusu iyelik biçimliği alan eylem yapılarını diğer bütün morfolojik biçimlerle birlikte bileşik yapısının dışında saymayı tercih eder ve bileşik eylemleri üç başlıkta inceler: Birinci kurucu birimi ad biçiminde olanlar (acı çek-, boy göster-, dalga geç-), birinci kurucu birimi ad biçiminde olup ikinci kurucu birimleri dizi yapma özelliği göstereler (bunlar ad biçimindeki birinci kurucu birim ile belli bazı mastarların yoğun olarak kullanılan dizi yapma özelliği gösterdiği eylemlerdir. Bu bileşik eylemlerde birinci kurucudaki ad, birleşik eylemin anlamını verirken ikinci kurucudaki mastarın işlevi, anlam kazandırmaktan çok sözcük sınıfını belirlemek gibi görülmektedir. [ait ol-, dahil ol-, baskı yap-, kabul buyur-, destek ol- gibi]), birinci sözcüğü kurucu eylem sınıfından olanlar (Bu eylemleri Banguoğlu yukarıda da vurgulandığı gibi, ulaç + mastar biçiminde yarı tasvir eylemi diye adlandırır. Ancak Yüksel (2006: 44) bu bileşik eylemlerdeki ulaç biçiminin seçimlik olduğunu kullanımdan kullanıma değişebileceğini [allamak pulla-, gülmek geç-, sormak soruştur- gibi] belirtir.). Yüksel'in belirlediği bu bileşiklerin çoğunun deyimleşmiş bileşik eylem olduğu daha önce de vurgulanmıştı. Çünkü acı çek- bileşğinde olduğu gibi bu tür bileşiklerde yeni bir anlam kazanımı söz konusudur. Oysa deyimleşmiş ve anlamca kaynaşmış bileşik eylemlerde anlamsal bir özellik gündeme gelmektedir. Bu öbeklerin anlamsal

kazanımlarına göre değerlendirilmesi sağlıklı bir gruplandırma yapılmasını da kolaylaştıracaktır.

Yüksel (2006: 47) birleştirme yanında kaynaştırmadan da söz eder. Kaynaştırmada da iki birimli yapıların söz konusu olduğunu ve dolayısıyla kaynaştırmayla birleştirme arasında birim sayısı bakımından bir fark olmadığını belirtir. Aralarındaki farkın birleştirmenin sözlük biçimli, kaynaştırmanın ise metin biçimli olduğunu söyler. Ona göre kimi ad sınıfı kaynaştırmalarda birinci kurucu birim iyelik eki alır: *canı kıymetli, ensesi kalın, eli uzun...* Kimilerinde ise birinci kurucu birim bir ad durum eki alır: *başına buyruk, cana yakın, boyundan büyük...*

Bunlar dilbilgisel olarak incelenecek olursa tamamının deyimleşme özelliği kazanan bileşik sıfat çeşidi oldukları görülecektir. Kimilerinde de her iki sözcük de ad biçimbirimlerinden birisini alır: *adamın teki, çiçeği burnunda, yediden yetmiş, sözüm ona, günün birinde...* Burada da dilbilgiselleşen sözcüklerden kimisi temel anlamından uzaklaşıp deyimleşmeye doğru kaysa da bir öbek özelliği taşımaktadır. Bazen de kuruculardan herhangi birisi bitmiş veya bitmemiş eylem biçimlikleri taşıyabilir ki bunlar da kaynaşmış bileşik adlardır: *akaryakıt, kesme şeker, çalar saat, takma diş, ağaç kakan, az kalsın* gibi.

Günay (2007: 243)'ın da değindiği gibi dilde iki tür sözcük vardır. Bunlar yalın sözcükler ve oluşmuş sözcüklerdir. Oluşmuş sözcükler de kendi içinde iki grupta incelenebilir: Türemiş sözcükler ve bileşik sözcükler.

Bileşik sözcüklerde, iki ya da daha fazla sözcüğün bir arada bulunup yeni bir sözcük oluşturması söz konusudur. Bu nedenle birden çok sözlüksel birimle oluşturulmuş sözcüğe bileşik sözcük denilmektedir (Günay, 2007: 243).

Günay (2007: 18), Türkçedeki dilbilgiselleşmenin bileşik sözcüklerde de görüldüğünü belirtir. Dilbilgiselleşme açısından dört bileşik sözcük türü olduğundan söz eder: Her ikisi anlamını yitirenler (*yavruağzı, aslanağzı, hanımeli*), birinci sözcüğü anlamını yitirenler (*acıağaç, sigaraböreği*), ikinci sözcüğü anlamını yitirenler (*basımevi, karatavuk*), ikisi de anlamını koruyanlar (*biçerdöver, dilbilim*).

İncelenen bütün bu görüşlere bakılınca Türkçede bileşik sözcüklerin bileşik ad ve bileşik eylemler olarak ikiye ayrıldıkları görülür. Bileşik adların tanımlanması, oluşumu ve kuruluşu bakımından bir tartışma olmasa da bileşik eylemlerin

bölümlenmesi konusunda çeşitli tartışmaların ve ayrıklıkların olduğu anlaşılır (Dizdaroğlu, 1963; Özel, 1977; Kahraman, 1996; Gencan, 2001; Karabacak, 2001; Atabay ve diğer., 2003; Korkmaz, 2003; Banguoğlu, 2004; Demir, 2004; Balpınar, 2004; Eker, 2005; Gülensoy, 2005; Bilgin, 2006; Yüksel, 2006).

Özellikle “anlamca kaynaşmış bileşik eylem” ile bu çalışmanın da dilbilgisel yönünü doğrudan ilgilendiren “deyimleşmiş bileşik eylem” konuları kimi araştırmacılar tarafında birlikte değerlendirilirken kimi araştırmacılar tarafından da ayrı ayrı değerlendirilmiştir (Dizdaroğlu, 1963: 36; Kahraman, 1996: 114; Ediskun, 1999: 246; Gencan, 2001: 359; Atabay ve diğer., 2003: 220).

Yine yardımcı eylemle kurulan bileşik eylemlerin oluşumlarını gerçekleştiren ve yardımcı eylem olarak düşünülen eylem öbeklerinin sayıları da araştırmacılarca ayrı ayrı sunulmuştur (Dizdaroğlu, 1963: 33; Kahraman, 1996: 114; Gencan, 2001: 358-359; Karabacak, 2001: 297; Atabay ve diğer., 2003: 219; Demir, 2004: 360).

Bütün bu tartışma noktaları, belki de, bileşik eylemlerin yeniden gözden geçirilip bölümlenmesinin yeniden yapılabilmesi düşüncesini doğurmaktadır.

4.2.3. Kalıplaşmış Ögeler (Sözler) ve Kalıp Sözler

Sözlüksel birimler sadece tek sözcükten oluşan birimler değildir. Bazen dilde iki ya da daha çok sözcükten oluşan sözlüksel birimler de bulunabilir. Bunlar, dilde özel bir öneme sahiptir. Bu ifadeler ya da diğer bir deyişle sözlüksel birimler “tamamen sabit ifadeler” ve “yarı sabit ifadeler” olarak gruplandırılabilir (Lewis, 1997: 9). Tamamen sabit ifadeler, bileşik sözcükler gibi sözcükleri arasına başka sözcükler ya da biçimbirimler alamayan sözcüklerdir. Bunlar çoğunlukla kısadır ve eylemsiz ifadelerdir. Yarı sabit sözcükler ise kimi zaman çeşitli biçimbirimleri ya da sözcükleri arasına alabilen sözcüklerdir. Bunlarınsa sayısı çoktur ve hem konuşma hem de yazı dilinde görülür. Ancak yarı sabit ifadelerde araya girebilen sözcük ya da biçimbirimler sınırlıdır. Özellikle dil öğretiminde sabit ifadelerin bazı tipleri dikkate alınarak incelenmiş ve öğretim materyali olarak da kullanılmıştır. Bunlar; sosyal selamlaşma kalıpları (*günaydın, mutlu yıllar*), kibarlık sözcükleri (*iyiyim, gitmek*

zorunda kalacağım), öbekler (...*geceleeri için çift kişilik oda istiyorum.*) ve deyimlerdir (Lewis, 1997: 9). Özellikle bir dil öğretiminde ilk üç grup anadili konuşulan bir çevrede önemli sayılabilirken deyimler, anlam içinde neyi kastettiğini karşı tarafa söyleyebilen dil konuşucuları için önemlidir (Lewis, 1997: 10). Bu, bir dilin, yabancı dil olarak öğretilmesinde son derece dikkat çekicidir.

Deyimler ve kalıplaşmış ilişki sözleri bir dilin kültürel kazanımları sonucu doğmuş birimlerdir. Bu birimlerin bozulmadan, özgün biçimiyle söylenmesi anlatım içinde iletişimin tam anlamıyla gerçekleştirilmesini de sağlayacaktır.

Aksan (2002: 13) filoloji ve dilbilim çalışmalarında bir dilin sözcüklerinin, terimlerinin yabancı dillerden gelip de dile yerleşmiş öğelerinin, atasözlerinin, deyimlerinin, kalıplaşmış sözlerinin bir bütün halinde sözvarlığı içinde sayılması gerektiğini söyler. Eğer son 30-40 yıl içindeki sözvarlığımız incelenecek olursa bu sürede dile yeni öğelerin yerleştiğini belirtir (2002: 113) ve örnekler verir: *entel takıl-*, *duygu sömürüsü yap-*, *zamanla yarış-*, *çağ atla-*, *bordro mahkumu*, *jeton düş-*, *kafayı ye-* gibi. Aksan (2004: 9), yalnız başka başka dillerde değil, aynı dilin değişik lehçe ve ağızlarında da farklı sözcükler, anlatım biçimleri, deyimler, atasözleri ve kalıp sözlerle karşılaşılabilceğini, bugün Türkiye Türkçesinin ölçünlü dilinde bulunmayan binlerce kavramı karşılayan sözcüklerin değişik yörelerin ağızlarında karşımıza çıkabileceğine değinir. Bunlar bilindiği gibi, her toplumda belli durumlarda söylenmesi gelenek olmuş sözler, duyguları açığa vuran kalıplar, çeşitli klişelerdir. Örneğin bir kimseyle karşılaşıldığında onu selamlarken, bir kimseden yardım ya da iyilik görüldüğünde, bir şey rica edildiğinde, hasta olduğunu öğrendiğimiz bir kimseye söylenen sözler gibi (Aksan, 1999: 163).

Aksan (2004: 34)'a göre, geniş bir yer tutan kalıp sözler (ilişki sözleri) incelenecek olursa bunların büyük ölçüde İslamlık terminolojisinden, özellikle de "Allah" kavramından yararlandığını belirtir (*Allahısmarladık*, *Allah razı olsun*, *Allah layığını versin*). Sözvarlığı içinde yer alan bu kalıp sözler, bir toplumun bireyleri arasındaki ilişkiler sırasında kullanılan ve gelenekselleşmiş sözlerdir. Aksan (2004: 34), Avrupa Konseyi'nin bir dilin toplumsal-kültürel kullanımıyla ilgili bu gibi öğelerine, yabancı dil öğretiminde kılavuz niteliği taşıyan ve değişik dillerde "eşik" anlamına gelen bir adla yayımladığı kitapta geniş yer vermiştir.

Aksan (2004: 34), bugün dil öğretiminde kalıp sözlere özel bir önem verilmesinin bir yandan bu türlü öğelerin her dilde, her an insan ilişkilerinde gerekli olmalarından bir yandan da dili öğrenilen toplumun kültürünü özümseyebilmek bakımından önemli olduğunu düşünür. Yine Aksan, Türkçenin kalıp sözler bakımından dikkat çekecek ölçüde çok olduğunu söyler. Bu sözlerin halen Anadolu ağzlarında yerleşik olarak bulunduğu tespitinde bulunur.

Uzun-Subaşı (1991a: 71), kalıplaşmış sözlerin bir tek dilin sözvarlığında kalmayıp çeviri yoluyla diğer dillere yayılıp genelleşen öğeler olduğunu söyler. Bu nedenle kalıplaşmış sözcükleri “dolaşıcı sözcükler” diye niteler. Kalıp sözlerin kullanımı belirli bir duruma dayanan, bu durum dışında boş anlamlı olan yapılar olduklarını belirtir.

Uzun-Subaşı (1991a: 71)’a göre kalıp sözler, belirli amaçlara göre işlev yüklenen ve doğrudan dil dışı etkenlerin biçimlendirdiği ilişki sözcükleridir. Bu nedenle bu sözler, anadili konuşucusunun ilgili iletişim bağlamıyla edindiği, ikinci dil konuşucusununsa ilgili iletişim bağlamıyla birlikte öğrenmesi gereken yapılardır.

Çotuksöken (1992: 8) kalıp sözleri, en az iki sözcükten oluşan, içindeki sözcükleri temel anlamlarını yitirmeden yeni bir kavramı, durumu, eylemi karşılayan söz öbekleri diye tanımlar.

Gökdayı (2004: 45) da Aksan gibi, Türkçe konuşanların, dilleri hakkında düşündüklerini, dile bakış açılarını, dil tanımlarını ve dili kullanım kurallarını kalıplaşmış anlatım birimleriyle ifade ettiklerini belirtir. Dilbilgisi kitaplarında görülen dile üstdil diyen Gökdayı (2004: 46), üstdilde kalıplaşmış anlatım birimlerinin görüldüğünden söz eder. Bütün dillerin sözvarlıklarında görülen bu öğelerin atasözleri, deyimler, kalıp sözler ve ikilemeler olduğunu belirtir. Bunların ortak yanının bütün halinde veya çekirdek olarak değişmeyen yapılarının bulunması yani kalıplaşmış olmaları üzerinde durur. Gökdayı (2004: 46), tek bir sözcük gibi davrandığı bu öğelerin bir bütün halinde öğrenildiğini, hafızada bu haliyle saklandığını ve gerektiğinde yine bir bütün olarak kullanıldığını vurgular. Gökdayı (2004: 47)’ya göre bu zenginlik, Türkçe üstdile de yansımış, bildirişim aracı ve soyut bir dizge olan dilin kendisiyle ilgili bazı ifadeler kalıplaşarak dilin genel sözvarlığında yerini almıştır. Bir başka deyişle bu kalıp sözler kolayca

hatırladıkları, kullanıma hazır durumda buldukları ve belirsiz durumda insanların işlerini kolaylaştırdıkları ve konuşan kişilerin az sözle çok şey anlatmalarını sağladıkları için Türkçede bu sözler iletişimi kolaylaştıran anlatımlar olarak yerini almıştır.

Yine Gökdayı (2003: 31), **“Sözlü Anlatımda Kalıp Sözlerin İşlevleri”** adlı çalışmasında konuşmada, daha önceden hafızada saklanan kalıp sözlerin kolayca hatırlanıp söylendiğini ve dinleyiciler tarafından da bilindiği için çabucak algılandığını belirtir.

Gökdayı da (2003: 31), Aksan (2001: 163; 2004: 34;) gibi, kalıp sözleri ilişki sözleri diye adlandırır. Bunların bir kültür birim olduğundan söz eder. Bu kalıp sözlerin Türk kültürünü yansıttığına değinir. Ayrıca Gökdayı (2003: 33), kalıp sözlerin yaygın bir biçimde kullanımının en önemli nedeninin sözlü iletişim sırasında bu sözleri söylemek ve anlamak için çok fazla çaba harcamaya gerek olmadığından kaynaklandığını savunur. Ona göre kalıp sözleri, biçimleri ve kullanımları sınırlı olmalarına rağmen günlük konuşmada birçok işlevi yerine getirmektedir.

Bütün bu araştırmacıların değindiği kalıplaşmış sözler veya ilişki sözleriyle bu çalışmada ad verilen kalıplaşmış sözlerin aynı kategoride değerlendirilmemesi gerektiği düşünülür. Çünkü Aksan'ın ve diğer araştırmacıların çeşitli çalışmalarında yer verdiği ve ayrıntısıyla açıkladığı kalıp sözler ve kalıplaşmış sözler bireylerin genellikle gündelik yaşamdaki çeşitli ilişkilerinden sonra söylenmeyi adet edindiği ve bir ulusun başta sözlü kültürünün zenginliği olan kalıplaşmalar olarak açıklanabilir. Oysa bu çalışmada vurgulanan ve adlandırılan kalıplaşmış sözler iki, bazen de daha fazla sözlüksel birimim bir araya gelerek sözcüklerden biri veya birkaçının temel anlamını yitirip öbekleşmesiyle yeni bir kavramı karşılayıp yeni bir gönderge taşımalarını sağlayan ve sözvarlığında tutunduysa sözlük kapsamına alınması gereken sözcüklerdir. Daha sonra örnekler ve tartışma bölümünde de açıklanacağı üzere (bkz. s. 87), bu sözcüklerin bazıları bileşik sözcükler gibi araya ne bir ek ne de bir sözcük almaktadır. Ancak bu tür bazı sözcükler de aynen deyimlerde olduğu gibi deyimleşme özelliği sergilediği, deyimlerin taşıdığı anlam ve biçim özelliklerini taşıdığı izlenir. Bu nedenler dolayısıyla bu çalışmada listelenen sözcüklere kavram kargaşasına yol açmamak adına bileşik sözcük ya da deyim değil kalıplaşmış söz veya öbek yapı denilmesi uygun görülmüştür. Ancak çalışma

incelenirken kültürel bir kazanım olana ve türlü ilişkiler bağlamında kullanılması uygun görülen kalıplaşmış sözler ile bu çalışmada vurgulanan kalıplaşmış sözlerin de karıştırılabileceği düşüncesiyle burada incelenen ve sözvarlığında bulunan ve sözlük içerisinde de mutlaka yer etmesi gereken sözcük birlikteliklerine öbek yapı denilmesi yerinde olacaktır.

4.2.4. Deyimler ve Deyimleşmeler

4.2.4.1. Deyim Tanımları

Türkçe Sözlük (2005: 517), deymi, “Genellikle gerçek anlamından az çok kalıplaşmış, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir.” diye tanımlar.

Özel (1977: 59) deyimlerin bileşik sözcükler gibi sınıksız kalıplaşmış, tümcede tek bir sözcük gibi görev yapan öğeler olmadığını belirtir. Bu yaklaşım, tartışılabilir bir yaklaşımdır. Çünkü deyimler bileşik sözcükler gibi sınıksız kalıplaşır araya ek veya sözcük almasa da tümcede tek bir sözcük gibi görev yapmaktadır. Bir deyim tümce içinde öge çözümlenmesi yapılırken parçalanırsa zaten deyim olmaktan çıkacak deyimden verdiği anlamdan da kopulmuş olunacaktır. Örneğin, “*Leyla ile Mecnun’un aşkı, dillere destan olmuştu.*” tümcesinde *dillere destan ol-* deymi, öge çözümlenmesi yapılırken kesinlikle parçalanamaz. Bu deyimlerin tek bir sözcük gibi görev yapma özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Aslında deyimlerin tek bir sözcük gibi görev yapmaları yanında deymi oluşturan sözcüklerden birinin bile yerine başka bir sözcük yazılamaz. Yani deyimlerin özgünlüğü bozulamaz. Deyimi oluşturan sözcüklerin arasına herhangi bir biçimbirim yazılması veya araya bir sözcük girmesi onun özelliğini bozamaz; yeter ki özgün yapısı değiştirilmesin.

Ancak Aksan’ın değındiğı bu *kalıplaşmış sözler* veya *ilişki sözleriyle* bu çalışmada ad verilen *kalıplaşmış sözlerin* aynı ulamda değılendirilmemesi gerektiğı düşünülür. Çünkü Aksan’ın değışik çalışmalarında yer verdiğı ve ayrıntısıyla açıkladığı *kalıp sözler* ve *kalıplaşmış sözler* bireylerin genellikle gündelik yaşamdaki çeşitli ilişkilerinden sonra söylenmeyi adet edindiğı *kalıplaşmalar* olarak açıklanabilir. Oysa bu çalışmada vurgulanan ve adlandırılan *kalıplaşmış sözler* iki, bazen de daha fazla sözlüksel birimim bir araya gelerek sözcüklerden biri veya

birkaçının temel anlamını yitirip öbeksizliğiyle yeni bir kavramı karşılayıp yeni bir gönderge taşımasını sağlayan ve sözcüklerinde tutunduysa sözlük kapsamına alınması gereken sözcüklerdir. Daha sonra örnekler ve tartışma bölümünde de açıklanacağı üzere (bkz. s.87), bu sözcüklerin bazıları bileşik sözcükler gibi araya ne bir ek ne de bir sözcük almaktadır. Ancak bu tür bazı sözcükler de aynen deyimlerde olduğu gibi deyimleşme özelliği sergilemekte, deyimlerin taşıdığı anlam ve biçim özelliklerini taşımaktadır. Bu nedenler dolayısıyla çalışmada listelenen sözcüklere kavram kargaşasına yol açmamak adına bileşik sözcük ya da deyim değil *kalıplaşmış söz* veya *öbek yapı* denilmesi uygun görülmüştür.

Aksoy (1984: 37) deyimlerin kalıplaşmış sözler olduğunu, en az iki sözcükten oluştuğunu ve deyim oluşturulan sözcüklerden herhangi birinin yerine aynı anlamda da olsa başka bir sözcüğün yazılamayacağını belirtir.

Aksoy (1984: 49) “Çekici bir anlatım kılığı taşıyan ve çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluklarına deyim denir.” diye bir tanım yapar. Aksoy (1984: 43), deyimlerin genellikle mecaz anlam taşıdığını ifade eder.

Aksoy (1984: 404)’a göre deyimlerin en önemli özelliği kavramları değişmece yoluyla, anlatım güzelliği ve özgünlüğü içinde belirten kalıplaşmış sözcük öbekleri ya da tümceler oluşturmasıdır.

Subaşı (1988: 55) ise “**Dilbilim Açısından Deyim Kavramı ve Türkiye Türkçesindeki Örneklerin İncelenmesi**” başlıklı kapsamlı incelemesinde deyimleşme derecelerini üçe ayırır. *Birincisi tam deyimler ya da birinci dereceden deyimlerdir*. Buna göre tam deyimlerde deyim oluşturulan sözcükler, göndergesel anlamlarından sıyrılarak birlikte bir deyim anlamı yansıtır duruma gelirler. Bu deyimleşme derecesine uyan deyimler yapılan deyim tanımlarına tam olarak uymaktadır.

Subaşı (1988: 57)’ya göre *ikinci grupta ise yarı deyimler ya da ikinci dereceden deyimler vardır (adam ol-, ağız değiştir- gibi)*. Bu deyimlerde sözcüklerden biri ya da birkaçı yan anlamlı olma özelliği gösterir. Bu tür deyimlerde öğelerden biri, çoğunlukla ilk öge, yan anlamda kullanıldığında yan anlamlı gösterge kendi anlamıyla beraber ikinci ögenin göndergesel anlamını da deyim anlamı içine

taşır. Bu deyim türünde yan anlam özelliği kazanan sözcüğün, diğer sözcüğü de kendi anlam özelliğine benzetme özelliği ağır basmaktadır.

Subaşı (1988: 59), deyimleşmenin en zayıf olduğu deyimleri üçüncü dereceden deyimler başlığı altında inceler. Bu deyimlerde parçalar, bütünün anlamını verebilme özelliğine sahiptir. Bu nedenle Subaşı (1988: 61) üçüncü dereceden deyimleri “deyimisi” olarak adlandırır (adamdan say-, adamına düş- gibi.). Aslında bu grup içinde güncel olarak çokça kullanılan “karar ver-, mesaj çek-” gibi bileşiklerin de bulunması gerektiği düşünülür. Ancak yap- ve al- sözcükleriyle kullanılan bazı bileşiklerin bir deyim ya da öbek yapıda sözlüksel bir birim olarak kabul edilmemesi gerektiği düşünülür. Örneğin, aşk yap-, banyo al-, çay al-. Bu sözcüklerle ilgili olarak Bolulu (1996: 33) çevirinin getirdiği bazı zorlamalar olduğu kanısını vurgular. Ona göre aşk yapılmaz, içten duyumsanır; çay alınmaz içilir. Bunlar çeviriyle kullanımda dolaşan ve fazlaca yaygın olan yanlış kalıplaşma örnekleridir.

Bezirci (1990: 5) eski karşılığı “*tabir*” olan deyimlerin Türkçenin yalnızca güzelliğini değil, özgünlüğünü, zenginliğini, anlatım gücünü de ortaya koyan; bir duyguyu, düşünceyi, gözlemi, gerçeği, kavramı daha iyi, daha güzel, daha özlü belirtmeye yarayan, kısacası anlatımı güçlendirmeye yarayan sözler olarak değerlendirir. Bezirci (1990: 5)’ye göre deyimler, efsanelerden, fıkralardan, halk hikâyelerinden, masallardan, tarihsel, siyasal, dinsel olaylardan, toplumsal ve bireysel yaşamın çeşitli verilerinden kaynaklanır. Yine Bezirci’ye göre deyimleri başlangıçta bir kişi yaratmış olsa bile, onlar sonradan yaygınlaşıp kökleşerek halka mal olmuştur, yüzyılları aşip günümüze ulaşmıştır.

Kartal (1990: IV) deyim için, “Çoğu sözlük anlamından ayrı bir anlam taşıyan ve birden fazla sözcükten oluşan kalıplaşmış söz topluluğudur.” der.

Uzun-Subaşı (1991a: 70), deyimlerin ve deyim araştırmalarının tarihiyle ilgili bilgiler verir ve deyimlerle ilgili ilk bilimsel çalışmanın Charles Bally’nin “**Fransız Stilistiği Denemesi**” adlı yapıtında ortaya konulduğunu belirtir.

Uzun-Subaşı (1991b: 30) bir diğer çalışmasında deyim terimi altında toplanan yapılarda bir bütün ve bütüne ait anlamının varlığından söz eder. Ona göre deyim anlamını oluşturmak için yan yana gelen göstergelerin kendi anlamlarından

sıyırılarak anlambilim açısından tek bir gösterge niteliğine sahip olması, yani, bütüne ait tek bir anlamı yansıtır duruma gelmesi, deyimleşme olgusu olarak görülebilecek anlambilimsel etkileşim düzleminin sonucudur.

Uzun-Subaşı (1991c: 57), deyimlerde bildirinin sözdizimsel yapılanışının çeşitli yollarla gerçekleştirildiğinden bahseder. Ona göre bildiri kimi kez bir tümce çoğu kez de çeşitli görevler üstlenebilecek söz öbekleri biçimindedir. Türkçede söz öbekleri biçiminde kümelenen deyimler çoğunluktadır.

Yusuf Çotuksöken (1992: 369) ise deyim, “En az iki sözcükten kurulan, konuşmada ve yazıda anlatım gücünü artıran, anlam yönünden yer yer mantık dışına taşan bölümleri olabilen, yapısındaki kimi sözcükleri anlam değişmesine uğrayan, kalıplaşmış söz öbekleri” biçiminde tanımlar.

Deyimler genellikle mantık dışı anlamlar taşımaktadır. Bu durum belki de bu çalışmada vurgulanan öbek yapılar ile deyimlerin de ayrımını kolaylaştırıcı bir özellik olarak değerlendirilebilir. Çünkü “*göz kulak ol-*” deyiminde bağlamdan bağlama değişen bir özellik yoktur. Deyimde verilen anlam açıktır ve sözcük öbeğine bakıldığında tamamen mantık dışı bir anlam sergilenmektedir. Yine “*etekleri zil çal-*” deyiminde de bağlamdan bağlama değişen bir özellik yoktur. Yansıtılan anlam doğrudan deyim anlamıdır. Ancak çalışmanın merkezini oluşturan ve öbek yapı olarak adlandırılan sözcüklerde genellikle bağlama göre değişen anlam alanları söz konusu olmaktadır. Bu belki de öbek yapıyı oluşturan sözcüklerin farklı bir bağlamda temel anlamlarıyla kullanılabileceğini de kanıtlar. Örneğin, “*Heyetler Kıbrıs konusunu tartışmak için masaya oturdu.*” bağlamında *masaya otur-* öbeği tek bir sözcük olarak görev yapmakta ve sözcükler temel anlamları dışında kullanıldıkları için yeni bir sözlüksel birim olmaktadır. Ancak,

“O, yer bulamayınca masaya oturdu.”

bağlamında ise *masaya* ve *otur-* sözcükleri temel anlamı dışında kullanılmamaktadır. Burada tümcedeki sözcükler görevleri bakımından incelenecek olursa *masaya* sözcüğü temel tümcenin yer gösteren yönelme biçimli tümleci olarak görev yapmaktadır. Oysa sözcükler *masaya otur-* biçimiyle öbek olarak kullanıldıkları örneklerde *masaya* sözcüğüyle *otur-* sözcüğü kesinlikle parçalanmamakta bu sözcük öbeği daha sonra eşdizimlilikte açıklanacağı gibi yerine başka bir sözcük ya

da sözcüksel birliktelik yazılabilmektedir: “*Heyetler Kıbrıs konusunu tartışmak için [bir araya geldi / toplantı yaptı].*” gibi.

Korkmaz (1992: 43) dilbilgisel terimlerle ilgili yaptığı çalışmada deyimleri, farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan sözcük öbekleri olarak tanımlar. Bu tanımda deyimlerin anlamsal özellikleri sadece farklı bir anlam taşıdıkları ve de öbek oldukları yönüyle değerlendirilmiştir.

Beyhan (1995: 28), öz Türkçemizin kurallarının, eylem çekimlerinin, tamlamalarının sağlam temellere dayanmasının, deyim ve atasözlerinin şiirselliği yönünden dünyanın önde gelen dillerinden biri olduğu tespitinde bulunur. Ona göre deyimlerimiz Türkçemizin varlığını artırmakta ve usgüdüsel dil yaratılarımız olarak sürmektedir.

Bolulu (1998: 18) deyimi, “Anlatım gücünü artırmak, anlatımı renkli, canlı kılmak için birden çok sözcükle kurulmuş, kiminde de mantık dışı, mecazlı ve kalıplaşmış anlatım birimleri.” olarak tanımlar. Ayrıca Bolulu (1998: 17) değişmecelerin deyimlerin ayrılmaz bir niteliği olduğunu da belirtir.

Emecan (1998: 58), deyimleri, anlatımı güçlendirmek ve daha etkili hale getirmek için çoğu kez benzetme ya da anlam aktarmasıyla kullanılan söz toplulukları diye tanımlar. Üzerinde tam bir uyuşma olmamakla birlikte kimi zaman tek sözcüklü öğelerin de yan anlamda kullanılmasıyla deyimlerin oluşturulabileceğini söyler. Bu tür sözcüklerin deyim sayılabilmesi için yan anlamda kullanılmanın yanında mantık sınırını zorlayan veya çok basit bir gerçekliği dile bir kullanımın da olması gerektiği düşünülür. Ancak her ne olursa olsun Türkçede tek sözcükten oluşan deyimler çok azdır. Zaten tek sözcük bir yananlamlaşma varsa bu sözcüğün yeni anlamı sözlüklerde değişmece anlam olarak verilmekte madde başı olarak bu yeni anlam geçmemektedir.

Yüceol-Özezen (2001: 872) deyimlerin üç biçimde incelenebileceğini söyler. Bunlar, iki ya da daha fazla sözcüğün bir araya geldiği ve herhangi bir öbek türünde (ad tamlaması, sıfat tamlaması gibi) olanlar (Bunlar kalıp sözlerden ayrılırken mecazlı kullanımlarına bakılır.), sonu mastarla bitenler ve tümce biçiminde olanlardır. Ona göre deyimler özet anlatımlardır. Bir dil kullanıcısı kavram arayışı içine girdiğinde deyimlerden sıklıkla yararlanmaktadır (2001: 874).

Gencan (2001: 564) her dilde sözcüklerin kuruluş anlamları, temel anlamlarından az çok kaymış ve kalıplaşmış öbeklerin, takımların var olduğundan söz eder. Gencan (2001: 564)'a göre anlamları ve yapıları kurallara bağlanamayan, açıklanması için derin incelemeler isteyen, incelenmemesi daha doğru olan, yapısını değiştirmeden, çok kez başka bir dile çevrilemeyen bu kalıplaşmış takımlarla söz öbeklerine deyim denir.

Gencan (2001: 564) her deyim için bir kavramı değişik yollarla daha canlı, daha renkli söyleyebilmek için kurulmuş özel anlatım kalıpları olduğundan söz eder ve deyimlerin biçimce klişeleşmesi, kalıplaşması, yani değişmez olmasının ana koşullardan biri olduğunu belirtir.

Aksan (2001: 91) ise bir çalışmada deyimleri, “Bir dili konuşan toplumun dünya görüşünü, yaşama biçimini, çevre koşullarını, gelenek, görenek ve inançlarını, önem verdiği varlık ve kavramları, kısacası, maddi ve manevi kültürünü yansıtan, o toplumun düşünme biçimini, hatta nükte ve buluşlarıyla ortaya koyan, dilbilim açısından olduğu kadar, yazın ve halk bilim açısından da önemli olan sözler.” diye tanımlar.

Vardar (2002: 71) ise deyim için, “Bir tür sözlüksel birim oluşturan anlambilim toplama; genellikle öz anlamından ayrı bir anlam içeren kalıplaşmış söz.” diye nitelendirir. Ancak deyimlerin genel sözlükler içerisinde bulunup bulunmayacağı halen tartışma konusudur.

Aksan (2002: 95) da somutlaştırma yoluyla oluşturulan deyimlerin değişik durum, konu ve sorunları çok etkileyici bir biçimde dile getirdiklerinden de söz eder. Aksan (2002: 103) deyimleri yapı bakımından da incelemiştir. Bu türlerden birisi yeni bir anlamı yansıtmak üzere bir eylemle kalıplaşanlardır: kendini dinle-, burun kıvrır- gibi. Diğerleri ise belli bir eylemle kalıplaşan ancak yeni bir anlam yansıtmayanlardır: *ateşi düş-*, *boğazı kuru-*, *gözleri parla-*, *paniğe kapıl-* gibi. Aksan (2003: 35)'a göre deyimler, belli bir kavramı, belli bir duyguyu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan söz olarak değerlendirir. Aksan (2003: 36) deyimlerin bir kültür üzerindeki etkisine değinir. Deyimlerin, bir dilin anlatım yollarını, o dili konuşan toplumun geçmişini, yaşam biçimini, geleneklerini ve çeşitli

özelliklerini belirten önemli ipuçları verdiğini söyler, insanoğlunun hangi toprak parçasında yaşarsa yaşasın, hangi dili konuşursa konuşsun dünyadaki kimi durumlar karşısında ortak bir tutum ve davranış içerisine girdiklerini ve bu ortak tutum ve davranışı dile yansıtma da eş ya da yakın anlatım yollarına başvurduklarını belirtir. Böylece kimi ortak durumları yaratmada diller ortak anlatım yolları oluşturmuştur bu da diller arasında benzer anlatım biçimlerinin oluşmasını sağlamıştır.

Aksan (2003: 103)'ın değindiği üzere, Türkçedeki deyimlerin büyük çoğunluğu, ister içerdikleri sözcüklerle yeni bir anlamı yansıtmak üzere bir araya gelsinler isterse deyimleşmeye uğramadan ateşi düş-, boğazı kuru-, gözleri parlanığe kapıl- örneklerindeki gibi bir kalıplaşma niteliği gösterebilirler çoğunlukla bir eylemle sonuçlanmaktadır.

Korkmaz (2003: 175), doğrudan deyimleri değil de deyimleşmiş sözleri inceler ve “*deyimleşmiş sözler*”i “Belirli bir gramer kalıpları içinde bir araya gelen bir ya da birden çok söz grubunun anlama güzellik ya da zenginlik katmak için, mecazlı kullanılışlar yolu ve çekici anlam kılığıyla yeni bir anlam oluşturacak biçimde kaynaşmış bulunan söz topluluklarıdır.” diye tanımlar. Ona göre deyimleşmiş sözler bir anlam kayması ve kalıplaşması sürecinden geçerek deyim niteliği kazanmış özgün sözlerdir. Bu nedenle Korkmaz, deyimleşmiş söz kalıplarının kazandıkları değerlerle sözcük yapımına yeni sözlük değerleri kattığını düşünür.

Gülsevin (2002: 612) de Korkmaz gibi, deyimi oluşturan sözcüklerden sonuncusu çekimlenebilen bir eylemse, bileşikleri deyimleşmiş bileşik eylem olarak adlandırır.

Hengirmen (2005: 412) ise deyimi “Genellikle gerçek anlamının dışında kullanılan, anlatımı daha güzel ve etkileyici yapan, toplum tarafından ortak olarak benimsenen kalıplaşmış sözlere deyim denir.” diye tanımlar. Bu da bilinen ve deyimler konusunda birçok araştırmacının değindiği bir tanımlamadır.

Günay (2007: 244) ise deyimleri, “Kendi anlamı dışında başka bir anlamda kullanılan kalıplaşmış sözlere deyim denir.” diye tanımlar. Ona göre her dilde kalıplaşmış yapılar olarak deyimler bulunur. Deyimler, bir kalıplaşmış yapı oldukları

için en az iki sözcükten oluşmuştur. Bu kalıplaşmadaki sözcükler asıl anlamlarını yitirip bir bütün olarak durumu ya da kavramı belirtmek için oluşturulmuştur.

Günay (2007: 244) da deyimlerin kalıplaşmış sözler olduğunu ve sözcüklerinin değiştirilemeyeceğini vurgular. Deyimlerin anlatıma akıcılık, çekicilik, güzellik kattıklarını bu akıcılığın farklı dilsel yapılarla sağlandığını belirtir.

4.2.4.2. Deyim – Kalıplaşmış Söz Karşılaştırmaları ve Tartışmalar

MEB (1971: III)'den çıkan **Türk Atasözleri ve Deyimleri** adlı yapıtta deyim tanımlanırken “genellikle birkaç sözcük” denilerek deyimlerin öbek olma özelliğine vurgu yapılmıştır.

Aksoy (1984: 415)'e göre hangi türden olursa olsun deyimle ona benzeyen kalıplaşmış bir söz o denli birbirine yaklaşır ki kimi zaman bunları ayırmak güçleşir. Çoğu zaman deyimlerle kalıplaşmış sözler, bileşik sözcükler, süslü ve özgün sözler, bayağı sözler, dualar, ilençler, dilekler, terimler karıştırılmaktadır.

Subaşı (1988: 62) deyim olmayan yapılara da değinir. Bu yapıların Türkçede, özellikle, kendisinin de üzerinde durduğu ikinci dereceden deyim yapılarıyla (bkz. 1988: 57) karıştırıldığını belirtir. Örneğin “*adam ol-*” deyimini ikinci dereceden bir anlam aktarımı geçirmiştir. Oysa Subaşı (1988: 62)'ye göre *fiyat kır-*, *ilişki kur-*, *paraya çevir-*, *paraya vur-*, *haklı çık-* gibi örneklerde de her ne kadar yananlamlı ve göndergesel anlamı öğeleri içererek kalıplaşma özelliği gösterebilirler de yapıları bakımından deyimlerden ayrı tutulmaları gerektiğini söyler. Örneğin *fiyat kır-* yapısında bütünün anlamını biçimlendiren göndergesel anlamı gösterge yani “*fiyat*” sözcüğüdür. Bu özellik nedeniyle bu öbeklerde anlam aktarımı gerçekleştirilememekte ve yananlamlı sözcüğün kazandığı bu yananlamısal özellik, bütüne yayılamamaktadır. Subaşı (1988: 63), “*hasret kal-*, *hararet bas-*, *hatırında tut-*, *sürüncemede kal-*, *haraca bağla-*, *ant iç-*, *yemin ver-*, *ölçü al-*, *koluna gir-*, *bağdaş kur-*, *tekme at-*, *bağ boz-*, *dayak ye-*, *dayak at-*, *kısa tut-*, *görüş al-*, *kürek çek-*, *ilişkiye gir-*, *ilgisini çek-*, *hazırlık yap-*” öbeklerini deyimleşme dışında oluşan öğeler olarak verir.

Uzun-Subaşı (1991b: 37), *fiyat kır-*, *fiyat ver-*, *ilişki kur-*, *paraya çevir-*, *haklı çık-* gibi örneklerin her ne kadar yananlamlı ve göndergesel anlamlı göstergeleri içererek kalıplaşma özelliği gösteriyorsa da yapıları gereği, deyimlerden ayrı tutulmaları gerektiğini söyler. Uzun-Subaşı (1991b: 37) bu konudaki düşüncelerini de örneklendirir. Örneğin “*fiyat ver-*” yapısı “*fiyat bildir-*” anlamını aktarırken, göndergesel anlamlı “*fiyat*” göstergesiyle yananlamlı “*ver-*” göstergesinden yararlanmaktadır.

Ancak burada Uzun-Subaşı (1991b: 37)’ya göre bütünü anlamını biçimlendiren, öncelikle, göndergesel anlamlı göstergedir. Bu nedenle bu ve benzeri yapılar, anlam aktarımını gerçekleştirememekte ve dolaylı anlatım özelliği gösterememektedir. Yine Subaşı-Uzun (1991b: 37)’ya göre, bu ve benzeri yapıların, *et-*, *kıl-*, *yap-* gibi yardımcı eylemlerle kurulmuş bileşik eylem yapılarında düşünülmesi, deyim olarak düşünülmesinden daha açık bir yaklaşım olacaktır.

Bu değerlendirmede Uzun-Subaşı’ya katılmakla birlikte *fiyat kır-*, *haraca bağla-*, *ant iç-* gibi öbeklerin yardımcı eylem sayılmaması gerektiği de düşünülür. Çünkü yardımcı eylem olan birlikteliklerde sözcüklerden herhangi birinin anlam kaybına uğraması söz konusu değildir. Bu tür örneklerde ise öbeğin başı olan eylemler, ad soylu sözcüğü eylemleştirse de baş öge yananlamlsal bir özellik kazanmak ve yeni bir kavramı karşılayan yeni bir gösterge haline gelmektedir.

Uzun-Subaşı (1991b: 37)’nın değindiği üzere dilde kalıplaşma özelliği gösteren yapılarda, deyim belirlemesi yapabilmek için, öncelikle, bir anlam aktarımı ya da yananlamlı ögenin yapının bütününe ait anlamın oluşmasında baskın olması gerekir.

Savaşçı (1991: 85), “**Kalıplaşmamış Deyimlerde Sözdizimi Üzerine**” başlıklı çalışmasında iki üç sözcüğü değiştirme ya da saymaca yoluyla bir araya getirerek daha karmaşık bir kavramı dile getirmeyi Türkçede pek incelenmemiş özellikler arasında değerlendirir. Savaşçı (1991: 85), “*çay kahve iç-*” öbeğini inceler ve bu öbeğin gerçek anlamını yansıtabileceği yanında çeşitli şeylerin içilmesini ve anlam aktarmasıyla [*bir şeyler içilerek*] “*hoşça zaman geçir-*” anlamının bile verilebileceğini belirtir. Genel olarak bu tür kuruluşlardaki sözcüklerin dizilişinde “*kulağa hoş gelme-*” ölçüsünün olduğunu söyler; ama buradaki sorun kulağa hoş

gelme ölçüsünün dilbilimsel olarak tanımlanıp tanımlanamayacağıdır. Ancak Savaşçı (1991: 86) sözü edilen kulağa hoş gelme kuralının başka herhangi bir ölçüt bulunmadığı zaman geçerli olacağını belirtir.

Yurtbaşı (1996: I), deyim tanımlarken genellikle birden çok sözcüklü ifadesini kullanır ve deyim öbek olma özelliğine değinir.

Yüceol-Özezen (2001: 869) günümüzde deyimler üzerine yapılan çalışmalarda, deyimlerin saptanmasında ve sınıflandırılmasında bazı karışıklıklar olduğunun gözlemlendiğini, birçok kullanımın deyim mi, atasözü mü yoksa kalıplaşmış başka birliktelikler mi olduğu konusunda tereddütler yaşandığını söyler. Yüceol-Özezen (2001: 871) araştırmacıların konuşmada ve yazıda deyimler kadar sıkça kullandığımız aslında deyimler kadar önemli olan ve sayıları bir hayli kabarık bulunan kalıp sözleri de deyimler içinde değerlendirdiğini aktarır. Ömer Asım Aksoy'un "*açık oturum, aile planlaması, demek ki, sabaha doğru*" gibi kalıp sözleri de deyimler içinde düşündüğünü ve bu durumun deyimlerin mecazlık yönünün göz ardı edilmesine sebep olduğunu bildirir ve gerçekte az çok mecazlı kalıpların deyim, mecazsız kalıplarınsa kalıp söz olarak değerlendirilmesinin yaşanan karışıklığı gidereceği görüşünü vurgular.

Aslında burada kalıp sözler konusunda yaşanan kavram kargaşası yine gündeme gelmektedir. Başta Aksan olmak üzere çeşitli araştırmacılar kalıp sözleri türlü ilişkilere bağlı olarak değerlendiren ilişki sözleri diye adlandırmaktaydı. Ancak bu örnekler bu çalışmada da daha sonra örneklendirilecek olan birden fazla sözcüğün birlikteliğine dayanan ve yeni bir sözlüksel birim olarak tanımlanması gereken öbeklerdir. Açıklamayı yinelemek gerekirse, daha önce birçok araştırmacının tanımladığı, açıkladığı ve örnekler verdiği kalıp sözler veya kalıplaşmış sözler ile bu çalışma için tespit edilen ve örneklenen sözcüklerin öbek yapı olarak değerlendirilmesi ve ilgili sözcüklerin kullanım sıklığı fazlaysa ve sözvarlığı içerisindeyse bunların birer sözlüksel birim olarak alınması gerektiği düşünülür.

Yüceol-Özezen (2001:877)'e göre kalıp sözler ile deyim ayrımını yaparken kalıp sözlerin mecazsız, herkesçe büyük bir sıklıkla kullanıla kullanıla artık tek kavramın karşılığı olan birliktelikler olduğu düşüncesini gözden uzak tutmamak gereklidir. Yüceol-Özezen (2001: 878) deyimlerin de birden fazla sözcükten oluşan

kalıplaşmış anlatımlar olduğunu, bu açıdan sözdizimsel çalışmalarda bu tür birliktelikleri deyim saymanın yerinde olacağını vurgular.

Korkmaz (2003: 176), deyimleşmeye uğrayan pek çok sözcüğün de bileşik eylem yapısında olduğunu belirtir. Deyimleşmiş bileşik eylemler de biçimce,

bir ad ya da ad soylu sözcük + eylem

yapısındaki bileşik eylemlere benzerler. Ancak bunların bileşik eylemlerden ayrılan yanları, eylemden önceki ad ögesinin durağan olmaması, yalın olarak kullanılabilirdiği bir ad grubu olarak da kullanılabilmesidir. Ayrıca eylemden önceki ad ögesi birden çok sözcükten de oluşabilir. Korkmaz (2003: 859), bunu iki örnekle açıklar. Örneğe göre, “*çamur at-*” bileşik eylemi, somut anlamda birinin üzerine çamur atmak demektir. Ama bu eylem, benzetme yoluyla bir insanı sanki üzerine çamur atmış gibi kirletmek anlamında kullanılmaya başlayınca anlam kayması yoluyla kalıplaşmış bir bileşik eyleme dönüştürmüştür.

Yine Korkmaz (2003: 860)’a göre kalıplaşmış bileşik eylemlerde bazen bileşiğin ad ögesi bir dereceye kadar kendi anlamını koruyup eylem anlamını yitirmiş olabilir: *kavga çıkar-*, *dile düş-*, *pusuya düşür-* gibi. Bazı bileşiklerde ise bileşiğin tümü anlamını yitirebilir: *etekleri zil çal-*, *başını taşa çal-* gibi. Bunlar geleneksel deyim tanımını destekleyen örneklerdir. Geleneksel bakış açısıyla değerlendirmek gerekirse, deyimler çoğunlukla temel anlamı dışında bir anlamda kullanılan ve mantık dışı bir anlam sergileyen öbekler olarak tanımlanıyordu. Burada verilen örnekler de temel anlamından uzaklaşmakla birlikte aynı zamanda mantık sınırını zorlayan bir anlam oluşumu da içermektedir. Korkmaz (2003: 861)’ın da değindiği gibi dilimiz anlam kayması ve kalıplaşmalarla bir yandan sözvarlığını zenginleştirirken bir yandan da somut benzetmelerle eylemlere yeni anlamlar yükleyerek soyut kavramları kolayca karşılayabilecek öbekler oluşturmuştur.

4.2.4.3. Deyimler ve Bileşik Sözcükler

Hatiboğlu (1982: 195), deyimler ile bileşik sözcük karmaşasına değinir. Ona göre deyimlerin, en az iki veya üç sözcüğün gerçek anlamından kaydırılarak kurulması, bunların bileşik sözcüklere benzetilmesine ve birbirine karıştırılmasına

yol açmıştır. Hatiboğlu aslında bileşik sözcüklerde biçim ve anlam yönünden daha fazla bir kalıplaşma olduğunu belirtir. Halbuki deyimlerde daha çok mantık dışına çıkma ile anlam kaymasının varlığı görülür. Hatiboğlu (1982: 196)'nın belirttiği üzere bir tek sözcük çoğu zaman belirli bir anlam veremez. Ancak sözcük başka sözcüklerle kullanılarak birçok anlam kazanabilir. Yani bir sözcüğün anlamını çoğaltan birlikte kullanıldığı başka sözcüklerdir. Bu anlam artışı, anlam kayması değildir. Böylece bir tek sözcük yanındaki diğer sözcüklerle kullanılarak çeşitli bileşik sözcük kuramaz; sadece çeşitli deyimler yaratabilir.

Aksoy (1984: 47) deyim ile bileşik sözcüğün şu biçimde ayırt edilebileceğini söyler: Bileşik sözcüğü meydana getiren sözler, aralarına çekim ve yapım eki giremeyecek kadar kalıplaşmışlardır. Bileşik sözcük, tek sözcük durumundadır ve bitişik yazılır. Deyimi oluşturan sözcüklerse aralarına herhangi bir ek alamayacak kadar kaynaşmış değildirler (Bu konuda birçok araştırmacı aynı düşüncededir. Örneğin bkz. Özel, 1977: 59). Bu sözcüklerin bazıları ad ve eylem çekimine girmiştir. Ancak Aksoy (1984: 47), verdiği ölçütlerin deyimle bileşik sözcüğü ayırmak için her zaman yeterli olmayacağını da ifade eder. Ona göre iki sözcüklü öyle sözler vardır ki deyim mi bileşik sözcük mü olduğu pek ayırt edilemez. Bu kalıplaşmış sözcükler ancak “anlaşma” ile sonuca bağlanabilir. Yani Aksoy (1984: 48), ayırt edilmesi güç kalıplaşmış sözleri “şu sözcüğü deyim, şu sözcüğü bileşik sözcük” sayalım diye bir anlaşma içine girilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu savunmanın bilimsel bir temellendirmeye dayanmadan sadece ortak anlayış yoluyla ve sezgilerle gerçekleşecek bir gruplandırma olacağı düşünülür. Kaldı ki deyimlerle bileşik sözcükler hemen hemen her dilbilgisi kitabında, deyimler sözlüğünde ya da anlambilim ile ilgili yapılan çalışma sonuçlarında çok da rahatlıkla ayrılmış, herhangi bir tanımlama sorunu veya örneklerin hangi kategoride değerlendirileceğine dair bir kümelenme sorunu yaşanmamıştır. Zaten aslında Aksoy da yaptığı tanımlamalarda ve bu konuda getirdiği yaklaşımlarda deyimler ile bileşik sözcükleri rahatlıkla ayırmıştır. Bileşik sözcükler artık yaygın olarak bilinen özelliğiyle, bileşen sözcüklerin arasına hiçbir biçimbirim veya sözlüksel birim alamayan sözcüklerdir. Oysa deyimler, aralarına biçimbirimler veya sözcükler alabilmektedir. Bu daha önce Hatiboğlu'nun da açıkladığı gibi, bileşik sözcüklerdeki kalıplaşmanın çok güçlü olduğuyla ilgilidir.

Aksoy (1984: 415) bileşik sözcükleri, birden çok sözcüğün birleştirilerek tek sözcük gibi yazılmış biçimi olarak tanımlar. Aksoy (1984: 416)'a göre bileşik sözcüğü oluşturan sözcükler öylesine kaynaşmışlardır ki yazılışları olduğu gibi anlamları da ayrı ayrı düşünülemez. Tümce biçiminde olmayan deyimlerden kimisi zamanla kaynaşarak bileşik sözcüğe dönüşebilir.

Yüceol-Özezen (2001: 875), bileşik eylemlerle deyimlerin ayrı tutulması gerektiğini söyler. Yüceol-Özezen (2001: 876), mecazlaşma varsa bazı bileşik eylemlerin deyim olabileceğini ve bunların sadece deyim kategorisi içinde değerlendirilebileceğini belirtir. Ancak ona göre her bileşik eylemin deyim olarak algılanması da düşünülemez. Zaten bu kaygı yukarıda, deyimleşmiş, anlamca kaynaşmış ve yardımcı eylemle kurulmuş bileşik eylemler, çeşitli araştırmacıların görüşlerine dayanarak açıklandığı gibi ayrıntılı olarak verilmiştir.

4.3. Öbek Yapı Biçimindeki Yeni Sözcükler

4.3.1. Öbek Yapı Biçimindeki Yeni Sözcüklerin Belirlenmesi, Yöntemin Ortaya Koyulması, Veri Tabanı

Bu çalışmanın amacı, Türk Dil Kurumu'nun **Türkçe Sözlük** (2005)'ünde bulunmayan ama sözvarlığında yer edindiği için Türkçe Sözlükler içinde de bulunması gerektiği düşünülen sözlüksel birimlerin tespitini yapmak ve aynı zamanda belli oranlarda olmak üzere Türkçe Sözlüklerin kapsam geçerliliğini günümüz Türkçesi açısından tartışmaktır.

Bu amaç doğrultusunda 28 Temmuz 2006 – 15 Nisan 2007 tarihleri arasındaki dokuz aylık sürede, *25 Akşam*, *45 Cumhuriyet*, *35 Hürriyet*, *34 Milliyet*, *25 Posta*, *25 Radikal*, *35 Sabah*, *20 Star*, *25 Vatan*, *26 Yeni Asır*, *35 Zaman* olmak üzere toplam 330 gazetenin tüm haberleri taranmış ve taranan bu 330 gazetenin 140'ından belirlenen ve bu gazetelerde yer alıp da Türk Dil Kurumu'nun **Türkçe Sözlük** (2005)'ünde bulunmayan 377 sözcük öbeği ele alınmıştır.

Belirlenen sözcükler, biçimsel ve anlamsal özelliklerine göre tartışılmış, bunların neden birer sözlüksel birim oldukları kanıtlanmaya çalışılmış, sözvarlığında

yaşayan bu sözcüklerin Türkçe sözlüğün kapsamına alınması gerektiği düşünülerek, listelenmiş bir öneri getirilmiştir.

Türkçe Sözlükte madde başı olarak ya da madde başı içinde bulunması gerektiği düşünülen bu öbeklerin tespiti sırasında yazılı basının taranmasının sebebi, günümüz Türkçesini sıklıkla taşıyan veri tabanının en hassas biçimde oluşturması düşüncesidir.

4.3.2. Öbek Yapı Biçimindeki Yeni Sözcükler, Tartışmalar

Gündelik dil içinde sıklıkla kullanılan ancak bir sözcük değeri kazanamadığı kanısından dolayı bir bütünce ya da sözlük içinde yer alamayan, ancak yeni bir üretim ve yeni bir gönderge oluşumu sonucu sözlükselleşmeye doğru kayan öbeklerin, Türkçe sözvarlığının yansıtılabilmesi için sözlük veya bütünce içinde yer alması gerektiği düşünülmektedir. Aksan (2004: 7)'in da değindiği gibi, sözvarlığı sadece bir dilde birtakım seslerin bir araya gelmesiyle kurulmuş simgeler, kodlar –ya da dilbilimdeki terimiyle göstergeler- olarak değil, aynı zamanda o dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, maddi ve manevi kültürünün yansıtıcısı, dünya görüşünün bir kesiti olarak da düşünülmelidir. Türkçedeki sözlükselleşmeye doğru bir eğilim gösteren öbekler de Türk toplumunun kavramlar dünyasını, Türkçenin üretme gücünü, Türk kültürünün özelliklerinin ve toplumun dünya görüşünü özetler niteliktedir.

Yeni bir sözcüğün dilde belirli bir sözlüksel içerikle, belirli bir çapta yaygınlaşması, tutunması ve halk belleğinde yer edinmesi sözlükselleşme olarak adlandırılır. Sözlükselleşmiş sözcükler artık o dilin sözvarlığının temel bir üyesi konumundadır. Bir sözcüğün sözlükselleşip sözlükselleşmediğini anlamak ve sözlükselleşme sürecini ortaya koymak için yapılacak en basit iş, genel sözlüklere bakmak olsa gerektir. Bugün, sözvarlığı içinde bulunan kimi sözcüklerin, bu çalışmada savunulduğu üzere öbek yapıların, kullanım sıklığı gözetilerek oluşturulan bütüncelerden yapılan belirlemelerle Türkçe sözlük kapsamına alınması gerekir. Ancak unutulmamalıdır ki, sözcüklerin kullanım sıklığı gözetilerek oluşturulmamış genel sözlükler, bir sözcüğün yaygınlığı konusunda hiçbir bilgi veremez (Uzun,

2006: 89). Bu nedenle gündelik dilden yeni sözcük saptarken sözcüklerin kullanım sıklığı ve oluşturduğu bağlamlar da dikkate alınmalıdır.

Sözlük hazırlama o dilin bütün özelliklerini taşıyan yazılı ve sözlü bütüncüye dayanır. Sözlük hazırlama sürecinde işlevini yitirmiş, kullanım sıklığı olmayan, anlamına ancak sözlüğe bakınca ulaşılan ölü sözcükler sözlük içerisinden ayıklanır. Yine genel sözlüğün kapasitesini dolduran bilim, sanat ve mesleklerle ilgili çeşitli terimler, sadece ansiklopediler içerisinde madde başı oluşturabilecek birimler de sözlükten çıkarılır. Günlük hayatın akışı içinde türeyen, teknolojik gelişmeler sonucu yaygınlaşan, maddi ve manevi kültürü en iyi ve en özel biçimde taşıyan, kültürün kavramlar dünyasını temsil eden, dilin tipik özelliklerini yansıtan bütüncüde var olan, kullanım sıklığı olan sözcükler sözcükler kapsamında değerlendirilip sözlükselleşir (Günay ve diğer.,2007).

4.3.3. Sorunun Ortaya Konuluşu

4.3.3.1. Eylem Olarak Kullanılan Öbekler

Çalışmada ilkönce eylem olarak kullanılan öbekler biçimsel ve anlamsal olarak incelenmiştir. Bunların tür bakımından birer bileşik eylem olduğu saptanmıştır. Sıralanan sözcüklere Türkçe Sözlükte rastlanılmamıştır. Türkçe Sözlükte ayrı birer madde başı olarak bulunması gereken ve eğer sözlük içerisinde bulunursa sözlüğün kapsam geçerliliğini artıran bu sözcükler, birleşme sırasında temel anlamını yitirmiş, ayrı bir kavrama gönderimde bulunarak yeni bir anlam kazanan göstergeler haline gelmiştir.

Burada incelenen bu öbeklerin, farklı gönderimleri bulunduğu için, sözcük değerleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu sözcük öbekleri bileşik sözcük, kalıp söz, kalıplaşmış sözcük veya deyim olarak değerlendirilebilir. Ancak bunlara öbek yapı denilmesinin uygun olacağı buradaki savunmayı da desteklemesi bakımından önemlidir. İncelenecek sözlüksel birimlerin neden deyim, kalıp söz, kalıplaşmış söz veya bileşik sözcük olarak değerlendirilmediği veya bu sayılan birimlere doğru gösterdiği eğilimler daha sonra açıklanacaktır. Listeleden önce verilen örneklerde

biçimsel ve anlamsal irdeleme yapılacaktır. Bu özellikleri açıklayabilmek için önce, bileşik eylem olarak kullanılan öbeklerin biçimsel özellikleri ortaya konulmuştur.

4.3.3.1.1. Biçimsel İrdeleme

28 Temmuz 2006- 15 Nisan 2007 arasında taranan 11 gazetede, bileşik eylem olduğu düşünülen, yeni bir göndergesi bulunan ve TDK (2005) Türkçe Sözlüğünde bulunmayan öbeklere bakıldığında, bunların şu biçimsel özellikleri taşıdığı görülür:

4.3.3.1.1.1. Bir Ad ve Bir Eylemle Kurulan Öbekler

Bu öbeklerin bazıları bileşik eylem bazıları deyim olarak nitelendirilebilir. Ancak burada sözlükselleştiği savunulan birimler bileşik bir eylem olarak işlev görmeyen yanında bileşik eylem olarak değerlendirilemez. Buradaki öbekler bir ad ve bir eylemin kalıplaşması sonucu doğmuştur. Dilbilgisel açıdan bakılınca yardımcı eylemin biçimsel açıklaması içine girdiği görülebilir. Ancak daha sonra anlamsal irdelemede de önemle vurgulanacağı üzere bu öbeklerde yananlamsal bir özellik olduğu için bunların kesinlikle bir yardımcı eylem olarak alınmaması gerektiği ileri sürülebilir. Bu öbeklerin deyim olarak tanımlanmamasının sebebi de aslında anlamsal özelliğinden kaynaklanmaktadır. Bu öbekler de deyimler gibi birden fazla sözcükten oluşur. Ancak yine vurgulanmalıdır ki, bu öbeklerden bazılarının anlam değişimi sürecini tamamıyla gerçekleştirdiğinde deyimleştiği de görülebilir. O nedenle bu öbeklerle deyimleri kesin çizgilerle ayırmak da kimi zaman mümkün olmamaktadır.

4.3.3.1.1.1.1. Yalın Ad / Sıfat + Eylem

Herhangi bir durum eki (ad işletim eki) almamış adlar yalın durumda sayılır. Türkçede yalın durumdaki adlar özne ya da belirtisiz nesne olabilmektedir.

Aşağıda verilen örneklerdeki ad öbekleri yalın durumdadır ve öbek başı olan eyleme bağlıdır.

1. ağırlık ver- : "... gümüş rengine ağırlık vermesi dikkat çekti." (Sabah/ 21.02.2007)
2. ağlarla buluş- : "İkinci bölümde değişen tek şey ise bu kaleyi denemelerden birinin ağlarla buluşmasıydı." (Cumhuriyet / 26.02.2007)
3. akreditasyon yap-: "Adliye sarayının güvenliğinden sorumlu bir sivil görevli, önceden yazılı akreditasyon yapılmadığı gerekçesiyle Türk gazetecileri ve aralarında çok sayıda tarihçi, hukukçu ve bilim insanı bulunan Talat Paşa Komitesi üyelerinin salona girmelerine izin verilmeyeceğini açıkladı" (Cumhuriyet / 07.03.2007)
4. anlam kat- : "... basketbol oynayarak hayatına yeni bir anlam kattığını söyledi." (Sabah/ 19.02.2007)
5. âlem yap- : "... başkanın adamları tarafında âlem yapmakta kullanılan bir evden atılan kurşunla öldüğünü..." (Sabah / 10.02.2007)
6. ayak kaydır- : "Kıskançlık, çekememezlik, dedikodu, ayak kaydırma, o ülkelerde var elbette." (Vatan / 18.02.2007)
7. ayar çek- : "Bush'a ayar çekildi." (Radikal / 25.08.2006)
8. bakış fırlat- : "... sitemkar bir bakış fırlattıktan sonra..." (Sabah / 18.02.2007)
9. barış ara- : "Komşularıyla barış aramak yerine, ... diplomatik meşruiyet arıyor." (Radikal / 12.03.2007)
10. baskı kur- : "Hatta ev sahibi, iyi mücadele edip baskı kurunca, misafir takım kan ter içinde kaldı." (Vatan / 18.02.2007)
11. burnu sürt- : "2001 krizinden sonra Türkiye'de yaşayan her kesimin biraz burnunun sürttüğünü anımsatan..." (Sabah / 17.03.2007)
12. büyüteç tut- : "Ama Büyükanıt, hassas bir ayrıntıya büyüteç tutarak farkını koymuştur." (Vatan / 30.08.2006)
13. canlı tut- : "Bu heyecanı canlı tutan da o fincana kalbimizi katmamızdır." (Akşam / 01.04.2007)
14. çağrı yap- : "Dün PKK'ya yeni bir teröre son ver çağrısı yaptı." (Vatan / 30.08.2006)
15. çalışma yürüt- : "Bakan Güler, 5 koldan çalışma yürüttüklerini belirterek ... dedi." (Sabah / 14.03.2007)
16. çözüm bul- : "Kim çözüm bulmalı bu dehşet verici tabloya?" (Vatan / 20.02.2007)
17. çözüm getir- : "Ancak hükümet bu konuyu ağırdan alıyor. Çözüm getirecek bir yaklaşım ortaya koymuyor dedi." (Milliyet / 17.01.2007)
18. darbe yap- : "Rumlar darbe yaptı." (Sabah / 13.02.2007)
19. davetiye çıkar- : "... gerekli önlemlerin alınmaması nedeniyle kazalara davetiye çıkarmaya devam ediyor." (Cumhuriyet / 26.02.2007)

20. dehşet yarat- : "... hastanesindeki görüntüler dehşet yarattı." (Vatan / 20.02.2007)
21. devre dışı kal- : "Kurulun, tarikat televizyonlarının devre dışı kalmaması için karar almadığı belirtiliyor." (Cumhuriyet / 07.03.2007)
22. dışarı fırla- : "... oğlunun ... çılgınlıklarını duyan baba dışarı fırladı." (Vatan / 20.02.2007)
23. direksiyon kırıl- : "Uzun süredir tek taraflı dünya güvenlik sisteminde, soğuk savaş dönemindeki gibi çok kutupluluğa doğru direksiyon kırıldı." (Sabah / 11.02.2007)
24. düdük çal- : "Şükrü Saraçoğlu Stadı'ndaki karşılaşmada Aytekin Durmaz düdük çalacak." (Star / 10.03.2007)
25. el ovuştur- : "Dağınıklığı ve pusulasızlığı görenlerin sinsice el ovuşturmakta olduklarını fark etmek bile yanlış olmaz." (Cumhuriyet / 26.02.2007)
26. eşit gör- : "Türklükle kanı eşit gören bu anlayış yeni değil." (Sabah / 18.02.2007)
27. fırça at- : "... imparator Moskova Kilisesi'ne fırça atmayı ihmal etmez." (Cumhuriyet / 01.12.2006)
28. fırsat yakala- : "Hiç olmazsa okurlar da düşüncelerini günlük olarak gazetelerinde dile getirme fırsatını yakalamış olurlar." (Zaman / 21.02.2007)
29. forma giy- : "Brezilyalı, kupada sadece İstanbul Büyükşehir maçında forma giydi." (Vatan / 20.01.2007)
30. geri tep- : "... bu konudaki şantaj girişimlerinin geri tepeceğini söyledi." (Zaman / 21.02.2007)
31. gözyaşı dök- : "Genç kızın ailesi ve arkadaşları, bizi bırakıp nasıl gittin, diye ağladı." (Star / 21.03.2007)
32. güç kullan- : "Tehlikeli biçimde güç kullanıyor." (Sabah/ 21.02.2007)
33. gündemden çek- : "... satışa onay çıkmayacağı görülünce gündemden çekildi." (Sabah/ 20.02.2007)
34. gündemden düş- : "Türkiye konusu AB'nin gündeminden de düştü." (Sabah/ 20.02.2007)
35. güreş tut- : "Zaman zaman iki ayrı mekân tünelinin yolcuları birbiriyle güreş tutmadı değildi hani." (Radikal / 02.02.2007)
36. güven yarat- : "... gerçek bir aydınlık, bir güven yaratmak başarısı, öncülüğü." (Cumhuriyet / 06.03.2007)
37. halktan kop- : "... ekonominin halktan koparıldığını, çok teknik bir konu haline getirildiğini ifade etti." (Cumhuriyet / 26.02.2007)
38. hapse at- : "... Kenan Evren bunları 12 Eylül döneminde söyleseydi, kendi kendini hapse atardı." (Posta / 02.03.2007)
39. hapse yolla- : "Bilgen, anlaştığı bir oto tamircisini 850 YTL harçlıkla kendi yerine hapse yolladı." (Sabah / 10.02.2007)
40. hasar gör- : "Geçici bacak koruma santı olarak adlandırılan bu alet hasar gören bacağı takılarak..." (Sabah / 11.02.2007)

41. hava at- : “... diğer milletvekillerine, hatta bakanlara hava atması gereken Egemen Bağış ne duruma düşecek?” (Cumhuriyet / 06.03.2007)
42. hayat kur- : “Düşünsenize, artık kendinize yeni bir hayat kurmanız gerekecek.” (Vatan / 16.03.2007)
43. hedef gü- : “Güneydoğu’yu ayırma hedefi güden bu harekete İngilizlerin destek olduğu...” (Cumhuriyet / 07.03.2007)
44. hoş gel- : “Kulağına birilerinin özellikle geleceğe ilişkin tahminler fısıldaması hoş geliyor.” (Sabah/ 19.02.2007)
45. infial yarat- : “... hurafe niteliğindeki olgulara kesinlikle yer verilmemeli, infial yaratacak ölçüde, özellikle çocukların etkileneceği... (Cumhuriyet / 07.03.2007)
46. kaba kuvvet göster- : “... sürekli birilerini ihanetle suçlama ve kaba kuvvet gösterilerine ortam hazırlama, uğur getirmez kimseye.” (Milliyet / 21.01.2007)
47. kabul gör- : “... ortada genel kabul gören, adı tartışılmalı da olsa bir sorun vardır.” (Zaman / 21.02.2007)
48. kaos yarat- : “... Irak’ın parçalanmasının sadece kaos yaratacağını ve bölgenin böyle bir kaos kaldıramayacağını söyledi.” (Sabah / 28.01.2007)
49. kaset çıkar- : “... Türkiye’de bir kaset çıkarmanın maliyetinin en az 100 bin dolar olduğunu belirterek...” (Vatan / 20.02.2007)
50. katkı sağla- : “Bu oyundan elde edilen gelirden birçok kamu kuruluşuna katkı sağlandığını, zor durumdaki...” (Cumhuriyet / 26.02.2007)
51. kesin gözüyle bak- : “Türk diplomatik kaynaklar, İran’ın toplantıya katılımına da kesin gözüyle bakıyor.” (Zaman / 13.03.2007)
52. keşif yap- : “... mezarında birkaç kez keşif yaptığı öne sürüldü.” (Vatan / 20.02.2007)
53. konu al- : “Töre cinayetini konu alan TV dizisi Yaralı Yürek’in setini basan 30 kişilik grup yönetmen ve yardımcısını dövüp cihazları tahrip etti.” (Vatan / 25.02.2007)
54. köşe yap- : “... Yasemin, ben yokken eski yazılarımla köşe yapıyor.” (Sabah / 14.03.2007)
55. köşe yaz- : “... çok yakın olan ve son zamanlarda yine köşe yazmaya başlayan bir isim...” (Sabah / 10.02.2007)
56. kucak aç- : “Anadolu, davetli davetsiz herkese kucak açmış çok özel bir coğrafyadır.” (Cumhuriyet / 26.02.2007)
57. kuru sıkı at- : “Bunlar kuru sıkı atıyorlar diyen Başbakan Erdoğan, ... dedi.” (Akşam / 04.02.2007)
58. kurs gör- : “... İKSEV Akademi’de kurs gören genç müzisyenlerin tanıtım amacıyla şehrin işlek noktalarında müzik dinletileri sunulacağı açıklandı.” (Yeni Asır / 22.02.2007)
59. lanet oku- : “İnsanlar da onlara lanet okur.” (Radikal / 02.02.2007)
60. lobi yap- : “İşte Danimarkalıların uykulu kafa dedikleri bu hastalığa sahip çalışanlar lobi yapmak için bir grup kurdu.” (Sabah/ 19.02.2007)
61. maç oku- : “En azından maç okumayı beceremeyen direktörleri bulmak, getirmek ve iş başında tutmak bakımından.” (Cumhuriyet / 26.02.2007)

62. manşet at- : “Bunun üzerine Hollanda’nın meşhur gazetesi ... diye manşet atınca.” (Radikal / 25.08.2006)
63. memnuniyet duy- : “... gurbetçi futbolcunun transferinden memnuniyet duyacağını söyledi.” (Milliyet / 21.01.2007)
64. merak sal- : “... yüzbaşı sonraki yıllarda tasavvufa merak salmış ve Londra yakınlarındaki bir şatoyu tekke haline getirmişti.” (Sabah / 18.02.2007)
65. merhaba de- : “... yıllara adeta meydan okuyan görüntüsüyle, 28 Ekim’de 40 yaşına merhaba diyecek.” (Akşam / 01.04.2007)
66. mesaj at- : “... cep telefonuna mesaj attığı ileri sürülen...” (Sabah / 21.02.2007)
67. mesaj taşı- : “... gizli servis operasyonunun İstanbul’da yapılması, Türkiye’ye yönelik mesajlar taşıyor.” (Star / 10.03.2007)
68. mesaj ver- : “ABD elçisi, Türkiye’ye mesaj verdi.” (Cumhuriyet / 07.03.2007)
69. mesaj yolla- : “Bir parti APO’ya mesaj yollamış.” (Vatan / 25.02.2007)
70. muhabbet duy- : “... ve Türkiye’yle ilgili herkes muhabbet duymaya başlamıştır.” (Milliyet / 21.01.2007)
71. muhatap al- : “Kuzey Iraklı Barzani ve Talabani’yi muhatap alabileceğimizi söylüyordu.” (Sabah / 18.02.2007)
72. nefes kes- : “Bu arada Türk Hava Kurumu paraşütçülerinin gösterileri ise nefes kesti.” (Vatan / 30.10.2006)
73. nikah tazele- : “Her iki taraf isterse nikah tazelenir.” (Vatan / 20.02.2007)
74. operasyon düzenle- : “... jandarma önceki gün bir operasyon düzenledi.” (Sabah / 28.01.2007)
75. oy iste- : “... nükleer santral kuracaklarını söyleyerek oy istediklerinin altını çizirken...” (Cumhuriyet / 26.02.2007)
76. öfke uyandır- : “... kız öğrencileri taciz ettiği iddiası köyde büyük öfke uyandırdı.” (Milliyet / 21.01.2007)
77. önem taşı- : “Beşiktaş yönetimi, hayati önem taşıyan Trabzonspor ve Galatasaray maçları için paket prim belirledi.” (Sabah / 20.02.2007)
78. öneri getir- : “Topu önce sivil toplum örgütlerine atıyor hükümet ve siz uzlaşın, bir öneri getirin...” (Vatan / 20.02.2007)
79. övgü yağdır- : “Başbakan Tayyip Erdoğan, AK Parti grup toplantısında halka açılan TAV’a 5 milyar dolarlık talep gelmesine övgüler yağdırdı.” (Sabah / 21.02.2007)
80. övgüler düz- : “... bayraklar posterler önünde fotoğraf çektirip övgüler düzüyorsun.” (Sabah / 10.02.2007)
81. para getir- : “... Türkiye gibi gelişmekte olan ve getiri vadeden piyasalara para getirmekten vazgeçmiyor.” (Sabah / 20.02.2007)
82. patlama yap- : “... karşısında 38 sayı atarak müthiş bir patlama yaptı.” (Milliyet / 17.01.2007)
83. performans göster- : “Denizbank’ın bilançolarındaki rakamlar, beklentilerin üstünde bir performans gösterdi.” (Posta / 05.03.2007)
84. polemik çıkar- : “... konuşmasından polemik çıkartmaya çalışmanın büyük yanlış olacağını söyledi.” (Vatan / 18.02.2007)

85. pozisyon bul- : “Ancak Semih’in 69’daki golü dışında net pozisyon bulamadı.” (Sabah / 11.02.2007)
86. prim ver- : “Oysa medya bu tür olaylara prim vermiyor.” (Sabah / 18.02.2007)
87. problem yaşa- : “... Köksal, öyle bir mesaj vermediğini, meslek hayatında problem yaşamadığını belirterek şunları kaydetti.” (Zaman / 13.03.2007)
88. puan getir- : “... sonradan oyuna aldığı isimlerden puan getirecek hamleleri göremedi.” (Zaman / 21.02.2007)
89. rakamlarla oyna- : “Muhasebeciler rakamlarla oynamayı sever.” (Vatan / 20.02.2007)
90. rakip tanı- : “... ilk günden bu yana rakip tanımayan, öyküsüyle, senaryosuyla farkını hep hissettiren...” (Sabah / 18.02.2007)
91. reklam kovala- : “Yapımcıların para, kanalın reyting ile reklam kovaladığı bu piyasa...” (Sabah / 18.02.2007)
92. renk getir- : “Zorlu bir seçim sürecinden çıkan rektörler kurumlarına büyük renk getirdiler.” (Milliyet / 21.01.2007)
93. reyting yap- : “Çok reyting yaptığından ticari kanallar için fevkalade cazip olan bu türden dizileri durdurmak için demokrasi çerçevesinde bir şeyler yapılabilir mi?” (Radikal / 09.02.2007)
94. risk al- : “... onlarla masaya oturmasına izin vererek bir risk aldı.” (Sabah / 14.03.2007)
95. sakınca taşı- : “... yargı bağımsızlığı yönünden herhangi bir sakınca taşımadığı, aksine bu yetkiler çerçevesinde yapılan seçimlerin...” (Cumhuriyet / 07.03.2007)
96. saklı tut- : “Rus lider, seçim kampanyasında gönlündeki adayı açıklama hakkını saklı tuttuğunu söyledi.” (Radikal / 02.02.2007)
97. sarkıntılık yap- : “Havuz içinde iki kız kardeşe sarkıntılık yaptığım iddia edilerek...” (Sabah/ 20.02.2007)
98. selam gönder- : “3 gol atan Deivid de yorumculara okkalı bir selam gönderdi.” (Vatan / 30.10.2006)
99. sert çık- : “CHP lider Baykal, Kenan Evren’e sert çıktı.” (Cumhuriyet / 06.03.2007)
100. ses getir- : “Çeşme Altın Yunus, Ontur, Sisus ve Pırıl Otel’in çabaları ses getirdi.” (Yeni Asır / 23.02.2007)
101. silah bırak- : “PKK’nın silah bıraktığını açıklamasıdır, barış kapısı için gerekli olan.” (Milliyet / 17.01.2007)
102. soru işareti yarat- : “... yoğun girişimde bulunması Ankara’da soru işareti yarattı.” (Cumhuriyet / 06.03.2007)
103. sunum yap- : “... müzik kanallarında vj olarak sunum yaparken gerekse konuk olarak katıldığı...” (Sabah / 18.02.2007)
104. şafak say- : “DYP şafak sayan Mehmetçikler için YSK’ ya başvurarak terhis sonrasına yetişmesini sağlayacak şekilde seçmen listelerinin askı süresinin uzatılması talebinde bulundu.” (Sabah / 18.02.2007)
105. şarkı indir- : “... üç buçuk ayda 200 bin civarında şarkı indirildi.” (Vatan / 20.02.2007)

106. şiddet gör- : “Evliliğinin ilk gününden itibaren şiddet görmeye başladı.” (Sabah / 28.01.2007)
107. şok geçir- : Şok geçiren genç adam komşularının yardımıyla ...” (Vatan / 20.02.2007)
108. şok yarat- : “Antalya Kemer’de devletin aldığı bir karar şok yarattı.” (Posta / 01.03.2007)
109. şüphe duy-: “ABD elçisi, Kıbrıs Cumhuriyeti’nin petrol konusunda anlaşma yapma hakkından şüphe duyan ülkeler, hukuki ve barışçı prosedürleri izlemeli diyerek Türkiye’ye mesaj verdi.” (Cumhuriyet / 07.03.2007)
110. takdirle karşıla- : “Ülke olarak Ataköy 5. Kısım Camisi’nde başlatılan uygulama engelliler ve vatandaşlar tarafından takdirle karşılandı.” (Yeni Asır / 25.02.2007)
111. tarihten sil- : “Bu milleti tarihten silmek isteyen ... insanları kast ediyoruz.” (Sabah / 11.02.2007)
112. tavır koy- : “Ama görüşen görüşür diye tavır koydu.” (Sabah / 18.02.2007)
113. tavır sergile- : “... Galatasaray seyircisi günah çıkartmaya benzeyen bir tavır sergiledi.” (Sabah / 28.01.2007)
114. televole üret- : “AKP yönetimi TV’ler için siyasi televole üretmeye kalktı.” (Vatan / 20.02.2007)
115. temel al-: “... bir yandan da bunların temel aldığı deneyleri ve çalışmalarını anlatmak, tartışmak...” (Cumhuriyet / 07.03.2007)
116. tepki yağ- : “İstanbul’a girişleri kısıtlamak isteyen Erdoğan’a toplumun her kesiminden tepki yağdı.” (Cumhuriyet / 15.01.2007)
117. ters tep- : “... bir rapora göre, İran’ın nükleer programını hedef alacak askeri bir müdahale ters teperek İsrail aleyhinde sonuçlara yol açacak.” (Zaman / 13.03.2007)
118. tezgah kur- : “Burada nasıl bir tezgah kuruluyor? Neler oluyor” (Radikal / 02.02.2007)
119. tolerans göster- : “... piyasanın da bu duruma tolerans gösterdiğini belirtti.” (Sabah/ 20.02.2007)
120. top çal- : “... Efes’in ekol olan savunması hiç top çalmadı.” (Cumhuriyet / 26.02.2007)
121. top koştur- : “Bu arada Gençlerbirliği’nde yıllık 250 bin Euro’ya top koşturan Risp’in ... imza atacağı bildirildi.” (Hürriyet / 16.01.2007)
122. topla buluş- : “İlk kez topla buluştuğumda, potaya hareketlendim.” (Sabah/ 20.02.2007)
123. toprak al- : “Türkiye’den toprak alarak büyük Ermenistan düşünü gerçekleştirmek istiyorlardı.” (Cumhuriyet / 06.03.2007)
124. tüyler ürpert- : “İşte tüyler ürperten iki olay daha.” (Vatan / 20.02.2007)
125. uyum göster- : “... değişime uyum göstermek ve reformlarla kendini yenilemek konusunda...” (Sabah / 18.02.2007)
126. üstünlük sağla- : “... bunun diğer gelişmekte olan ülkelere kıyasla belirgin bir üstünlük sağlayamadığı görülüyor.” (Posta / 02.03.2007)

127. vize ver- : “Başbakan YSK’nın vize vermemesi durumunda yeni bir...”
(Zaman / 21.02.2007)
128. vurgu yap- : “... güvenlik endişelerinin de dikkate alınması gerektiğine vurgu yapıyor.” (Zaman / 13.03.2007)
129. yanıt ara- : “... Irak’ın iç sorunlarına yanıt aramak için uluslar arası bir dayanışmanın oluşturulması kaçınılmaz hale geldi.” (Zaman / 13.03.2007)
130. yankı bul- : “... başlıklı haberle duyurulmuş ve kamuoyunda geniş yankı bulmuştu.” (Zaman / 21.02.2007)
131. yardım al- : “Zico, kuleden yardım alıyor.” (Vatan / 16.03.2007)
132. yaşam sür- : “Modern evlerimizde mutlu bir yaşam sürdürüyoruz, dedi.” (Star / 10.03.2007)
133. yaşı tut- : “Ne KPSS’ye girdi ne bu memuriyet için yaşı tutuyor.” (Akşam / 04.02.2007)
134. yenilgi tat- : “... güçlü rakiplerine ilk yenilgisini tattıran yeşil siyahlılar, bugün de bir sürpriz yapmaya hazırlanıyor.” (Sabah / 18.02.2007)
135. yetki tanı- : “... cumhurbaşkanına parlamenter rejimlerde tanınan mutlak yetkileri aşan yetkiler tanımıştır.” (Cumhuriyet / 07.03.2007)
136. yok say- : “... kendi uzmanları tarafından hazırlanan raporları da yok saydığı öğrenildi.” (Cumhuriyet / 07.03.2007)
137. yorum getir- : “AK Parti Balıkesir Milletvekili, MGK’ya yorum getirdi.”
(Yeni Asır / 25.02.2007)
138. yorum yap- : “Bunu gözlemleyenler hayranlıkla söylüyorlar yorumunu yaptı.”
(Vatan / 20.02.2007)
139. yumruk şov yap- : “Bir tek başbakanı yanlarına çağırıp yumruk şov yapmadıkları kaldı.” (Vatan / 20.02.2007)
140. yürek hoplat- : “... 90 yazılı tabelayla uyaran güzel manken, iki parça iç çamaşırıyla yürek hoplattı.” (Sabah / 13.02.2007)
141. yürek iste- : “... böyle bir pozisyonda karar vermek biraz yürek istiyor.”
(Zaman / 13.03.2007)
142. zemin kazan- : “Bu nedenle İran’ın zemin kazanmasını önlemek için ellerinden geleni yapıyorlar.” (Sabah / 11.02.2007)

Belirlenen sözcük öbeklerinden de anlaşılacağı üzere, yalın durumdaki bir ad ile bir eylem birleşerek yeni bir kavrama gönderimde bulunan bir sözlüksel birim oluşturmaktadır. Bileşme sırasında sözcükler temel anlamlarından sıyrılıp yeni bir kavrama gönderimde buldukları için öbeği oluşturan sözcükler, tümcede ayrı öğeler olarak değil, tek bir öge olarak gösterilmektedir. Yalın durumdaki ad, eylemin nesnesi olarak belirtilmemektedir.

4.3.3.1.1.1.2. Belirtme Durum Eki Almış Ad + Eylem

Türkçede belirtme durumu {-I} biçimbirimiyle gösterilir. {-I} biçimbirimini almış olan adlar, belirtili nesnedir ve bu nesnelere tümcede öge çözümlemesi yapılırken “belirtili nesne” olarak gösterilir. Tümce içerisinde belirtme durum eki almış adı bulmak için ise yükleme, “neyi?”, “kimi?” ve “nereyi?” soruları yöneltilir.

143. acısını hafiflet- : “Ayhan Okur’un ağabeyi Aydın Okur da kardeşinin organlarının başka hastalara hayat vereceğini, bunun da acılarını bir nebze de olsa hafiflettiğini belirterek...” (Yeni Asır / 25.02.2007)
144. ağırlığını koy- : “... sermaye fonları agresif bir büyümeyle piyasaya ağırlığını koymaya başlattı.” (Vatan / 20.01.2007)
145. arkasını kolla- : “Ama oyuncular birbirlerinin arkasını kollar, dedi.” (Sabah / 20.02.2007)
146. bileğini бүk- : “... son iki kupa kapışmasında bileği бүkүlmүyor.” (Radikal / 25.08.2006)
147. borusunu öttür- : “... ve İsrail, işgal altındaki topraklarda borusunu istediği gibi öttürüyor.” (Radikal / 25.08.2006)
148. cepleri boşal- : “Avrupa’dan sonra Antalya’da da tatil yapan Fenerbahçe cepleri boşalmış bir şekilde İstanbul’a döndü.” (Cumhuriyet / 26.02.2007)
149. çitayı aş- : “AKP hükümeti tam seçim yılında bu çitayı aşmak isteyecek.” (Vatan / 18.02.2007)
150. çitayı yükselt- : “... ve yavaş yavaş çitayı yükseltti.” (Cumhuriyet / 07.03.2007)
151. dengeleri boz- : “Özellikle son on yılda küresel uygulama sonucu dünyada var olan bütün dengelerin bozulduğunu ... izliyoruz.” (Cumhuriyet / 26.02.2007)
152. desteği kes- : “... aşırılık yanlılarına Irak dışından gelen lojistik desteği kesmeye devam edecek, ifadeleri yer aldı.” (Cumhuriyet / 15.01.2007)
153. elini sık- : Yalnız TSK personeli ya da laik çevreler değil, elini sıkın herkes ... paşanın büyümesine kapılıyor.” (Sabah / 18.02.2007)
154. eteklerindeki taşı dök- : “... sohbet toplantısına katılıp hem eteklerindeki taşı dökebilir hem de soracakları sorularla kendilerini aydınlatabilirlerdi.” (Sabah / 10.02.2007)
155. farkı aç- : “... rakiplerinin puan kaybettiği hafta aradaki puan farkını açma şansını kullanamadı.” (Cumhuriyet / 26.02.2007)
156. faturayı kes- : “... sarı kırmızılılar 1 puanla dönmeyi planlarken Veysel, acı faturayı kesti.” (Vatan / 18.02.2007)

157. gönlünü al- : “Fenerbahçeliler, Alkmaar maçında yuhaladıkları Alex’in dün gönlünü aldı.” (Sabah/ 19.02.2007)
158. gözlerini korkut- : “... Rusya’nın gözlerini korkutacağını bildirdi.” (Zaman / 21.02.2007)
159. gözünü çevir- : “Cinayet, Türkiye’nin gözünü dışarıdan içeriye çevirmiştir.” (Milliyet / 21.01.2007)
160. güçlerini kır- : “... bonocular diye parçalayıp bölmeye, güçlerini kırmaya çalıştı.” (Vatan / 20.02.2007)
161. gündemi sars- : “15 bölüm halinde yayımlanan günlükte gündemi sarsacak çok önemli iddialar var.” (Star / 13.03.2007)
162. havayı dağıt- : “... cumhurbaşkanlığı seçimini tartışmalı olmaktan çıkarıp şimdiki huzursuz havayı dağıtmak için hemen yapılabilecek şeyler vardır.” (Cumhuriyet / 07.03.2007)
163. hayatını çal- : “Polis, polisin, sahte ruhsatla hayatını çaldı.” (Posta / 02.03.2007)
164. hayatını yitir- : “Hastalananlar, hayatını yitirenler oldu.” (Vatan / 20.02.2007)
165. içini rahatlat- : “Hakkımda içini rahatlatacak bir bilgi istersen hemen vereyim.” (Vatan / 20.02.2007)
166. ilişkisini kes- : “Gerçekten cumhurbaşkanının statüsü, varsa partisi ile ilişkisini kesmesini, tüm siyasi partilere eşit mesafede...” (Cumhuriyet / 07.03.2007)
167. imzasını kullan- : “Başsavcı, Ahmet Demir imzasını kullanan kişinin...” (Milliyet / 21.01.2007)
168. kaderini çiz- : “Beşiktaş-Galatasaray derbisinin belki de kaderini çizecek olan iki kaleci Runje ve Mondragon, kalelerinde 22’şer gol görürken, 8’er maçta gol yemediler.” (Posta / 02.03.2007)
169. kafayı göm- : “Önceki akşamki futbol gerçeğine kafayı gömelim.” (Zaman / 13.03.2007)
170. kapısını çal- : “Anayasa Mahkemesi’nin kapısını çalarak toplantı yeter sayısı bulunmadığı için...” (Cumhuriyet / 06.03.2007)
171. kökünü kurut- : “... Türkiye’de her türlü çeteleşmenin kökünü kurutacak bir yenilenme olacaktı.” (Vatan / 25.02.2007)
172. maçı kopar- : “Efes sürekli üçlük denerken, Beşiktaş bir türlü maçı koparacak basketi atamadı.” (Sabah / 11.02.2007)
173. makası aç- / açıl- : “Ayrıca istikrar arttıkça Eurobond faizlerine göre makasın açılacağı da söz konusu.” (Sabah / 28.01.2007)
174. ölçüyü aş- : “Baykal: Evren ölçüyü aştı.” (Cumhuriyet / 06.03.2007)
175. sabrını taşır- : “... benim ve dikkatli tüm izleyicilerin sabrını öylesine taşırdı ki iş spordan, danstan filan çıkıp komediye dönüştü.” (Vatan / 20.02.2007)
176. esini duyur- : “Bonozedeler ... seslerini duyurmak için örgütlendi.” (Vatan / 20.02.2007)
177. tahtını salla- : “Tariş Zeytin ve Zeytin yağı Birliği, zeytinyağı pazarında yüzde 78’le Rusya’da liderliği elinde bulunduran İspanya’nın tahtını sallamayacağını hedefliyor.” (Milliyet - Ege / 17.01.2007)

178. tarafsızlığını yitir-: "... yapılan atama ve seçimlerle zaman içinde tarafsızlığını yitirdiğini ve siyasallaştığını..." (Cumhuriyet / 07.03.2007)
179. turu tıka-: "Bunun, seçiliş için üye tam sayısı salt çoğunluğunun oyunu yeterli sayan dördüncü turu tıkmak isteyenlere olanak sağlayacağı düşünülürse..." (Cumhuriyet / 07.03. 2007)
180. yaralarını sar- : "... daha önce elenen Fenerbahçe, Ülker yaralarını sarmış, Kambala'nın eksikliğini bile hissetmiyorlar." (Cumhuriyet / 26.02.2007)
181. yaşamını yitir- : "... kalbine isabet eden bir kurşunla olay yerinde yaşamını yitirdi." (Sabah/ 21.02.2007)
182. yolunu aç- : "... toplumu birbirine düşürme yolunu açmaktadır." (Sabah/ 20.02.2007)
183. yolunu gözle- : "En ufak bir meselede millete, meclise hakaret etmenin yolunu gözlüyorlar." (Sabah/ 19.02.2007)
184. yürekleri dağla- : "... babası gibi polis olan annesi ... sarılıp gözyaşı dökmesi yürekleri dağladı." (Vatan / 05.09.2006)
185. yürekleri sızlat- : "Deşifre muhabirinin bir hastayla yaptığı konuşma yürekleri sızlatıyor." (Vatan / 20.02.2007)

Türkçede belirtme durumu {-I} biçimbirimini almış bir ad ile bir eylem de kalıplaşarak yeni bir kavrama gönderimde bulunan sözlüksel birim oluşturabilmektedir. Bileşme sırasında sözcükler temel anlamlarından sıyrılıp yeni bir kavrama gönderimde buldukları için öbeği oluşturan sözcükler, tümcede ayrı ögeler olarak değil, tek bir öge olarak gösterilmektedir.

4.3.3.1.1.1.3. Yönelme Durum Eki Almış Ad + Eylem

Türkçede yönelme durumundaki adlar {-A} biçimbirimini alır. Tümcede öge çözümlenmesi yapılırken {-A} biçimbirimini almış olan adlar tümleç olarak gösterilir ve yönelme durumundaki adı bulmak için yükleme "neye?", "kime?" ve "nereye?" soruları yöneltilir.

186. açığa al- : "Başhekim açığa alındı." (Sabah/ 21.02.2007)
187. arka plana at- : "... kaygılar bir türlü çözülemeyen bu meselenin arka plana atılması sonucunu yarattı." (Sabah / 11.02.2007)
188. asansöre dön-: "İstanbul borsası asansöre döndü." (Cumhuriyet / 07.03.2007)

189. aşırıya kaç- : “Ayrıca ülkemizdeki koşullara göre aşırıya kaçmış bulunan borçlar nedeniyle...” (Radikal / 02.02.2007)
190. atağa geç- : “... kamu alanlarında yer almak üzere atağa geçtiler.” (Cumhuriyet / 06.03.2007)
191. ateşe sürükle- : “Çünkü siyasileşmiş, taraf olmuş bir polis teşkilatı Türkiye’yi ateşe sürükler.” (Sabah / 28.01.2007)
192. ayağına getirt- : “... en küçük bir onay için bile bütün Türkiye’yi ayağına getirtti.” (Akşam / 04.02.2007)
193. aynaya bak- : “Sadece genç insanları suçlamak, aynaya bakmakla eşdeğerlidir.” (Cumhuriyet / 07.03.2007)
194. basına sız- : “Gül, Orgeneral Büyükanıt, MGK toplantısında sunulan görüntülü sunum yapacağının basına sızdırılmasından çok üzgün, soruşturma açtırdı, dedi.” (Vatan / 25.02.2007)
195. basite al- : “Bu basite alınacak bir hadise değildir.” (Cumhuriyet / 26.02.2007)
196. başlığa taşı- : “... ifadelerini başlığa taşıdı.” (Cumhuriyet / 07.03.2007)
197. boşa konuş- : “Biz 301’i tartışmış gibi görünürken, aslında hiçbir şeyi tartışmıyor, boşa konuşuyoruz.” (Cumhuriyet / 26.02.2007)
198. bunalıma gir- : “... müdür A.T.’nin bu nedenle bunalıma girdiği öne sürüldü.” (Milliyet / 21.01.2007)
199. cep telefonuna indir- : “... dijital ortamdaki 76 bin şarkısını cep telefonuna indirecek.” (Vatan / 20.02.2007)
200. cezaevine düş- : “Magandalık suçundan cezaevine düşmek istemediğim için teslim olmadım, dedi.” (Radikal / 23.02.2007)
201. çelişkiye sürükle- : “... inançla olan bağlantısından dolayı zorluyor, çelişkilere sürüklüyor.” (Cumhuriyet / 07.03.2007)
202. çembere al- : “Fransa, TKP-ML TİKKO’yu da çembere aldı.” (Sabah / 10.02.2007)
203. çıkışa geç- : “Fakat Kayseri Erciyesspor’u devirip kupada çeyrek finale yükselerek çıkışa geçeceğiz.” (Posta / 27.02.2007)
204. çözüme kavuştur- : “Bu tür krizler daha önce olduğu gibi, bu kez de çözüme kavuşturulabilir.” (Hürriyet / 16.01.2007)
205. derinlemesine düşün- : “... azınlıklar konusunda Atatürk’ün sözlerini derinlemesine düşünülmesi gerektiğini...” (Cumhuriyet / 26.02.2007)
206. dibe vur- : “... içerideki müşterilerin güveni dibe vurmuş.” (Radikal / 25.08.2006)
207. diyaloga gir- : “Gül, Barzani ve Talabani ile diyaloga girilmesin diyen Büyükanıt’a ... dedi.” (Sabah / 18.02.2007)
208. düğmeye bas- : “AK Parti’ye karşı iktidar alternatifi cephe oluşturmak isteyen çevreler düğmeye bastı.” (Zaman / 21.02.2007)
209. ekran başına bağla- : “Geçen hafta izleyicileri ekran başına bağlayan Sezen Aksu, bugün yine Güneri Cıvaoğlu ile Şeffaf Oda’da.” (Milliyet / 21.01.2007)
210. frene bas- : “... öneriyi AB frene bastıkça geri dönüşü daha zor olacak sözleriyle eleştirdi.” (Cumhuriyet / 01.12.2006)

211. garantiye al- : "... yöntemlerde astronotların ihtiyaçları olan psikolojik ve tıbbi bakım ve ihtimam seviyelerini garantiye almak amacıyla açıkladı." (Radikal / 09.02.2007)
212. göreve çağır- : "Kılıçdaroğlu, cumhuriyet savcılarını da göreve çağırdı." (Cumhuriyet / 01.12.2006)
213. göreve gel- : "Göreve geldiğim günden bu yana..." (Zaman / 21.02.2007)
214. gündeme düş- : "... devlet hastaneleri tarafından verilen trilyonluk işlerle ilgili kararı gündeme bomba gibi düştü." (Vatan / 05.09.2006)
215. gündeme otur- : "MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli, eyalet sistemine yönelik önerisiyle gündeme oturan 7. Cumhurbaşkanı Kenan Evren'i ağır bir dille eleştirdi." (Akşam / 04.03.2007)
216. gündeme taşı- : "Madem ki okurlar gündeme taşıdı ... ben de birkaç noktayı anımsatayım." (Sabah/ 19.02.2007)
217. gündemine otur- : "12 Eylül darbecisi Kenan Paşa Türkiye'nin gündemine oturmuş." (Cumhuriyet / 06.03.2007)
218. halka açıl- : "Şirket 15-16 Şubat'ta halka açılacak." (Sabah / 11.02.2007)
219. halka yaklaş- : "Atatürk'ün partisi CHP'nin ... politikacılara, aydınlara, halka yaklaşması, onlarla bütünleşmesidir gerçek demokrasi..." (Cumhuriyet / 06.03.2007)
220. havaya uçur-: "İntihar bombacılarının üzerindeki patlayıcıları havaya uçurması sonucu 115 Şii hacı yaşamını yitirdi." (Cumhuriyet / 07.03.2007)
221. hayata asıl- : "Bir şeyler var bu aptal hayata asılmamı sağlayan ya, ne olduğunu bilmiyorum." (Posta / 05.03.2007)
222. hayata dön- : "M.G. tedaviyle yeniden hayata dönen oğlunun üniversiteyi kazandığını ... belirtti." (Zaman / 13.03.2007)
223. hayata geçir- : "... bakanlık genelgesinin F tipi cezaevlerinde hayata geçirilmediğini söylüyorlar." (Cumhuriyet / 07.03.2007)
224. hayata sarıl- : "Çocuklarıyla birlikte kamp yaptığı Antalya'da adeta yeniden doğdu, hayata yeniden sarıldı." (Hürriyet / 16.01.2007)
225. hedef tahtasına kon-: "Bir polisin ölmesi üzerine fanatik taraftar grupları hedef tahtasına konuldu." (Akşam / 04.02.2007)
226. hedefe yürü- : "Amacım takımımın hedefe yürütmesinde yardımcı olmak diye konuştu." (Milliyet / 21.01.2007)
227. içine kapan- : "Koç, bunun ne kendi içine kapanarak ne de gelişmişlik düzeyleri Türkiye'den gerideki ülkelerle olan ilişkilere bel bağlayarak yerine getirilemeyeceğini hatırlattı." (Posta / 02.03.2007)
228. idama yolla- : "... asmayalım da besleyelim mi diyerek idama yollayan binlerce kadının ve erkeğin..." (Cumhuriyet / 06.03.2007)
229. iktidara gel-: "... çağdaş yaşama bağdaşmayan bir ideolojiyi benimseyen bir siyasi partinin iktidara gelmesi ve kendi içinden birini..." (Cumhuriyet / 07.03.2007)
230. internete düş- : "Manken Aysun Kayacı'nın iç çamaşırıyla çekilmiş cep telefonu görüntüleri internete düştü." (Akşam / 04.03.2007)

231. istifaya çağır- : “Son oynanan Sivas maçında alınan beraberliğin ardından taraftarın istifaya çağırıldığı Sarı-Lacivertli ekibin hocası Zico dizginleri ele aldı.” (Posta / 06.03.2007)
232. işine son ver- : “V. Manisa’da başarısız sonuçlar sonrası teknik direktör Ersun Yanal’ın ekibindeki üç ismin işine son verildi.” (Sabah / 20.02.2007)
233. işleme koy- : “... 11 ay önce savcılığa yaptığı şikâyetin işleme konulduğunu belirtti.” (Milliyet / 21.01.2007)
234. kâbusa dön- : “... hayatı iki yıl önce konan lösemi teşhisiyle kâbusa döndü.” (Star / 10.03.2007)
235. kafaya tak- : “Ada, basını kafaya taktı.” (Sabah / 18.02.2007)
236. kâğıt üzerine dök- : “Hiçbir zaman kâğıt üzerine AK Parti iktidarından önce dökülmemiştir.” (Milliyet / 21.01.2007)
237. kahkahaya boğ- : “... Cruz, çikolatadan yapılan heykelciği yemeye başlayınca izleyenler kahkahaya boğuldu.” (Akşam / 04.03.2007)
238. kapı önüne koy- : “Sorumlu olanların tümünü, anında kapı önüne koydu.” (Star / 21.03.2007)
239. kayda geç- : “Devlet adına yapılan çalışmaların kayda geçmesi ve devlet arşivlerine girmesi...” (Sabah / 13.02.2007)
240. kızağa al- : “Trabzon Emniyet Müdürü Reşat Altay’ın tartışmalı geçmişi, önceki gün kızağa alınmasıyla tekrar gündeme geldi.” (Vatan / 20.01.2007)
241. koltuğa otur- : “Bir gün başkalarının da o formayı giyeceğini veya o koltuğa oturacağını unutmamalı.” (Vatan / 20.02.2007)
242. koltuğa yapış- : “Futbol federasyonunun durumu ortada, koltuğuna yapışmış bir heyet, kendini kurtarmaya çalışıyor.” (Cumhuriyet / 07.03.2007)
243. krize gir- : “... küresel ısınmanın ne kadar önemli olduğunun farkında değillerdir ve beni ekonomik krize girdi zannederler diye de çekiniyorum.” (Posta / 01.03.2007)
244. maça çık- : “Suratı asık, için için söylenen, maça çıkacak arkadaşlarının moral kondisyonlarını bozan...” (Cumhuriyet / 07.03.2007)
245. mahkemeye git- : “... denetimden rahatsız olanların mahkemeye gitmelerini önerdi.” (Cumhuriyet / 26.02.2007)
246. mahkemeye taşı- : “... TELKODER tarafından mahkemeye taşındı.” (Sabah / 11.02.2007)
247. masaya al- : “İsrail, Suudi planını, yeniden masaya aldı.” (Zaman / 13.03.2007)
248. masaya otur- : “Yönetim, Alex için masaya oturuyor.” (Cumhuriyet / 07.03.2007)
249. masaya sür- : “Kumarbaz adam son olarak masaya 2 yaşındaki kızı Reşide’yi sürdü.” (Posta / 27.02.2007)
250. masaya yatır- : “... teknik heyetle olağanüstü bir toplantı yaparak başarısızlığın sebeplerini masaya yatırdı.” (Zaman / 21.02.2007)
251. mercek altına al- : “... ek olarak Samsun’daki güvenlik birimlerini de mercek altına alan mülkiye müfettişleri ... çarpıcı değerlendirmelerde bulundu.” (Sabah / 11.02.2007)

252. objektife bak- : “ ... kendinden emin bir tavırla objektife bakıyor.” (Cumhuriyet / 07.03.2007)
253. oyuna gir- : “Aurelio’nun oyuna girmesiyle birlikte Fenerbahçe orta sahası biraz hareketlendi.” (Cumhuriyet / 26.02.2007)
254. öne çık- : “Tekstil yatırımcılarından bazıları bağcılığa yönelirken, termal turizmi, mermercilik yıldızı parlayacak sektörler arasında öne çıkıyor.” (Sabah / 13.02.2007)
255. piyasaya sür- : “... 2030 yılında insansız robot otomobillerin piyasaya sürüleceği müjdesini verdi.” (Sabah/ 19.02.2007)
256. podyuma çık- : “... bu kez teknolojiyi kullanarak podyuma çıkan mankenlerin giysisine ilıştirdikleri özel spotlarla ... mesajını verdi.” (Radikal / 12.03.2007)
257. pozisyona sok- : “... Ceyhun da forvet oyuncularını pozisyona sokacak.” (Star / 10.03.2007)
258. renklerine bağla- : “Fenerbahçe yönetimi de bunun üzerine Brezilyalı Deivid’i renklerine bağladı.” (Vatan / 05.09.2006)
259. sahaya çık- : “Bir futbol maçının neticesinde o sahaya çıkarken, birimiz galibiyet veya...” (Vatan / 20.02.2007)
260. sahaya sür- : “İlerleyen dakikalarda gol gelmezse Semih de ikinci vurucu güç olarak sahaya sürülebilir.” (Sabah/ 20.02.2007)
261. sahneye taşı- : “87 kişilik ekip, Fuzuli’nin dili, şiiri ve dünya görüşünü sahneye taşıyacak.” (Zaman / 21.02.2007)
262. satışa sun- : “Konya’da bir firma, büyük balıkçı teknelerinde kullanılan sonar cihazlarının amatör olta balıkçıları için tasarlanmış portatif modelini, Çin’den ithal ederek satışa sundu.” (Posta / 27.02.2007)
263. selama dur- : “Gidin isimsiz kahramanlarımızın önünde selama durun.” (Akşam / 01.04.2007)
264. sevince boğ- : “Hale Erdem’in yeniden sağlığına kavuşması, tüm aileyi sevince boğdu.” (Sabah / 18.02.2007)
265. sığır vur- : “... milyarderin kafası spor salonuna getirilecek olan berber tarafında sığır vurulacak.” (Vatan / 20.02.2007)
266. silahlara sarıl- : “Tartışmanın büyümesi üzerine silahlara sarılan iki kişi Hamdi Güzel’e ateş etmeye başladı.” (Sabah/ 20.02.2007)
267. sisteme gir- : “Türkiye’de uluslar arası firmaların büyük bölümü sisteme girdi.” (Vatan / 16.03.2007)
268. sokağa dök- : “BM’nin Kosova’nın nihai statüsüne ilişkin ay başında aldığı plan, daha detaylı görüşülmeden halkı sokağa döktü.” (Sabah / 11.02.2007)
269. sonuca ulaş- : “ABD yönetiminin şöyle bir sonuca ulaştığını ifade eden bir açıklamaydı.” (Radikal / 02.02.2007)
270. sorguya al- : “Formlarda yer alan bilgiler daha sonra bilgisayar ortamına taşınarak çapraz sorguya alındı.” (Vatan / 16.03.2007)
271. strese sok- : “4.5 trilyon dolarlık rekor evlilik dünya borsalarını strese soktu.” (Vatan / 20.01.2007)
272. suça sürüklen- : “... öncelikle çocuğun suça sürüklenmesi ve çocuğa yönelik ihmal ve istismar durumları ortaya çıkmadan...” (Cumhuriyet / 06.03.2007)

273. şoka gir- : “Türkiye şoka girdi.” (Milliyet / 21.01.2007)
274. şoka uğra- : “Karardan şoka uğradığını belirten genç kız...” (Cumhuriyet / 06.03.2007)
275. tabuta gir- : “Tarım ürünleri tabuta girdi.” (Radikal / 12.03.2007)
276. tarihe göm- : “Ligde Galatasaray formasıyla en çok gol atan futbolcu unvanını Metin Oktay’la paylaşan Hakan, bir gol atarsa bu rekoru tarihe gömecek.” (Sabah/ 20.02.2007)
277. tarihe ışık tut- : “... geniş bir coğrafyada yüzyıllar boyunca yaşanan bir tarihe ışık tutuyor.” (Zaman / 21.02.2007)
278. tarihe not düş- : “Verdiği ödüllerle taçlandırarak tarihe not düşüyor her yıl.” (Zaman / 21.02.2007)
279. tartışmaya aç- : “Ertuğrul Özkök’ün ... deyişini tartışmaya açtık.” (Sabah/ 21.02.2007)
280. tecavüze uğra- : “Doğu’daki bir köyde yaşayan 17 yaşındaki Meryem’in tecavüze uğramasıyla ... gelişen olayların hikâyesi.” (Vatan / 16.03.2007)
281. tehlikeye at- : “Ama Mısır bunca büyük ekonomik çıkarları bile tehlikeye atmayı göze alabiliyor.” (Sabah/ 19.02.2007)
282. üzerine sal- : “... yolsuzluk ve haram dosyasıyla dikilen Unakıtan’ı, hasım gördüğünüzün üzerine salıyorsunuz.” (Vatan / 20.02.2007)
283. vizyona gir- : “... adlı filmi vizyona girmeden önce, evinde görüştük.” (Sabah/ 20.02.2007)
284. yardıma koş- : “Çevredeki çiftçilerin hemen yardıma koşması, can kaybının fazla olmasını önledi.” (Vatan / 25.02.2007)
285. yasa boğ- : “24 yaşındaki taksicinin ölümü hamile eşini yasa boğdu.” (Sabah/ 19.02.2007)
286. yaşama bağlan- : “... modern tıbbın desteğiyle yaşama bağlandı.” (Vatan / 20.02.2007)
287. yaşama tutun- : “Yaşama tutunma sınırı prematüre bebeklerde 23 hafta iken...” (Vatan / 20.02.2007)
288. yatağa düş- : “Ligde kalma mücadelesi veren Uşakspor’da İstanbulspor maçı öncesi 16 futbolcu soğuk algınlığı nedeniyle yatağa düşmüştü.” (Sabah / 13.02.2007)
289. yürürlüğe koy- : “... söz konusu uygulamayı yürürlüğe koyan ilk şirket olduklarını söyledi.” (Vatan / 20.02.2007)
290. zora sok- : “Ünlü İngiliz model Kate Moss’un kokain kullanması, vize işlemlerini zora soktu.” (Sabah / 19.02.2007)

Türkçede yönelme durumu {-A}biçimbirimini alan bir ad ile bir eylem kalıplaşarak yeni bir kavrama gönderimde bulunan sözlüksel birim oluşturabilmektedir. Bileşme sırasında sözcükler temel anlamlarından sıyrılıp yeni bir kavrama gönderimde buldukları için öbeği oluşturan sözcükler, tümcede ayrı öğeler olarak değil, tek bir öge olarak gösterilmektedir. Yani, {-A} biçimbirimini

almış olan sözcük tümcede, eylemin yer-yön gösteren tümleci olarak belirtilmemektedir.

4.3.3.1.1.1.4. Bulunma Durum Eki Almış Ad + Eylem

Bulunma durumundaki adlar {-DA} biçimbirimini alırlar ve bu adlar yine tümleçtirler. Tümcede bulunma durumundaki adları bulmak için yükleme “neyde?”, “kimde?”, “nerede?” soruları yöneltilir.

291. ateşler içinde yat- : “... günlerdir ateşler içinde yanıyordu; AIDS olduğunu sandık, dediler.” (Posta / 27.02.2007)
292. ayakta alkışla- : “Kürt milliyetçileri Kenan Paşa’yı ayakta alkışlıyor.” (Cumhuriyet / 06.03.2007)
293. baskı altında tut- : “Çin’den gelen pek çok malın, enflasyonun da baskı altında tutulmasını sağladığını...” (Radikal / 02.02.2007)
294. geri planda kal- : “... bu arada kimse bir şey yapamaz, birleşme konuları geri planda kalır.” (Sabah / 14.03.2007)
295. geride bırak- : “... hafta başındaki çalkantıyı geride bıraktığını ifade ediyordu.” (Cumhuriyet / 07.03.2007)
296. gündemde tut- : “Bu sistemi AKP 3 yıldır aralıksız gündemde tutuyor.” (Cumhuriyet / 06.03.2007)
297. hayatta kal- : “... isimli köpekleri sayesinde hayatta kaldı.” (Sabah/ 21.02.2007)
298. önde bitir- : “Beşiktaş, Bobo ve Richardinho’nun golleri ile ilk yarıyı önde bitirdi.” (Yeni Asır / 25.02.2007)
299. rafta bekle- : “DSİ İkinci Bölge Müdürlüğü, Enerji Bakanı Güler’in talimatı üzerine yıllardır rafta bekleyen Yiğitler Barajı’nın ihalesini bu yıl içinde gerçekleştirme kararı aldı.” (Yeni Asır / 25.02.2007)
300. rayında git- : “... ABD ile askeri ilişkiler için ... rayında gitmektedir de diyor.” (Sabah/ 19.02.2007)

Türkçede bulunma durumu {-DA} biçimbirimini alan bir ad ile bir eylem kalıplaşarak yeni bir kavrama gönderimde bulunan sözlüksel birim oluşturabilmektedir. Bileşme sırasında sözcükler temel anlamlarından sıyrılıp yeni

bir kavrama gönderimde buldukları için öbeği oluşturan sözcükler, tümcede ayrı öğeler olarak değil, tek bir öge olarak gösterilmektedir.

4.3.3.1.1.1.5. Çıkma Durum Eki Almış Ad + Eylem

Türkçede çıkma durumundaki adlar ise {-DAn} biçimbirimini alırlar ve bu adlar yine tümcede tümleş olarak gösterilir. Çıkma durumundaki adı bulmak için yükleme, “neyden?”, “kimden?”, “nereden?” soruları yöneltilir.

301. görevden al- : “Başhekim ... görevden alındı.” (Vatan / 20.02.2007)
302. gündemden çek- : “... satışa onay çıkmayacağı görülünce gündemden çekildi.” (Sabah/ 20.02.2007)
303. gündemden düş- : “Türkiye konusu AB’nin gündeminden de düştü.” (Sabah/ 20.02.2007)
304. halktan kop- : “... ekonominin halktan koparıldığını, çok teknik bir konu haline getirildiğini ifade etti.” (Cumhuriyet / 26.02.2007)
305. ipten al- : “Birçok maçta bizi ipten alan oydu.” (Milliyet / 17.01.2007)
306. tarihten sil- : “Bu milleti tarihten silmek isteyen ... insanları kast ediyoruz.” (Sabah / 11.02.2007)
307. tepeden gir- : “O Mayıs ayında dünyanın en zenginleri listesine tepeden giren SHOW TV’nin sahibi...” (Vatan / 20.02.2007)

Türkçede bulunma durumu {-DAn}biçimbirimini alan bir ad ile bir eylem kalıplaşarak yeni bir kavrama gönderimde bulunan sözlüksel birim oluşturabilmektedir. Bileşme sırasında sözcükler temel anlamlarından uzaklaşıp yeni bir kavrama gönderimde buldukları için, öbeği oluşturan sözcükler, tümcede ayrı öğeler olarak değil, tek bir öge olarak gösterilmektedir.

Belirlenen bütün bu eylem öbeklerinde, öbekselen sözcüklerin neden ayrı ayrı sözlüksel birimler değil de öbekselenmiş tek bir kavramı yansıtan sözlüksel birimler olarak değerlendirilmesi gerektiği şöyle açıklanabilir:

19. davetiye çıkar- : “... gerekli önlemlerin alınmaması nedeniyle kazalara davetiye çıkarmaya devam ediyor.” (Cumhuriyet / 26.02.2007)

19. örnekte ‘davetiye’ sözcüğü ‘çıkâr-’ eyleminin nesnesi olsaydı ‘davetiye’ yerine aynı bağlamda dilbilgisel açıdan geçerli olabilecek pek çok eşdeğerli nesne üretilebilirdi. Ancak burada ‘davetiye’ sözcüğü yerine geçebilecek başka sözcük ya da sözcükler bulunmamaktadır. Bu da ‘davetiye’ ad öbeği ile ‘çıkâr-’ eyleminin anlamlarını yitirerek kaynaşması ve bir bileşik eylem ya da öbekleşmiş sözlüksel bir birim oluşturmasının kanıtıdır. ‘Çıkâr-’ eyleminin birleşip kaynaşarak bileşik eylem oluşturduğu başka adlar bulunmaktadır (örneğin sonuç çıkâr- gibi). Ancak ‘çıkâr-’ eylemiyle birleşen bu ad öbekleri “davetiye” sözcüğüne seçenek olamamaktadır. Dolayısıyla burada belirtilen öbek sözcük kullanılmış tümcelerde bir öge çözümlemesi yapılırken ‘davetiye’ ve ‘çıkâr-’ sözcükleri aynen bileşik sözcüklerde, kalıplaşmış sözcüklerde ve deyimlerde olduğu gibi, tek bir sözcük olarak ele alınıp tek bir öge olarak gösterilmektedir.

208. düğmeye bas- : “AK Parti’ye karşı iktidar alternatifi cephe oluşturmak isteyen çevreler düğmeye bastı.” (Zaman / 21.02.2007)

208. örnekte de ‘düğmeye’ sözcüğü ‘bas-’ eyleminin yer-yön anlamlı tümleci olarak gösterilememektedir. Çünkü ‘düğmeye’ sözcüğü öbekten çıkarıldığında ‘bas-’ eylemiyle öbekleşebilecek aynı bağlamda ve dilbilgisel açıdan geçerli başka tümleçler üretilememektedir. Bu da ‘düğmeye’ ad öbeği ile ‘bas-’ eyleminin temel anlamlarını yitirerek kaynaşması ve bir öbekleşmiş sözcük oluşturmasının kanıtıdır. Bu öbekleşmiş sözcükler aynı zamanda bir bileşik sözcüktür. Çünkü bileşik sözcüklerde olduğu gibi, bu sözcüklerde de kalıbı oluşturan sözcükler seçeneksizdir. Bu öbekleşmede de ‘bas-’ eylemi farklı bağlamlarda ve dilbilgisel yapılarda öbekler oluşturmaktadır (örneğin zile bas-, imzayı bas- gibi). Ancak ‘bas-’ eylemiyle birleşen bu ad öbekleri ‘düğmeye’ sözcüğüne seçenek olamamakta ve bu yapıdaki anlamsal tutarlılığı sergileyememektedir. Bu tümcede de bir öge çözümlemesi yapılırsa ‘düğmeye’ ve ‘bas-’ sözcükleri ayrı ayrı ögeler olarak değil, tek bir öge olarak gösterilir. Çünkü bu öbek sözcükte de öbeği oluşturan sözcükler kendi öz anlamını yitirerek yeni bir kavrama gönderimde bulunan yeni bir sözlüksel birim oluşturmuştur. Aynen bileşik sözcüklerde, kalıplaşmış sözcüklerde

ve deyimlerde olduğu gibi, bu öbekler de tümcede öge tek bir öge olarak görev yapar ve asla parçalanamaz.

79. övgü yağdır- : “Başbakan Tayyip Erdoğan, AK Parti grup toplantısında halka açılan TAV’a 5 milyar dolarlık talep gelmesine övgüler yağdırdı.” (Sabah/ 21.02.2007)

79. örnekte de yalın durumdaki “övgü” sözcüğü kesinlikle “yağdır-” eyleminin nesnesi olamamaktadır. Bu öbek sözcük yukarıda da belirtildiği gibi, tek bir öge olarak gösterilmektedir. Bu tümcede de “övgü” sözcüğü çıkarıldığında bu sözcüğe seçenek olabilecek başka sözcükler bağlam içinde ‘yağdır-’ eylemiyle öbeksizmemekte, bağlam bütünlüğünü bozmayan yeni öbekler üretilememektedir.

250. masaya yatır- : “... teknik heyetle olağanüstü bir toplantı yaparak başarısızlığın sebeplerini masaya yatırdı.” (Zaman / 21.02.2007)

250. örnekte de yönelme durumundaki ‘masaya’ sözcüğü ile ‘yatır-’ eylemi öbeksizmemektedir. Bu öbekte de ‘masaya’ sözcüğü kesinlikle ‘yatır-’ eyleminin yer yön anlamlı tümleci olarak düşünülemez. Öbeksizmeyi sağlayan söz konusu iki sözcük farklı bir kavrama gönderimde bulunarak yeni bir anlam taşıyan sözlüksel birim oluşturmuştur. Bu öbekte de eylemle bütünlüşen ad öbeği yerine bağlam bütünlüğünü bozmayan yeni bir ad öbeği getirilememektedir. Bu öbekte de, çalışmada tespit edilen diğer tüm öbekler için geçerli olduğu gibi, öbek sözcük tümcenin tek bir ögesi olarak görev yapmaktadır. Kaldı ki, bu tür sözcüklerde öbeği oluşturan sözcükler ayrı ayrı görevler yapan ögeler olarak belirtilirse öbeğin anlamsal ve bağlamsal tutarlılığı bozulacağı için öbeksizmeyle oluşan yeni sözlüksel birim de olmayacaktır. Ancak burada söz konusu sözcüklerde temel anlam kaybına bağlı olarak gelişen ve yeni bir göndergeye karşılık olan sözcükselleşme olduğu için bu sözcükler sözlüksel açıdan tek birim olarak kabul edilmelidir.

Ancak, aşağıdaki tümcelerde nesne konumundaki ad soylu sözcük, eylem ile öbeksizmediğinden, nesne konumundaki bu sözcükler yerine başka sözcükler de kullanılabilir. Dolayısıyla bunlar yeni bir kavrama gönderimde bulunan

sözlüksel birimler olamamaktadır ve bu durum, sözdizimsel yapıda inceleme yaparken her zaman geçerlidir. Yani öbekleşme eylemle türlü ilişkiler içinde olan ad öbekleriyle her zaman sağlanamamaktadır. Dolayısıyla bu tür tümcelerde eylemden etkilenen nesnelere tümcede öge çözümlemesi yapılırken tümcenin herhangi bir ögesi olarak değerlendirilir. Aşağıdaki örneklerde de bu durum ve öbekleşmenin olmadığı açıkça görülmektedir:

Sırayı bana doğru itti.

Telefona koşarken ayağını masaya vurdu.

“Sırayı bana doğru itti.” örneğinde ‘sırayı’ sözcüğü eylemden etkilenen sözcüktür ve tümcenin nesnesidir. Yine “Telefona koşarken ayağını masaya vurdu.” örneğinde de ‘ayağını’ sözcüğü tümcenin eylemden etkilenen nesnesidir. ‘masaya’ sözcüğü ise tümcede eylemi yer ve yön anlamıyla tamamlayan tümleçtir. Bu iki sözcükte öbekleşme gerçekleşmediği, temel anlamı dışında kullanım olmayıp yeni bir kavrama gönderimde bulunmadığı için kesinlikle ayrı görevdeki ögeler olarak gösterilir.

28 Temmuz 2006 - 15 Nisan 2007 arasındaki dokuz aylık tez süresinde taranan *25 Akşam*, *45 Cumhuriyet*, *35 Hürriyet*, *34 Milliyet*, *25 Posta*, *25 Radikal*, *35 Sabah*, *20 Star*, *25 Vatan*, *26 Yeni Asır*, *35 Zaman* olmak üzere toplam 330 gazetenin 140’ından belirlenen ve **Türkçe Sözlükte** yer alması gerektiği düşünülen 307 eylem öbeklerin bileşik eylem olduğunun bir başka kanıtı da artgönderim ve öngönderim yapılarıdır.

Genel metin içinde bir şey önce söylenir, sonra aynı şeye gönderimde bulunulur, buna artgönderim denir. Öngönderim de ise bazen metin içinde adı geçmeyen bir durum ya da nesne, daha önceden değişik adlandırma ile belirtilebilir. Bu tür yapılar sıralı tümcelerde dil ekonomisi adına yapılır. Adıllar, bir başka sözcüğün yerine kullanılan sözcükler, artgönderimsel ve öngönderimsel anlatımlar için kullanılabilir (Günay, 2003: 61-67). “Sırayı bana doğru itti” ve “Telefona koşarken ayağını masaya vurdu.” tümcelerinde, bağlam içerisinde artgönderim ve öngönderimden yararlanılarak nesnelere düşürülebilmekte ve istenirse bu nesnelere

yerine başka sözcükler de yazılabilmektedir. Özellikle vurgulanması gerekir ki Türkçede aslında nesne silinmesi olmamaktadır. Ancak bazen tümcelerde nesne silinmesine rağmen tümceler dilbilgisel kabul edilebilirliğini de yitirmemektedir. “Telefona koşarken ayağını masaya vurdu.” tümcesi bu açıklama doğrultusunda incelenirse:

- Niye ayağını ovuşturuyorsun?
- Çok acıyor, masaya vurdum.

Ya da;

- Niye ayağını ovuşturuyorsun?
- Telefona koşarken vurdum.

Görüldüğü gibi, Türkçede tümcelerde nesnelere rahatlıkla silinebilmekte ve tümce dilbilgisel kabul edilebilirliğini yitirmemektedir. Basit diyalogu sağlayan birinci tümcede nesne önce söylenmiş ve daha sonraki tümcede nesne silinmesine rağmen tümce anlamsal ve biçimsel tutarlılığını da yitirmemiştir. Ancak, madde başı olarak sözlüklerde yer alması gerektiği düşünülen öbeklerde, ad öbeği silindiğinde, eylem, öbek başı olarak ad öbeğinin dilbilgisel işlevini yansıtamamakta ve öbek, dilbilgisel olarak kabul edilebilir olamamaktadır:

19. davetiye çıkar- : “... gerekli önlemlerin alınmaması nedeniyle kazalara davetiye çıkarmaya devam ediyor.” (Cumhuriyet / 26.02.2007)

19. örnekte de görüldüğü üzere, “davetiye çıkar-” sözcüğünde ‘davetiye’ ad öbeği silindiğinde dilbilgisel kabul edilebilirlik sağlanamamakta, anlamsal düşüklük oluşmakta ve bağlam bütünlüğü bozulmaktadır. Burada ‘davetiye’ ad öbeği silindiğinde eylem, artgönderim ve öngönderimden yararlanılarak ad öbeğinin işlevini ve anlamını taşıyamamaktadır. Bu nedenle bağlam bozulmaktadır.

4.3.3.1.2. Anlamsal İrdeleme

Sözvarlığında bulunup Türkçe Sözlükte madde başı olarak bulunması gerektiği düşünülen öbeklerin oluşturulma amacı, bir bütün olarak bu öbeklerin, üyelerinden yarı bağımsız ya da tam bağımsız bir anlam üretmesidir (Günay ve diğer., 2007). Yani bileşik eylem olarak da adlandırılan öbek oluşturma, türetim de olduğu gibi, dilde yeni eylem oluşturma yollarından birisidir. Ama bu yol, elbette ki, türetimden farklıdır. Türetim biçimbirimsel düzlemde yer alırken birleşim sonucu öbek oluşturma, sözcüksel düzeydedir. Türetimde ilgili sözcüğe getirilen çekim ve yapım ekleriyle ya sözcüğe herhangi bir işlev kazandırılmakta ya da yeni bir sözcük oluşturulmaktadır. Ancak öbek oluşturma, daha karmaşık bir yapı olduğundan bu yapıyı oluşturan sözcükler arasına da kimi çekim biçimbirimlerinin girmesi olasıdır:

147. borusunu öttür- : “... ve İsrail, işgal altındaki topraklarda borusunu istediği gibi öttürüyor.” (Radikal / 25.08.2006)

Bu özelliği dolayısıyla öbek biçiminde yeni sözlüksel birimlerin, deyimlerin taşıdıkları başat özelliklerden birisine sahip olduğu görülür. Deyimler, bileşik sözcükler gibi kalıplaşması çok güçlü birimler değildir. Deyimlerde de sözcükler arasına biçimbirimler ve sözlüksel birimler girebilmektedir; oysa bileşik sözcüğü meydana getiren sözcükler, aralarına çekim ve yapım eki giremeyecek kadar kalıplaşmışlardır. Bileşik sözcük, tek sözcük durumundadır ve genellikle bitişik yazılır. Deyimi oluşturan sözcüklerse aralarına herhangi bir ek alamayacak kadar kaynaşmış değıllerdir (Bu konu daha önceki “2.4.3. Deyimler ve Bileşik Sözcükler” bölümünde ele alındı. Bkz. s. 84). Ve deyimler “en az iki sözcükten oluşur.” (Günay, 2007: 244). Bu benzerlik dolayısıyla belki deyimler ile bu çalışmada savunulan öbekleşmiş sözcüklerin birbirine yakın biçimsel duruşlar sergilediği görülür. Ancak unutulmamalıdır ki deyimlerdeki anlam başkalaşması, anlam değışmesi (yani mecazlaşma) ve mantık sınırını zorlayan yüzeysel anlam o kadar açıktır ki bu iki birim, anlamsal olarak karşılaştırıldığında kolaylıkla ayırt edilemeyebilmektedir.

Ne var ki bu çalışmada tespit edilen bazı öbeklerde bileşik sözcüklerde görülen kalıplaşma izlenilebilir. Bileşik sözcüklerde deyimlerin aksine kalıplaşma

daha güçlüdür ve bileşen sözcükler hiçbir koşulda aralarına ne bir ek ne de başka herhangi bir sözcük alabilir.

104. şafak say- : “DYP şafak sayan Mehmetçikler için YSK’ya başvurarak terhis sonrasına yetişmesini sağlayacak şekilde seçmen listelerinin askı süresinin uzatılması talebinde bulundu.” (Sabah / 18.02.2007)

104. örnek de incelenecek olursa öbek sözcüğün arasına ne bir ek ne de başka bir sözcük girebilir. Bu özelliği dolayısıyla tespit edilen bu öbeklerin de bileşik sözcüklerle aynı özellikleri taşıdığı görülür. Yalnız burada hemen dikkati çekebileceği düşünülen durum bileşik sözcüklerin genellikle bitişik yazıldığıdır. Oysa bileşik sözcük dendiği zaman unutulmamalıdır ki, sadece “açıkgöz, hanımeli, kuşpalazı” gibi sözcükler bileşik sözcük değildir. Nedense bileşik sözcük denilince ilk akla gelenler de bileşik adlar olmaktadır. Oysa unutulmamalıdır ki, Türkçede ad soylu bileşikler dışında eylem soylu bileşikler de vardır. Özellikle yardımcı eylemle kurulan bileşik eylemler ve öbekleşmiş bileşik eylemler de bileşen sözcükler bitişik değil ayrı yazılmaktadır. Örneğin, “fark et-, zorunlu kıl-, memnun ol-, göz at-” gibi.

Geçişimde olduğu gibi öbek sözcükler oluşturulurken de bileşen sözcükler yer değiştirememektedir. Ancak bu durum sözlükselleşmeye doğru eğilim gösteren öbek arasında geçişim olduğunu da kanıtlamaz. Çünkü birbirinden bağımsız görülebilen tümce ögelerinden birinin, herhangi bir sesbirimsel yitime uğramaksızın diğer sözcüğün alt türünü oluşturacak biçimde birleşmesine dayalı geçişimde aslanan, sözcüklerin anlambilimsel bütünlüklerini korumalarıdır. Geçişime uğrayan adlar, geçişme sonucu oluşan bütünlüğün içinde anlamca değişime uğramadan yer almaktadır (Uzun, 2006: 74). Oysa çalışmada da listelenen ve Türkçe Sözlüğün kapsam geçerliliği içinde bulunması gerektiği düşünülen öbek sözcüklerde böyle bir anlam yitimi söz konusu değildir. Bu sözcükler, bir öbek oluşturup yeni bir sözcük yaratırken kendi temel anlamını yitirmekte, yeni bir kavrama gönderimde bulunmakta, kendi temel anlamlarından ayrı bir temel anlam taşımakta, kısacası bir sözlüksel bir birim oluşturmaktadır.

Belirlenen sözcükler eşdizimsel örüntüleme yoluyla da incelenebilir. Bozkurt (2004: 175) eşdizimliliği, “iki ya da daha çok sayıda dil biriminin genellikle

aynı dizimlerde yer alması” olarak tanımlar. Eşdizimlilik kavramının sözcükbilime dağılımsal ölçütlerin uygulanmasından kaynaklandığını ve birimlerin anlam yönünün dizimiçi kullanımlarıyla yakın ilişkili olduğu görüşüne bağlandığını belirtir. Bu durum, dilde sıralanan ve bir tümceyi oluşturan sözcüklerin sadece anlamsal olarak değil, biçimsel olarak da birliktelik oluşturduklarını gösterir. Bozkurt (2004: 176)’a göre yardımcı eylemler de her zaman birbirinin yerine kullanılamaz. Örneğin yap- ve et- eylemleri. Çoğu zaman bu sözcüklerin aynı ad öbeğini eylemleştirdiği durumlardaysa anlam değişimi olmaktadır: *para et-*, *para yap-* gibi.

Oktar (1997: 163) ise, eşdizimliliğin ya da eşdizimsel örüntülemenin sadece “aynı bağlamda kullanılmalarından dolayı ilişkilendirilen sözcüklerin yarattığı bağıntıları kapsadığını”, başka bir deyişle, “aynı konuları işleyen metinlerde bir arada kullanılma eğilimi gösteren sözcüklerin birbirleriyle eşdizimsel bir ilişki içinde olduklarının da ifade edildiğini vurgular.” Yine Oktar (1997: 164)’a göre, sözcüksel bağlaşıklığı sağlayan bir düzenek olarak eşdizimsel örüntüleme, metin konusunu geliştirmede gerekli olan önemli kavramları yansıtmakta, dolayısıyla da metindeki temel fikirleri ayrıntılandırmaktadır.

Yağcıoğlu (1997: 188)’na göre de, yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular, metinlerde bütünlük yaratan bir düzenek olarak sözcüksel bağlaşıklığın metindeki tümcelerin sıralanması ve bağlam oluşturma açısından önemli işlevler yüklendiğini göstermektedir. Bu çalışma için tespit edilen öbekleri içeren tümcelerde de bağlamın tutarlılığı bu öbeklerin tümcedeki kullanımıyla ilintilidir. Öbek olarak kullanılan bu sözcükler, kullanıldıkları bağlam için kazandıkları yeni anlam dışında ayrı ayrı kullanılınca doğaldır ki kendi öz anlamlarını yansıtır. Bu, düzanlamsal düzlemde var olan bir değerlendirmedir. Ancak sözcükler, öbeksleşmeye doğru yönelirken düzanlamsal düzlemdeki anlamlarını yitirip yeni bir göndergeyi karşılayan sözlüksel birimler olarak belirmektedir.

Yağcıoğlu (1997: 188), ayrıca, eşdizimsel örüntülemenin metinsel düzenlemeyi, bağlam oluşturmaya ve metinsel tutarlılığı sağlamakta önemli bir rol oynadığını ve böylece söylem boyunca söylem konusunun canlı tutulmasına katkıda bulunduğunu da belirtir. Bu değerlendirme, eşdizimlilikten yararlanarak bu çalışmada yeni sözlüksel birimler olarak sunulan öbeklerin, birer sözlüksel birim olup olmadığının kanıtlanabileceğini de içerir. Yani öbek olarak gelişen ve sunulan

yeni sözlüksel birimler, bağlam bağlaşıklığına katkıda bulunuyor ve bağlamsal tutarlılık ancak bu sözcüklerle veya onun eşdizimleriyle sağlanabiliyorsa, o zaman bu sözlüksel birimlerin, eşdizimsel örüntülemeyi sağlayan ve tümce tutarlılığını gerçekleştiren birimler olduğu da görülecektir:

191. ateşe sürükle- : “Çünkü siyasileşmiş, taraf olmuş bir polis teşkilatı Türkiye’yi ateşe sürükler.” (Sabah / 28.01.2007)

Yukarıdaki 191. örnekte de görüldüğü gibi, “ateşe sürükle-” öbeği tümce tutarlılığı göz ardı edilerek ve bağlam bağlaşıklığından uzaklaşılarak değerlendirilirse, 191. örnek tümcede verilen bağlam dışında da bir anlamsal bütünlük sergilendiği görülecektir; o da öbeği oluşturan sözcüklerin kendi öz anlamlarıdır. Ancak burada “ateşe sürükle-” öbeğini oluşturan sözcüklerden “ateşe” sözcüğü temel anlamını yitirip diğer sözcükle birlikte yeni bir göndergeye karşılık olan yeni bir gösterge olmuştur. Eşdizimsel örüntüleme açısından bakılınca “ateşe sürükle-” öbeğinin eşdizimlikleri “çıkmaza sok-, karışıklık içine at-, kötü duruma düşür-” gibi sözcüksel birliktelikler olabilir ve 191. örnekte kullanılan öbek sözcük yerine bunlardan birinin kullanılması da tümce bağdaşıklığını bozmaz.

Yine Yağcıoğlu (1999: 56)’na göre, okuyucu metni anlamlandırmak için eşdizimsel örüntüleme düzeneklerinden de yararlanabilir. Yani bu çalışmada tespit edilen ve sözlüksel birim oldukları düşünülen sözcükler, eşdizimlikleriyle kullanılınca da tümce anlamlandırılıp bağıntı bütünlüğü sağlanılabilir. Bu aynı zamanda zihinsel bir süreçtir. Okuyucu, “Ahmet Çakar bu maçta da düdük çaldı.” tümcesini okuyunca bu tümcede geçen “düdük çal-” öbeğinin gerçekten de “Çocuk, düdüğü alıp çaldı.” tümcesindekiyle aynı anlamda olmadığını bilir. Kaldı ki, buradaki “düdük çal-”; keman çal-, kanun çal-, davul çal- örneklerindeki kullanımlardan çok farklıdır. Keman çal-, kanun çal-, davul çal- örneklerinde sözcükler düzanlamsal düzlemdeki anlamlarıyla kullanılmıştır. Oysa “Ahmet Çakar bu maçta da düdük çaldı.” tümcesinde “düdük çal-” öbeğini oluşturan sözcükler, özellikle “çal-” eylemi, kendi öz anlamını yitirerek farklı bir kavrama gönderimde bulunur konuma gelmiştir. Bu da “maçı yönetmek / hakemlik yapmak” anlamıdır. Okuyucu, “Ahmet Çakar bu maçta da düdük çaldı.” tümcesinde, “düdük çal-”

öbeğinin düzenlamadaki eşdizimsel örüntülemesine bağlı olarak düdük çalan kişinin başka herhangi bir müzik aleti çalabildiğini de asla düşünmez. Zihinsel süreçte belirginleşen ve tümce tutarlılığı ve bağıntı bağlaşıklığıyla gelişen bir eşdizimsel örüntülemeyle “düdük çal-” öbeğinin eşdizimliğinin “maçı başlat-” olduğunu hemen anlar. Bunun sonucunda, sadece, tümce tutarlılığı ve bağıntı bütünlüğü sağlanmaz; aynı zamanda tümce de doğru olarak anlamlandırılmış olur. Bu nedenle eşdizimsel örüntülemeler, Yağcıoğlu (1999: 58)’nun da değindiği gibi, bağlam oluşturma ve bağlamsal tutarlılığı ve bir metnin doğru olarak çözümlenmesini de sağlarlar.

Eşdizimsel sözcükler bir tümcenin ya da metnin konusunu destekleyen ve dolayısıyla bağlam bütünlüğünü de sağlayan birimler olarak düşünülebilir. Örneğin “bahar” konusunda geliştirilen bir metinde “gül, bülbül, kırlar, patikalar, papatyalar, leylaklar, eriyen karlar, kar sularıyla coşan nehirler” gibi sözcük ya da sözcük birlikteliklerinin kullanımı da eşdizimsel örüntülemenin gücünü artıracaktır. Bu özellik, Oktar (1997: 16)’ın da belirttiği gibi aslında eşdizimsel sözcüklerin arasında, kullanıldıkları metnin konusuyla bağdaştırılmalarının dışında herhangi bir sistematik ilişkinin olmadığını da gösterir. Aşağıdaki örnekler bu bağlamda incelenilebilir:

241. koltuğa otur- : “Bir gün başkalarının da o formayı giyeceğini veya o koltuğa oturacağını unutmamalı.” (Vatan / 20.02.2007)

241. örnek incelenecek olursa, tümcedeki “koltuğa otur-” öbeğinin yerine bu öbeğin anlamını taşıyan ve tümcede bağlaşıklığı bozmayan başka sözcükler ya da öbekler de kullanılabilir. Kaldı ki, bu tür bağlamlarda üretilen tümcelerde “koltuğa çık-” öbeği “Koltuğa çıkıp perdeyi astı.” ya da “Yorulunca koltuğa oturdu.” tümcelerinde olduğu gibi, ayrı anlamları taşıyan ve göndergesi ayrı olan birimler olarak kullanılmamakta ve “koltuğa” ad öbeği temel tümcenin eyleminin yer - yön gösteren nesnesi olarak belirtilmektedir. Verili bağlamda “koltuğa otur-” öbeğinin eşdizimlerinden bazıları “makama çık-”, “makama ulaş-” gibi sözcüklerdir. Bunun nedeni de, koltuk göstergesinin düzenlamsal düzlem dışındaki göndergelerinden ve anlamsal zenginliklerinden birinin “makam” sözcüğü olmasıdır. Yani burada verilen öbek, düzenlamsal düzlemdeki anlamıyla kullanılırsa bağlamdan kopuk bir durum

sergileneyeceği için yananlaşmanın derecesinin ilgili öbeğe ilişkin ayrı eşdizimlikler de doğurduğu göz ardı edilmemelidir.

27. fırça at- : “... imparator Moskova Kilisesi’ne fırça atmayı ihmal etmez.”
(Cumhuriyet / 01.12.2006)

27. örnekte de tümcedeki “fırça at-” öbeğinin yerine bu öbeğin anlamını taşıyan ve tümcenin bağlamsal bütünlüğünü bozmayan başka sözcükler ya da sözcük birliktelikleri de kullanılabilir. Elbette ki, buradaki “fırça at-” öbeği “Benim fırçam badana yaparken kırıldığı için kardeşim bana kendi fırçasını 2. kattan atıverdi.” tümcesindeki anlamıyla kullanılmamıştır. Bu verilen örnek tümcede ‘fırça’ sözcüğü de ‘at-’ sözcüğü de temel anlamlarını yitirmeyen ve temel tümcede ayrı görevleri olup ayrı öğeler olarak çözümlenen sözcüklerdir. Nitekim ‘fırça’ sözcüğü temel tümcenin eyleminin nesnesi olarak görev yapmaktadır. Ancak 27. örnekte böyle bir durum söz konusu değildir. Bu tümcede öbeğle iki sözcük kendi öz anlamlarını yitirerek kalıplaşmış ve yeni bir kavrama gönderimde bulunan gösterge oluşturmuştur. Verili tümcede “fırça at-” öbeğinin eşdizimlerinden bazıları, “azarla-, payla-, ağzının payını ver-“ gibi sözcüklerdir. Bağlamsal bütünlük bozulmamak koşuluyla “fırça at-” birimi yerine verilen diğer sözcükler de getirilebilir.

23. direksiyon kır- : “Uzun süredir tek taraflı dünya güvenlik sisteminde, soğuk savaş dönemindeki gibi çok kutupluluğa doğru direksiyon kırıldı.” (Sabah / 11.02.2007)

23. örnekte de “direksiyon kır-” öbeği “Kazada arabanın direksiyonu kırıldı.” tümcesindeki bağlamıyla kullanılmamıştır. Bu tümcedeki “direksiyon kır-” öbeğinde kalıplaşan sözcükler, temel anlamları dışında yeni bir anlamda kullanılıp yeni bir sözlüksel birim oluşturmuştur. Eşdizimsel örüntüleme açısından bakınca “direksiyon kır-” öbeğiyle bağlamsal bağlaşıklığı sağlayan sözcükler “yön değiştir-, yönel-, farklı yönlere sap-, farklı yönlere doğru yol al-” gibi sözcüklerdir. Yine bu 23. örnekte bağlamsal bütünlük bozulmamak koşuluyla “direksiyon kır-” öbeğinin eşdizimlikleri de bu tümcede kullanılabilir. Bu öbeklerin oluşturulma amacı

yeni anlamı karşılayan göstergeler üretebilmektir. Bundan dolayı bu tür sözcüklerin anlamsal özelliklerin de bakmak gerektiği, öbekleşme sonucunda kazanılan anlamın değerlendirilmesi açısından da önemlidir. Bu anlamsal özellikler şu şekilde tartışılabilir:

Eylem olarak yapılanan öbekler, kendilerini oluşturan sözcüklerden farklı bir kavrama gönderimde bulunur. Yani genel olarak öbekleşen eylemlerde düz anlam söz konusu değildir. Dikkat edilmesi gerekir ki, bu durum hem bileşik sözcüklerin hem de deyimlerin genel özelliğidir. Bileşik sözcüklerde de, ister ad ister eylem olsun, sözcüklerin oluşumundan en önemlisi bileşik sözcüğü oluşturan sözcüklerden birinin ya da hepsinin anlamını yitirerek düz anlamı dışında yeni bir anlamı karşılayan göstergeler oluşturmalarıdır (Özel, 1977; Gencan, 2001; Banguoğlu, 2004). Aynı durum deyimler için de geçerlidir. Deyimlerde de sözcüklerin temel anlamları dışında bir anlamda ki genellikle değişmece anlamda, kullanılmaları söz konusudur (Subaşı, 1988; Çotuksöken, 1992; Aksan, 2003; Günay, 2007). Aynı durum bu çalışma için tespit edilen öbek sözcükler için de geçerlidir. Sözcüklerden bazen hepsi bazen biri temel anlamları dışında kullanılarak farklı bir kavrama gönderimde bulunan yeni göstergeler haline gelmiştir.

248. masaya otur- : “Yönetim, Alex için masaya oturuyor.” (Cumhuriyet / 07.03.2007)

248. örnek incelenirse, “masaya otur-” öbeğinin anlamına “masaya” ve “otur-” sözcüklerinin düz anlamlarına bakılarak ulaşılamamaktadır. Çünkü kullanıldığı bağlam içinde “masaya” ve “otur-” sözcükleri temel anlamlarını yitirip yeni bir kavramı karşılayan sözcük durumuna gelmiştir. Verilen örnek çok basit bir gerçeklikle incelse aynen deyimlerde olduğu gibi mantığa ters düşen bir anlamın da sergilendiği görülür. Bu öbeklerde, öbeği oluşturan sözcükler düz anlamdan uzaklaşırken yananlamsal bir özellik sergilemektedir. Yine vurgulanmalıdır ki, zaten öbeği oluşturan sözcükler düz anlamlarıyla kullanılırken de herhangi bir öbek oluşturmaya ya da sözcükleri yananlamlı olarak kullanıp kalıplaştırarak yeni sözlüksel birimler meydana getirmeye de gerek olmamaktadır.

Yeni bir kavrama gönderimde bulunan öbeklerde düzanlamdan uzaklaşma, yananlam kazanarak yeni bir birim oluşturma şu biçimlerde görülür:

I. Öbeğin eyleminin anlamının kayması:

303. gündemden düş- : “Türkiye konusu AB’nin gündeminden de düştü.” (Sabah/ 20.02.2007)

303. örnekte gündem sözcüğü anlamını korurken düş- sözcüğü anlamını yitirmiştir.

II. Öbeği oluşturan ad soylu sözcüğün anlamının kayması:

191. ateşe sürükle- : “Çünkü siyasileşmiş, taraf olmuş bir polis teşkilatı Türkiye’yi ateşe sürükler.” (Sabah / 28.01.2007)

191. örnekte de “ateşe” sözcüğü anlamını yitirirken “sürükle-” eylemi anlamını değişmece anlamını yansıtıyor olsa da düzanlamını çağrıştırmaktadır.

III. Hem eylemin hem de eylem öncesi ad öbeğinin anlamının kayması:

250. masaya yatır- : “... teknik heyetle olağanüstü bir toplantı yaparak başarısızlığın sebeplerini masaya yatırdı.” (Zaman / 21.02.2007)

250. örnekte öbeği oluşturan hem ad öbeği hem de eylem anlamını yitirmiştir. Bu örnekte olduğu gibi her iki sözcüğü de anlamını yitiren öbekler deyimleşmeye doğru bir eğilim de gösterir. Deyimlerde, deyimi oluşturan sözcüklerden hepsi öz anlamından uzaklaşmaktadır: etekleri zil çal-, burnunda tüt-gibi. Burada söz konusu edilen ve her iki sözcüğü de öz anlamını yitiren öbeklerde

de sözcükler gerçek anlamları dışında içinde kullanıldıkları bağlamdan etkilenerek yeni değişmece anlamlar kazanmaktadır.

Eylem olarak kullanılan öbeklerin ad öbeği yerine başka bir ad öbeği getirilemediği için, bu öbekler düzanlamsal düzlem dışında yananlamlaşmaya doğru kaydığı için ve öbeği kuran ad ve eylemlerden her ikisi ya da herhangi birisi anlamını yitirip farklı bir kavrama gönderimde buldukları için, bunlar yeni anlamları karşılayan sözlüksel birimler olarak kullanılmalıdır (Günay ve diğer., 2007). Bütün bu özellikler, bu öbeklerin Türkçe Sözlükte yer alması gerektiğini düşündürmektedir.

Bütün bu 307 eylem öbeğini oluşturan sözcüklerin, gösterdikleri anlamsal değişimler sonucu yeni bir kavrama gönderimde bulunan sözlüksel birimler olduğu açıkça görülmektedir. Bu sözcüklerin halk belleğinde yer ettiği, sözvarlığının en sıkı taşıyıcısı yazılı basında yer almasıyla da kanıtlanabilmektedir. Bu nedenle, bu sözcüklerin de temel sözlük kapsamı içerisinde olması gerektirmektedir.

4.3.3.2. Ad Olarak Kullanılan Öbekler

Çalışmanın bu bölümünde, Türkçe Sözlükte bulunmayan ancak ad öbeği olarak kullanılan ve yeni bir kavrama gönderimde bulunan ve sözlükte bulunması gerektiği düşünülen ad öbekleri incelenmiştir. Bu öbekler oluşurken aynen eylem olarak kullanılan öbeklerde olduğu gibi bileşen sözcüklerden birisi ya da her ikisi anlamını yitirmiş, bu sözcükler temel anlamları dışında yeni bir kavrama gönderimde bulunup yeni bir gösterge oluşturmaktadır.

340. kilit isim: "... 28 Şubat sürecinde tepki çeken konuşmalarıyla partisini kapattıran kilit isimlerden birisiydi." (Akşam / 04.02.2007)

340. örnekte öbeği oluşturan "kilit" sözcüğü anlamını yitirmiştir. Bu öbekte "kilit" sözcüğü aynı zamanda öbeğe anlam kazandıran sözcük olarak da görülür. "isim" sözcüğünün niteleyicisi ve anlam belirticisidir. Yani "kilit" sözcüğünün düzanlamı, yananlamlaşmayla yeni bir sözlüksel birim oluşumunu sağlamıştır.

322. enerji koridoru: “Türkmen liderin enerji koridoru Türkiye olacak.” (Sabah / 18.02.2007)

Yukarıdaki 322. örnekte de “enerji koridoru” öbeğinde “koridor” sözcüğü temel anlamını yitirip yeni bir anlam kazanmış ve “enerji” sözcüğüyle öbekleşmiştir.

315. bıçak parası: “... bıçak parası söyleminin devlet hastanelerinde yaşandığını, ancak kendi kurumlarında durumu olmayan hastalardan ücret istemediklerini söyledi.” (Cumhuriyet / 01.12.2006)

315. örnekteki “bıçak parası” öbeğinde yananlaşma ve yeni bir sözlüksel birim oluşumu söz konusudur. 315. örnekteki “bıçak” sözcüğü anlamını yitirmiştir. Bu tümcede “bıçak” sözcüğü bağlamdan da anlaşılacağı üzere düzanlamı dışında yeni bir göstergeye gönderimde bulunan bir sözcük olarak kullanılır.

344. koltuk sevdası: “... en ufak bir planları olmadan, zamanında sadece koltuk sevdasıyla ... yapılan hareketlerin ne kadar yanlış olduğunun göstergesi.” (Vatan / 20.02.2007)

344. örnekte de “koltuk sevdası” öbeği oluşurken “koltuk” sözcüğü anlamını yitirir ve değişmece bir anlam kazanır. Bu tümcede “koltuk sevdası” öbeğiyle “makam mevki sahibi olma isteği” anlamı yansıtılmaya çalışılır.

Ad olarak kullanılan öbeklerde de eylem olarak kullanılan öbeklerde olduğu gibi, birleşme sırasında anlam kaybı oluşur. Bu anlam kaybı sözcükleri, yananlamsal, değişmeceli, eğretilmeli kullanıma çekmektedir. Öbek oluşturmadaki amaç, kalıplaşma sırasında sözcüklerin, farklı kavramlara gönderimde bulunarak, yeni anlamsal yapılar ve sözlüksel birimler üretebilmesidir.

Bir sözlüğün, üzerinde biçimlendiği toplumun sözcük hazinesini taşıdığı varsayılırsa yaşayan dil içerisinde belli bir gönderime sahip olan tüm sözcüklerin de sözlük içerisinde yer almasının bir zorunluluk olduğu düşünülebilir. Bu, dile karşı da bir sorumluluktur. Çünkü bir dilin nüfus cüzdanı olarak betimlenebilecek sözlükleri,

özellikle gündelik dilde sıklıkla kullanılan ve toplumca göndergesi kabul edilen sözcüklerden yoksun bırakmak, o dilin sözvarlığını da tam anlamıyla yansıtamamak demektir.

Türetmede olduğu gibi özellikle birleşme sırasında üretilen yeni anlam, yeni bir sözcük demektir. Türetmede sadece tek bir sözcük çeşitli biçimbirimlerle yeni bir sözlüksel birim oluştururken birleşmede bileşen sözcüklerden bazen birincisi bazen ikincisi bazen de her ikisi anlamını yitirmektedir. Çünkü bileşik sözcük oluşumuna yarayan her sözcük, birleşme sırasında temel anlamı dışında yananlamsal, değişmeceli ya da eğretilmeli bir anlam yansıtmakta, ilişkilendiği diğer sözcükle öbekleşmeyi gerçekleştirmekte, söz konusu kavramı karşılayan yeni bir gösterge oluşturmaktadır. Özellikle gündelik dilde ve toplumun hemen her kesimi tarafından dilde kullanılmaya başlayan yeni bir sözcüğün, sözlükte yer alıp almadığı da o sözlüğün kapsam geçerliliğini ortaya koyan iyi bir gösterge olacaktır. Önemle dikkat çekilmesi gerekir ki, yazılı basın, gündelik dilin en sıkı taşıyıcısıdır. Sosyal hayattaki anlık durum ve olayları karşılayan, yine sosyal hayatta kişiler arasındaki iletişime yardımcı olan hemen her sözcük, hatırı sayılır bir yazılı basın okuru tarafından tanınmakta ve sözce ögesi olarak farklı iletişim düzeneklerinde kullanılmaktadır. Bu durum, ayrıca, bu çalışmada tespit edilen ve Türkçe sözlükte neden bulunması gerektiği tartışılan sözcüklerin, neden yazılı basından tarandığı sorusuna da yanıt verecektir. Bugün yazılı basında ciddi-resmi, yarı ciddi-yarı resmi, popüler-medyatik ve çarpıcı diye değerlendirilebilecek farklı yayın ilkelerini benimsemiş gazeteler bulunur. Bunların da sürekli okurları olduğu gibi, ara ara bu gazeteleri alan ya da gün içinde değişik durumlarda ve ortamlarda bu gazetelere ulaşan bir kesim de vardır. Dolayısıyla yazılı basındaki dil kullanımı, geniş bir okuyucu kitlesi tarafından öğrenilmekte, tanınmakta ve okuyucunun iletişim düzeneğinde bir bağlam oluşturucu olarak saklanıp uygun bağlamlarda kullanıma sunulmaktadır. Özellikle bir habere dikkat çekmek için yapılan dil oyunları ile ortaya çıkan sözcükler toplumca hemen benimsenmektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir nokta, okuyucunun bu yeni sözcüğü benimsemesi, diğer bir nokta da bu sözcüğün kullanıldığı bağlama uygun olarak kazandığı yananlamsal, değişmeceli ya da eğretilmeli anlamdır. Bu nedenle, düz anlamsal düzlemde yapılan bir sözlük çalışması, yananlamsal,

değişmeceli, eğretilmeli ve dolayısıyla deyimleşmeye doğru kayan anlamları yansıtamayacağı için kapsam geçerliliği de düşük olacaktır.

Tüm bu açıklamalar sonucunda özellikle sözlük hazırlanırken anlamsal olarak aktarmayla biçimsel olarak da öbekleşmeyle oluşan sözlük birimsel kullanımları iyi bir biçimde taşıyan yazılı basındaki bağlamlarda geçen sözcüklerin taranmasına önem verilmeli; yeni bir kavrama gönderimde bulunan ve buna bağlı yeni bir anlam kazanan ve sözvarlığında yerleşik olan her öbek sözcük, sözlük bütüncesinde yer almalıdır. Bu, hem Türkçenin sözvarlığının zenginliğini, Türkçenin kavramlaştırma ve üretim gücünü kanıtlayacak hem Türkçedeki anlamsal değişimin yeni sözcük oluşturmadaki etkisini gösterecek hem de toplumca kabul görmüş, gündelik dilde kullanım sıklığı yüksek sözcüklere yer verilmesiyle birlikte Türkçe Sözlüğün kapsam geçerliliğini artıracaktır.

Bu açıklamalar doğrultusunda, 28 Temmuz 2006 – 15 Nisan 2007 tarihleri arasındaki dokuz aylık tez süresinde, 25 *Akşam*, 45 *Cumhuriyet*, 35 *Hürriyet*, 34 *Milliyet*, 25 *Posta*, 25 *Radikal*, 35 *Sabah*, 20 *Star*, 25 *Vatan*, 26 *Yeni Asır*, 35 *Zaman* olmak üzere, taranan toplam 330 gazetenin 140'ından belirlenen 70 ad öbeği sunulmuştur:

308. aile hekimliği: "... sağlık ocaklarının kapatılarak getirilmek istenen aile hekimliği için doktorlara sürgün tehdidi yapıldığını söyledi." (Cumhuriyet / 06.03.2007)
309. akıl tutulması: "Toplum olarak içine sürüklemekte olduğumuz bu akıl tutulmasına ve Türkiye'nin geleceğinin karartılmasına... (Cumhuriyet / 06.03.2007)
310. alışveriş merkezi: "... 18. Vergi Haftası etkinlikleri dahilinde alışveriş merkezlerinde vatandaşın vergi bilincini..." (Sabah / 18.02.2007)
311. antivirüs yazılımı: "... güvenlik kalkanına ek olarak tüketicilerin bilgisayar güvenliğini de ücretsiz antivirüs yazılımı ile korumaya başladı." (Sabah / 15.03.2007)
312. arama motoru: "İnternette sayıları milyarları bulan sayfalar içinde istenilen içeriği bulmaya yarayan arama motorlarına, reklam pastasının da büyümesiyle her gün bir yenisi ekleniyor." (Cumhuriyet / 26.02.2007)
313. basın açıklaması: "... belediye başkanının imzaladığı basın açıklamasını okuyan..." (Cumhuriyet / 06.03.2007)

314. beyaz eylem: “Sağlıkçılar beyaz eylem hazırlığında.” (Cumhuriyet / 07.03.2007)
315. bıçak parası: “... bıçak parası söyleminin devlet hastanelerinde yaşandığını, ancak kendi kurumlarında durumu olmayan hastalardan ücret istemediklerini söyledi.” (Cumhuriyet / 01.12.2006)
316. bilgi kirliliği: “Bilinçli olarak bilgi kirliliği yaratılacaktı.” (Vatan / 20.02.2007)
317. borç yükü: “Türkiye’nin borç yüküne ilişkin soruyu yanıtlarken karamsar olmamak gerektiğini belirten...” (Milliyet / 21.01.2007)
318. cep mağduru: “Gamze’den sonra yeni cep mağduru: Aysun.” (Akşam / 04.03.2007)
319. dava arkadaşı: “... cenaze töreninde bir dönemin dava arkadaşı olan eski başbakanlardan...” (Sabah/ 20.02.2007)
320. duygusal çöküntü: “büyük üzüntüler doğurmakta, duygusal çöküntüye neden olabilmekte...” (Cumhuriyet / 07.03.2007)
321. eleştiri okları: “... ülke tanıtımı olur mu diye hemen eleştiri okları fırlatmaya hazırlandığınızı görür gibiyim.” (Cumhuriyet / 06.03.2007)
322. enerji koridoru: “Türkmen liderin enerji koridoru Türkiye olacak.” (Sabah / 18.02.2007)
323. etnik kimlik: “Biz, etnik kimliklerimize göre bizi, birbirimizden ayıran güçlerin karşısına çıkma kararlılığını taşıyoruz.”
324. füze kalkanı: “... Polonya’nın füze kalkanı anlaşması imzalaması Rusya’yı kızdırdı. (Vatan / 20.02.2007)
325. gala gecesi: “... Çarşamba akşamı Kanyon’da yapılan gala gecesinde izledim.” (Vatan / 16.03.2007)
326. göç dalgası: “... bu ülkelerde Türkiye’den olası göç dalgasının gelecekte nasıl seyredeceği tartışmalarının da devam edeceğine işaret etti.” (Milliyet / 17.01.2007)
327. görüş alışverişi: “... konularında ciddi bir görüş alışverişi için zemin oluşturacaklar.” (Sabah / 11.02.2007)
328. güvenlik bürokrasisi: “Özellikle katil zanlıları ile güvenlik bürokrasisi mensuplarının adeta ...” (Sabah / 10.02.2007)
329. güvenlik duvarı: Dolayısıyla çok daha iyi korunması ve titizlikle kendisinin etrafında bir güvenlik duvarı örülmesi lazımdı.” (Milliyet / 21.01.2007)
330. ısı güç: “... havaya, suya ve toprağa düştüğü inanılan ısı güç veya sıcaklık yükselmesi olarak tanımlanıyor.” (Sabah/ 21.02.2007)
331. ihmaller zinciri: “Dink cinayetindeki ihmaller zincirinden sorumlu tutulan İstanbul Emniyet Müdürü Celalettin Cerrah ve İstihbarat Daire Başkanı Ramazan Akyürek’e dokunulmadı.” (Cumhuriyet / 07.03.2007)
332. internet sitesi: “Dallas kentindeki bir müzenin internet sitesinde görücüye çıkan amatör video kaydı...” (Sabah/ 21.02.2007)
333. intihar bombacısı: “İntihar bombacılarının üzerindeki patlayıcıları havaya uçurması sonucu 115 Şii hacı yaşamını yitirdi.” (Cumhuriyet / 07.03.2007)
334. irtica odağı: “Bugün Türkiye’nin karşısındaki tek sorun gizli irtica odaklarıdır.” (Cumhuriyet / 07.03.2007)

335. işsizler kervanı: “İşsizler kervanına geçen yıl, ayda 25 bin kişi katıldı.” (Cumhuriyet / 07.03.2007)
336. kalem oynaması / kalem oyunu: “... 30 yılın en düşük bütçe açığı olarak sunulması için bütçede gerçekleştirilen kalem oynamalarını açıklayan...” (Sabah / 10.02.2007)
337. kara kampanya: “AKP’liler gazetemizi hedef alarak kara kampanya başlattı değerlendirmesinde bulundular.” (Cumhuriyet / 07.03.2007)
338. kartopu sistemi: “Almanya’da yaşayan Türk vatandaşlarından kartopu sistemiyle para toplayarak...” (Milliyet / 21.01.2007)
339. kırılma noktası: “... 2001 yılının tüm şirketler için önemli bir kırılma noktası olduğunu belirterek...” (Sabah / 13.02.2007)
340. kilit isim: “... 28 Şubat sürecinde tepki çeken konuşmalarıyla partisini kapattıran kilit isimlerden birisiydi.” (Akşam / 04.02.2007)
341. kilit soru: “Kilit soru, İran’ın Iraklıları destekleyip desteklemediğiye eğer...” (Cumhuriyet / 26.02.2007)
342. kimlik bunalımı: “Ortaya bir dizi değişim ve kimlik bunalımı çıkarıyor.” (Radikal / 23.02.2007)
343. kitle imha silahı: “... Irak’ın sahip olduğu kitle imha silahlarıyla ilgili açıklamalar yapıyor.” (Sabah / 13.02.2007)
344. koltuk sevdası: “... en ufak bir planları olmadan, zamanında sadece koltuk sevdasıyla ... yapılan hareketlerin ne kadar yanlış olduğunun göstergesi.” (Vatan / 20.02.2007)
345. kuş gribi: “Açıklamalarda kuş gribi şüphesi üzerine alınan önlemler kapsamında...” (Sabah / 13.02.2007)
346. medeni cesaret: “... onun gitgide destanlaşacak medeni cesaretine, keşke bir kaleme karşı hemen cellat kesiliverenler de azıcık sahip olabilselerdi.” (Milliyet / 21.01.2007)
347. mediko sosyal tesis: “Üniversitelerde öğrenci ve akademisyenlere ücretsiz sağlık hizmeti veren mediko sosyal tesisleri kapatılmaya çalışılıyor.” (Cumhuriyet / 06.03.2007)
348. merdiven altı üretim: “Merdiven altı üretimler ise kimyasal maddeler içeriyor.” (Sabah / 18.02.2007)
349. öcü edebiyatı: “Bu konuda kendisine gelen bilgileri Meclis kürsüsünden paylaşan Başbakan Tayyip Erdoğan, bazı kesimlerin öcü edebiyatıyla milletin önüne siyasi korkuluklar dikeceğini belirtti.” (Zaman / 13.03.2007)
350. ölüm magandası: “... henüz bir şey yapamadıklarını ancak ölüm magandalarının etkinliğinde belirgin bir azalma olduğunu belirtiyor.” (Cumhuriyet / 06.03.2007)
351. para trafiği: “Tek gerçek Türkiye’nin hem dünya para trafiği hem de istihbarat operasyonları açısından önemli bir yer haline gelmesidir.” (Star / 10.03.2007)
352. paravan şirket: Ürdün Krallığı, kurduğu paravan şirketler aracılığıyla ... evleri ve dükkânları satın almaya başladı.” (Sabah / 14.03.2007)
353. pazar payı: “2010 yılında bankacılıkta yüzde 10’lara yakın pazar payını hedefliyoruz diye konuştu.” (Vatan / 20.02.2007)

354. pazartesi sendromu: “Bugün işe gideceğim diye pazartesi sendromuna girmişseniz işsizlikleri hatırlatmak isterim sizlere.” (Posta / 05.03.2007)
355. sanal ortam: “Danimarka’da geçen kasım ayından beri sanal ortamda yayınlanan ve...”
356. satış dalgası: “... piyasaların riskli bulunmaya başlanmasıyla hızlanan sert satış dalgası, tüm dünya borsalarını etkisi altına alırken...” (Cumhuriyet / 06.03.2007)
357. satış masası: “Boğaz’daki en değerli arazi satış masasında.” (Vatan / 25.02.2007)
358. savaş tohumları: “Bush önderliğindeki ABD, Ortadoğu’da ve özellikle Irak’ta, ayrımcılık ve savaş tohumları ekiyor.” (Cumhuriyet / 07.03.2007)
359. sığınma evi: “Kadınlarla beraber 4 bin 600 çocuk da sığınma evlerinin konduğu oldu.” (Zaman / 13.03.2007)
360. sim kartı: “... polis evde bulduğu cep telefonunun sim kartının olaydan önce bloke olduğunu belirledi.” (Milliyet / 17.01.2007)
361. sivil darbe: “Yüzde 25’le meclisin yüzde 65’ini ele geçirenler, bir başka deyişle sivil darbe yapanlar diyorlar ki...” (Cumhuriyet / 07.03.2007)
362. somut adım: “... ortaklık sayısının artırılması noktasında hem de projede önemli somut adımlar atılacağını kaydetti.” (Sabah / 14.03.2007)
363. soru yağmuru: “Hüseyin Çelik’e MEV operasyonu için soru yağmuru.” (Cumhuriyet / 06.03.2007)
364. sömürge ordusu: “... Türk ordusunu kendi toprağından ve tarihinden sökerek NATO’nun emrinde, parası Türk milleti tarafından ödenen bir sömürge ordusu yapmaktan hiç farkı yoktur.” (Cumhuriyet / 06.03.2007)
365. suç patlaması: “... Türkiye genelinde suç patlaması yaşandı.” (Cumhuriyet / 26.02.2007)
366. şeytan üçgeni: “... tam bir şeytan üçgeni kurmak için zamana ihtiyacı olduğu sinyallerini verdi.” (Akşam / 04.02.2007)
367. şov dünyası: O taleplerle ilgiye ve alkışa muhtaç şov dünyası figürünün arasında yaşamsal çelişkiler boy gösteriyor.” (Vatan / 16.03.2007)
368. şükran günü: “... Taylor’un kocasının ailesine kendisini kabul ettirme çabaları, uyumsuzluk ve şükran günü yemeği.” (Yeni Asır / 25.02.2007)
369. talihin cilvesi: Derken aradan seneler geçti ve talihin cilvesi mi, kader mi bilemeyeceğim ama...” (Sabah / 18.02.2007)
370. temel gıda maddesi: “Maliye, et, süt, peynir, mama gibi temel gıda maddelerinde KDV indirimi için çalışıyor.” (Vatan / 20.02.2007)
371. terör ağı: “... dünya genelinde terör ağı kurma çalışmaları yaptığını yazdı.” (Sabah / 20.02.2007)
372. terör örgütü: “ Bu arada polis, son dönemde kaçak kumarhanelere terör örgütlerinin de el atma çabası içinde olduğu kaydediliyor.” (Sabah / 20.02.2007)
373. trafik canavarı: “Danimarka’da trafik canavarına dikkat çekmek için ellerinde ...” (Sabah / 13.02.2007)
374. vcd oynatıcı: “Operasyonda zanlıların çaldığı ... vcd oynatıcı ... ele geçirildi.” (Star / 10.03.2007)

375. web sitesi: “Web sitelerinde... bilgiler yer alabiliyor.” (Zaman / 21.02.2007)
376. yatırım fonu: “Piyasalarda bizde de bilinen yatırım fonları var.” (Star / 10.03.2007)
377. yumruk şov: “Bir tek başbakanı yanlarına çağırıp yumruk şov yapmadıkları kaldı.” (Vatan / 20.02.2007)

Belli bir okuyucu kitlesine hitap eden gazetelerin taranmasıyla belirlenen ve kendisini oluşturan sözcüklerin çoğu zaman temel anlamları dışında bir yananlamda kullanılmalarıyla oluştuğu açıklanmaya çalışılan bu öbeklerin, yeni bir kavrama gönderimde bulunan göstergeler oldukları ve sözvarlığında buldukları için temel sözlük kapsamına da alınması gerektiği düşünülebilir. Bu, hem Türkçenin sözvarlığının zenginliğini ortaya koyacak hem de temel sözlüğün kapsam geçerliliğini de artıracaktır.

4.4. Öğretim ve Yöntem

4.4.1. Yabancı Dilde Dilbilgisi ve Sözcük Öğretimi

Dilin, bir insan ve toplum için önemi birinci bölümde anlatılmıştı.

Dil, bireyin tüm yaşantısını biçimlendiren bir olgu olduğu gibi toplumların da yaşamlarına yön veren bir olgudur. Bebeklikten itibaren edinilmeye başlayan anadili, ilköğretimden itibaren bir bireyin tüm eğitim basamaklarındaki ve sosyal hayatındaki temel belirleyicilerinden ve iletişiminin olmazsa olmazlarından birisidir. Bir anadilin öğretimi sırasında ise, toplumun her bireyi tarafından kullanılan ölçünlü dilin konuşulan ve yazılan biçimleriyle öğrenciye kazandırılması gerekir. (Topbaş, 1998: 11).

Kocaman (1983: 120), anadili bilgisinin yabancı dil öğretimini engelleyici değil, ona katkıda bulunan bir öge olarak ele alındığından söz eder. Öğrencinin anadilinde edindiği kimi kavramlardan yabancı dil öğretiminde de yararlanabileceği görülür. Doğaldır ki, anadili öğrenen bir öğrenciden dilinin kurallarını doğru olarak işletmesi istenir. Yabancı dil öğrenen birisinden ise bu kuralları tümüyle işletmesi

beklenmez; ancak yine de birey, bir yabancı dili öğrense dahi öğrendiği dilin kurallarını sağlıklı bir iletişimin gerçekleştirilebilmesi için kapsamlı bir biçimde de uygulayabilmektedir. Ama bu da dilin, sadece anadili olarak değil, yabancı bir dil olarak ediniminde de ölçünlü dil temel alınmasıyla gerçekleştirilmektedir. Çünkü ölçünlü dil, toplumun belli kesimleri tarafından kullanılmakta olan bölgelerdeki dillerden ve toplum içindeki çeşitli gruplarca kullanılmakta olan grup dillerinden uzakta, dilin en yaygın ve en sık kullanılan biçimidir.

Topbaş (1998: 12), çağdaş toplum, çağdaş birey olabilme sürecindeki değişimlere ayak uydurabilmenin etkili iletişim becerilerini kazanabilmeye bağlı olduğunu söyler. Daha açık bir anlatımla, birey, toplum ve ulus olarak birbiriyle etkileşmekte, pek çok konuda dünya görüşlerini, mesleki deneyimlerini paylaşmakta, tartışmaktadır. Bu da dil sayesinde olmaktadır. Yabancı dil öğrenenler, öğrendikleri dille beraber ilgili ulusun kültürünü de edininip bu kültürü yaşamaya başladıkları için bir ulusu ulus yapan iki etmene de sahip olmuş demektir. Bunlar ise dil ve kültürdür.

Belirtilmelidir ki bir dil öğrenilirken ilk önce onu oluşturan temel öğeler belirlenir ve edinilir. Kocaman (1983)'a göre dil öğretiminin iki temel dayanağı vardır. Bunlar da öğretilecek nesnenin, dilin niteliğine ilişkin bilgiler ve dilin öğrenilmesine ya da kazanılmasına ilişkin görüşlerdir. Kullanılacak yöntemler, kitaplar, ders izlenceleri büyük ölçüde bu iki dayanağın etkisinde belirlenir.

Dili oluşturan temel öğeler biçim, içerik ve kullanım (işlev)dır. Dilin biçim bileşenini öğrenmedeki sorunlar, doğru ve düzgün anlaşılmayan bir Türkçe sergiler. Dilin içerik bileşenini öğrenmede bir sorun, sınırlı bir sözcük dağarcığı kullanımı, deyim veya atasözlerinin yanlış kullanımlarını sergiler (Topbaş, 1998: 17). Dilin, yabancı dil olarak öğretiminde de anlaşılmayan ve bozuk bir iletişim gerçekleşmemesi için biçim düzlemi önemsendir. Bugün yine işlevsel kavramsal ders izlenceleri hazırlanırken iki temel yol izlenilir. Önce bir dilbilgisi tabanı hazırlanmakta; buna daha sonra işlevsel kavramsal boyutlu konular eklenmelidir. İkinci yaklaşımda ise, dilbilgisi ve işlev en baştan itibaren birlikte alınmakta, böylece yapı işlev örgüsü sağlanmaya çalışılmaktadır (Kocaman, 1983: 118).

Her iki yolda da ders izlencesi hazırlanırken dilbilgisi tabanı çoğu zaman ek-kök bileşmesi ve sözcük oluşumu ve tümce oluşturma aşamasından oluşur. İçerik

bileşeninde ise, genellikle, sözcük öğretimine ağırlık verilmektedir. Özellikle deyimler, kalıp sözler, atasözleri, anlık durumları, olay - durumlarını betimleyen sözcük ve sözcük birliktelikleri, öğrenilen yabancı dilin kültürel hayatının da betimleyicileri oldukları için sözcük öğretiminde önemsenmelidir. Daha sonra dil öğrenen bireyin aktif olarak katılacağı işlevsel bir konu seçilir. İşlevsel konuda, öğretilen dilbilgisel yapılar işletilip yabancı dili öğrenen bireyin bu kuralları benimsemesi sağlanır. Yine Kocaman (1983: 119)'a göre özellikle yabancı dil öğretiminde dilbilgisi ikinci önemdedir; ama dilbilgisinin dil öğretimindeki vazgeçilmezliği her zaman kabul edilmektedir. Amaç iletişim olduğuna göre, dilbilgisi çalışması da ancak iletişime katkıda bulunduğu ölçüde yararlıdır. Dolayısıyla doğru ve sağlıklı bir iletişimin uygulanabilmesi için de dilbilgisinin önemi yadsınmamalıdır.

Dilbilgisi öğretimine bağlı olarak biçim ve içeriğin önemsenmesinin yanında etkili iletişim becerilerini kazanabilmesi için dinleme, konuşma, okuma ve yazma olarak sınıflandırılan dört temel beceri alanının da gerçekleştirilmesi gerekir. Dinleme ve okuma, anlama gücüne yönelik beceriler; konuşma ve yazma ise anlatım gücüne yönelik becerilerdir (Topbaş, 1998: 17). Dil öğreniminin etkinleştirilmesi için öğrenciye kendini ifade edebilecek alanlar da sağlanmalıdır. Bunlar hem dili, yabancı dil olarak öğrenen öğrenciyi seviyeye göre belli konular üzerinde konuşturma hem de yazdırma düzeyinde olur.

Başkan (2006: 12) ise, yabancı dil öğretimi konusunun bütün dünyada bugün bile, bütünü ile çözülmemiş olduğuna değinir. Bunun nedenlerinden birisinin, yabancı dilin anadile karşı çıkan bir ikinci davranış düzeni olmasında ise de, gerçek neden olarak, öğretim programlarında izlenen yöntemlerin gereğince ve yeterince düzenlenmemiş olmasından kaynaklanabileceğini söyler.

Başkan (2006: 12)'a göre, yabancı dil programlarında görülen aksaklıkların başında, yabancı dili bir bölünmez bütün olarak varsaymak gelmektedir. Böylelikle yine bir bölünmez bütün sayılan öğrenci kitlesine yabancı dilin tümü birden öğretilmeye çalışıldığından, özellikle, sınırlı bir zaman süresi içinde, böyle bir öğretim programı başarısızlığa uğramaktadır. Bu nedenle, sınırlı zamanda öğretilecek yabancı dilin öğretimi için işler bir izlenince de hazırlanmaktadır. İzlenince amaç-araç

ilişkisi belirlenerek öğrencileri öğretilcek yabancı dile karşı hazırlamakta ve cesaretlendirmektedir.

Amaç-araç ilişkisi kurulmadığı sürece, geleneksel öğretimde olduğu gibi öğrencilerin bütün güçleri gereksiz dil alanlarında harcanmaya devam edecektir (Başkan, 2006: 12).

Programlardaki ikinci büyük aksaklık da öğretilen yabancı dilin gereçlerinin, öğrencinin yaşamı ve yaşantıları dışında kalıp öğrencilerin yabancılik çekmesidir (Başkan, 2006: 12). Bu nedenle gereçler, öğrencilerin yaşantılarından seçilmeli, toplum içinde sıkça karşılaşılan olay ve durumların gereç seçilmesi gerektiği düşünülür. Bu nedenle, bir program hazırlanırken ya da öğretim metodu gerçekleştirilirken kişisel yaşantılardan yola çıkılmalıdır. Çoğu zaman kaynaklarda dilbilgisi öğretiminde de gereksiz, ağır ve anlaşılabilir bir üst dil oluşturulmuştur. Bu üst dilin öğretiminden kaçınılmalı, sadece kullanılan bilgiler öğrenciye sunulmalıdır (Başkan, 2006: 13). Dilbilgisi, iletişimi sağlayacak derecede öğretilmeli ve dilin biçim düzlemi sağlanmalıdır. Özellikle, ders araç ve gereci hazırlanırken, yabancı dili öğrenen kişinin yaşama düzenine ve kişisel yaşantısına uymaya dikkat edilmelidir (Başkan, 2006: 59).

Başkan (2006: 82) dil öğrenilirken dikkat edilmesi gereken önemli noktaları da saymıştır. Bunlar; pratik yapmak, kişisel yaşantılardan başlamak, dinleyerek yüklemde bulunmak, gözlemleri yazmak, iki dilde okuyarak ilerlemek bunlardan bazılarıdır. Pratik yapmak özellikle konuşma edimini gerçekleştirmekte yararlıdır. Kişisel yaşantılar, öğrenilenlerin öğrenci tarafından daha çabuk benimsenmesini ve içselleştirilmesini sağlamaktadır. Gözlemlerin yazılması ise, yazma becerisinin geliştirilmesi için son derece önemlidir. Çünkü sözlü dilde yapılan yanlışlar, yazılı dilde daha çok önemsenecek dikkate alındığı için yapılan yanlışlar olabildiğince azaltılmaktadır.

Başkan (2006: 106)'a göre, sözcük çalışmasında ise öğrenilen sözcüğün piyasasının olmasına ve sözcüğün toplum tarafından kullanım sıklığının yüksek olmasına bakılmalıdır. Bu, yukarıda da değinildiği gibi, sözcüğün içselleştirilmesi ve benimsenmesinin öğrenmeyi kolaylaştıracağı savını da desteklemektedir. Demircan (1983: 146) da yabancı dil öğretiminin özde sözcük öğretimi olduğunu vurgular.

Öğrenilen sözcükler de bir kişinin yaşantısına uymalı, ilgi ve merak uyandırmalıdır. Demirezen (1983: 160) bu durumu yabancı dilde sözcük öğretiminin ruhdilbilimsel boyutlarıyla değerlendirir. Demirezen (1983: 160)'e göre, yabancı dilde sözcük öğretilirken bazı sözcüklerin öğrenimi güç olmaktadır. Bu güçlük ya sözcüğün doğal yapısından gelir ya da öğretim tekniğindeki bazı yetersizliklerden kaynaklanır ve öğrenci ilgili sözcüğü bir türlü benimseyip içselleştiremez.

Yine belirtmelidir ki, sözcük öğretiminde, öğretilecek sözcüğün kullanım sıklığı da yabancı dil öğrenen bireyin hangi sözcükleri önceleyip hangilerini daha sonra öğrenmesi hakkında da fikir verebilir. Bu nedenle, dergilerdeki ve gazetelerdeki reklamların, haberlerin, köşe yazılarının ve ilanların gözden geçirilmeleriyle günlük hayatta kullanılan birçok sözcüğün, ders kitaplarından çok daha gerçekçi olarak öğrenilmesi mümkün olur. Çünkü gazete ve dergilerdeki reklam metinlerinde kullanılan sözcüklerdeki dil oyunları, değişmece anlamlar ve eğretilmeler dikkat çekici olduğu için daha kolay benimsenmektedir.

Özellikle yabancı dil öğretiminde, erek sözcükler hemen kullanıma sokulmalıdır (Demircan, 1983: 148). Erek sözcük, bağlam içinde kullanıla kullanıla benimsendiği için öğrenciye uygulama alışkanlığı kazandırılmalıdır. Yoksa erek sözcük, kullanılmadan depolanırsa zaten belli bir süre sonra unutulup gidecektir. Bu da, bağlamın yabancı dil öğretimindeki önemini ortaya koymaktadır. Bir derste öğretilecek sözcüklerin birçoğu öğrencilerin karşısına yapısal bir bağlam içinde çıkar. Bağlam yabancı dil öğretiminin en büyük yardımcısıdır; çünkü öğretim sürecini anlamlı kılan sözcüklerin içinde geçtiği bağlamdır. Öğrenciler bağlamda sözcüklerin çağrıştırdığı anlamları daha rahat görürler (Demirezen, 1983: 164). Bu aynı zamanda çalışmada sıralanan öbek sözcüklerin öğretiminin de kolaylaştırılmasını sağlar. Çünkü bileşme sonucu oluşan sözlüksel birimlerde, genellikle sözcüklerden biri veya hepsi anlam kaybedip yeni bir anlam kazandıkları için yananlaşma ağır basar. Bu da kimi zaman sözcüklerin gerçek anlamdaki kullanımlarıyla bileşme sonucu kazandıkları yananlamlardaki kullanımlarının karıştırılmasına da neden olabilir. Örneğin,

“Heyetler AB konusunu masaya yatırdı.”

tümcesinde “masaya yatır-” öbeği burada kullanıldığı bağlam içinde “ilgili konuyu görüşmeye başladı, tartışmaya açtı” gibi eşdizimlikleriyle düşünülmelidir. Bu da öbeği oluşturan sözcüklerin sergilemiş oldukları yananamlardan kaynaklanır. Oysa öbeği oluşturan sözcükler bağlamdan bağımsız ve düzanlamsal düzlemdeki kullanımlarımdaysa yukarıdaki bağlamdan ayrı temel anlamlarını yansıtmaktadır. Örneğin,

“Kadın, bebeği kundaklamak için masaya yatırdı.”

Bu kullanımda ne “masaya yatır-” öbeğiyle ne de bu öbeğin eşdizimlikleriyle ilgili bir bağlamsal bütünlük söz konusudur. Burada hem “masaya” sözcüğü hem de “yatırdı” sözcüğü düzanlamsal düzlemdeki kullanımıyla belirtilmiştir.

Dilbilgisinin dil öğretiminde yararı, o yabancı dildeki tümcelerin anlamını ortaya çıkarmada öğrenciye yardımcı olmaksız, o halde, öğrenciden, tümcelerin anlamını kavramadan önce dilbilgisi öbeklerini saptamaları istenecek yerde, doğrudan doğruya dilbilgisi bilgisinden yararlanarak tümce anlamını sökmesine yardımcı olunmalıdır (Başkan, 2006: 153). Bu durum aynı zamanda çalışma için belirlenen öbek sözcüklerin öğrenimin önemini de göstermektedir. Öğrenci, bu öbek sözcükleri tespit ettikten sonra bağlama yönelecek ve öbeklerin birleşme sırasında kazandığı yeni anlamlarla birlikte tümcenin anlamını da çözümleyebilecektir.

Yabancı dilde dilbilgisi öğrenilirken bugün varılan nokta, yabancı dil öğretiminde ne türden bir model ya da yöntem benimsenirse benimsensin öğretim izlencelerinde dilbilgisi öğretiminden tamamen vazgeçilemeyeceği ve dilin, özellikle yabancı dilin konuşulduğu ülkenin dışında bir ülkede öğretildiği durumlarda dilbilgisi kurallarına odaklanmanın dili öğrenmek için gerekli olduğudur (Cem, 2005: 9). Çünkü Türkçe gibi sondan eklemeli ve öbek oluşturmaya elverişli dillerde sözcüğü yeni bir çekime ve türetime sokan sürecin ve eklerin bilinmesi sözcük öğretimini de doğrudan ilgilendirir. Özellikle türetime giren sözcükler yeni türetim biçimbirimleriyle yeni sözlüksel birimler oluşturdıkları için, oluşan sözcüğün anlamı ve kullanımı da diğer sözcükten ayrı olacaktır. Bunun da ayırt edilebilmesi için, kök ya da gövde sözcüğün alıp türetimi gerçekleştirdiği biçimbirimi bilmek ve böylece yeni sözcük oluşumunun sürecini izleyebilmek gerekmektedir. Bileşmeyi ilgilendiren

öbek sözcüklerin oluşumunda da hemen hemen aynı oluşum söz konusudur. Öbekleştirmede de sözcük türleri ayrı da olsa iki sözcük, çeşitli anlam değişimleri-anlam kazanımları yoluyla, yeni bir kavramı anlatır duruma gelmekte, dolayısıyla göndergesi de diğer sözcüklerden ayrı olmaktadır. Bu, sadece, dilbilgisinin sözcük öğretime katkısını gösteren kısmıdır.

Cem (2005: 11)'e göre, yabancı dilde dilbilgisi öğretiminin amacını dilbilgisi kurallarının gerçek yaşama aktarılması yani, bu kuralların o dilde bir anlam aktarmak için iletişim kurarken kullanılması olarak belirlenirse dilbilgisi ile iletişim arasında bir köprü kurmak durumunda kalınmaktadır. Az önce yukarıda da savunulan dilbilgisel kurallar bu görüşü destekler. Yani yabancı dil öğrenen birey, deyimleri, kalıp sözleri, bileşik sözcükleri, öbek yapıları öğrenirken bu sözcüklerin gerçekleştirdikleri anlamsal değişimlerin (gerçek anlamdan uzaklaşma-yananlaşma-değişmece ve eğretilmeli anlam kazanma) de ayırtına varır ve bildirişim içerisinde aktardığı bu yapıları bağlama uygun anlamlarıyla kullanmayı da göz ardı etmez.

Ayrıca, dilbilgisi konularını açık şekilde öğrenciye aktararak öğrencilerin amaç dile ilişkin kuralların bilincine sağlanır. Öğrencilerden dilbilgisi kurallarını uygulayabilmesi istenir. Buna bağlı olarak dilbilgisi kurallarının yanında sözcükler de öğrencilerin anadillerindeki karşılıklarıyla öğrenciye öğretilir. Bu, ilk olarak sözcüğün gerçek anlamının öğretilmesi şeklinde olur. Daha sonra bağlam ve anlam değişimlerine bağlı olarak sözcüğün kazandığı yeni anlam ilişkileri de amaç dili öğrenen bireye benimsetilir.

Unutulmamalıdır ki öğretme, öğrenmenin gerçekleştirilmesini amaçlayan, bundan dolayı öğrenciye yardımcı olan bir süreçtir. Bu nedenle erek dil öğretilirken öğrenme güçlüğü çeken öğrenciler yalnız bırakılmamalıdır. Örneğin, türetim biçimbirimleriyle oluşturulan yeni bir sözcüğün geçirdiği dilbilgisel değişimler, kök ya da gövde sözcüğe eklenen biçimbirimin işlevi ve sözcüğe eklediği anlam özellikleri, öbek sözcük oluşturulurken iki sözcüğün temel anlamda kullanılırken bir araya getirilmesiyle elde edilen yeniş sözcüğün anlamıyla bir araya gelen sözcüklerin anlamlarındaki ayrıklık öğrenciye gösterilir. Ün-Açıkgöz (2005: 325)' e göre öğrenci özellikleri birbirinden farklı olduğu için onlara yardım etme biçimleri de farklı olacaktır. Bu nedenle öğrenme-öğretme süreci başlamadan önce yanıtlanması

gereken en önemli sorulardan biri, ne öğretileceği ise, diğeri bunun nasıl öğretileceğidir. Yine bu çalışmayı ilgilendiren sözcük öğretimi dikkate alınır, ilk önce ölçünlü dilin oluşturduğu yeni sözlüksel birimler mi öğretilecek; yoksa bu sözlüksel birimlerin oluşumu sırasında gerçekleştirdikleri dilbilgisel ve anlamsal değişimler mi gösterilecektir, buna karar verilebilir. Ancak bu değişim sözcüğün anlamıyla daha çok ilintili olduğu için sözcük öğretildikten sonra ilgili sözcüğün oluşum serüveninin tanıtılması yani tümdengelim yoluyla sözcüğe kazandırılan anlamların aktarılmasının da ilgili yeni sözlüksel birimin öğrenimini ve öğretimini kolaylaştıracağı düşünülür.

Özellikle sözcük öğretimi sırasında işbirlikli öğrenmeden yararlanılabilir Ün-Açıkgöz (2005: 336). İşbirlikli öğrenmeyi, öğrencilerin küçük gruplar halinde çalışarak ve birbirlerinin öğrenmesine yardımcı olarak öğrenmeyi gerçekleştirme süreci olarak değerlendirir. Aşağıda örnek alıştırma modellerinde de izlenilebileceği gibi (bkz. s.143, 6. alıştırma), küçük gruplar halinde öğretim hem öğrenciler arası etkileşimi artıracığı için sosyalleşmeye ve paylaşım duygusunun gelişimine yardımcı olacak hem de gruba yöneltilen yönergede araştırma bilincinin gelişimine katkı sağlayacağı için amaç dilin dil mantığına uygun yorumlama becerisinin artmasını da sağlayacaktır. İşbirlikli gruplar, öğrencilerin küçük gruplar halinde toplanarak etkileşimde buldukları, öğretmenin de grupların arasında dolaşarak gereksinin duyanlara yardımcı olduğu yerlerdir. Bu da öğretmenin sınıftan tamamen uzaklaşmaması anlamına gelir.

4.4.2. Bu Çalışmadaki Malzemelerin Hazırlanmasında Uygulanan Yöntem

Çalışmada Sunum-Uygulama-Üretim Modeli (Presentation-Practise-Production) dikkate alınmıştır.

Buna göre dilin, bir beceri olarak öğrenildiği varsayılırsa bunun üç aşamada gerçekleştiği görülür. İlk aşamada bilinçli olarak dilbilgisel doğruluğa odaklanılır. 2. aşamada yorumlamayı ve kullanımı kolaylaştırmak için doğruluk etkinlikleriyle dil uygulanır. 3. aşamada otomatikleşmenin sağlanabilmesi için akıcılığa odaklanılır (De

Cote, 2003: 19-31). Otomatikleşme de aynı zamanda değişik bağlamlarda yeni üretimler önerilebilmesini sağlar.

Sunum aşamasında, yeni dil, karşılıklı konuşma bağlamında ya da öğretmen tarafından anlatılan kısa bir öykü ya da yazılı metin ile sunulur. Burada öğretilecek yapıya odaklanılmak için o yapıyı taşıyan bir metin, ilgili yapıyı tanıtmaya amacıyla verilir.

Metinde, metne bağlı tümcelerde ve bağlamda dil, tümevarımlı bir yöntemle öğrencilerin eski bildiklerinden yeni biçim ve anlam kurallarını çıkarmalarını sağlayacak biçimde aktarılır. Buradaki ilk amaç dilbilgisel doğruluğa odaklanmaktır. Böylece yorumlamaya ve kullanıma yönelik çalışmak için açık bir çerçeve oluşturulmuş olacaktır. Burada kontrol öğretmendedir ve öğretmen, öğrencinin verilmek istenilen biçimi doğru kullanıp kullanmadığına bakar.

Buradaki çok önemli bir nokta, birçok durumda öğrencinin kalıplaşmış dilsel birimlerle de karşılaşabileceğidir. Bunların kullanımı konusundaysa öğrencinin cesaretlendirilmesi gerekir. Bu kalıplaşmış dilsel birimlerin yeni sözlüksel birimler oldukları, anlam değişimi ve yeni bir anlam kazanımı yoluyla ayrı bir göndergeye sahip oldukları öğretmen tarafından belirtilir.

Bu yöntemin uygulama aşamasında ise, beceri gelişimi için gerekli olan otomatik işlemleri başlatmak amaçtır. Bu aşamada öğrenciler öğretmen kontrolünde biçime odaklı uygulamalar yaparlar. Anderson (*Aktaran Mitchell & Myles, 1998*) da bu aşamanın öğrenciye dilbilgisel doğruluğu gerçekleştirme metodu sağladığını belirtir.

Öğrenci, başarısız olduğunda öğretmen başa döner. Uygulamalar, 2'li grup, bireysel ve tüm sınıf içinde gerçekleştirilir. Öğretmen, öğrenci uygulaması sırasında denetleyici ve yansıtıcı (monitör) rolü üstlenir.

Üretim aşamasında ise öğrencilerin dili kişiselleştirebilmeleri ve özgür üretimler yapabilmeleri sağlanır. Bu aşamada, öğrencilerin, biçime değil, iletiye odaklanmaları sağlanır. Thornbury (1999: 128) bu yöntemdeki uygulama aşamasının, dilbilgisel doğruluğu amaçladığını, ancak buradaki uygulama aşamasının tek başına yeterli olmadığını belirtir. Bunun için de üretim eklenmiştir. Üretimse akıcılığı

amaçlar. Ancak bu modele göre yine de önemli olan, dilbilgisel doğruluktur. Hatalar artarsa öğretmen birinci ya da ikinci aşamaya da dönmek zorunda kalacaktır.

Sunum-Uygulama-Üretim Modeli (Presentation-Practise-Production) öğrencileri, öğrenme işlemlerini başarıyla tamamlayarak dil kullanmaları konusunda cesaretlendirir. Bunun yanında PPP yöntemi, kalıplaşmış dilsel birimlerin sunumunu ve öğrenilmesini sağlar; bu kalıp yapılar, öğrencilerin dil öğrenimindeki başlangıç aşamasında dili kullanarak keşfetmelerini sağladığı için onları motive eder. Amaç dile ait anlam olaylarını tanımalarına yardımcı olur.

Ayrıca bu yöntemin dilbilgisel olarak öğretimi aşamasında öğrencilerin metin içinde verilen boşlukları fark ederek doldurmaları da sağlanır. Wills de (1996: 134) dilbilgisinin öğretiminin sunumla başladığını, uygulamayla devam ettiğini ve üretimle sonuçlandığını belirtir.

Alıştırmalarda Michael Lewis (1997: 89-96)'in "Implementing The Lexical Approach. Putting Theory into Practice, England: Language Teaching Publications" adlı çalışmasındaki örnekler dikkate alınmıştır.

4.4.3. rnek Alıştırmalar

4.4.3.1. Sunum: Metin alışması-öğretilecek Sözlüksel Birimleri Tanıtma

Aşağıdaki metin, bu çalışma için belirlenmiş ve yeni bir sözlüksel birim oldukları dşinlen öbek sözcükleri taşıyan üretilmiş bir metindir. Uygulama bölümündeki ilk iki alıştırma verilen üretilmiş metinle ilişkilidir.

Araştırmada metnin tamamının anlaşılması ön planda tutulmaz. Metnin kullanımındaki amaç, öbek yapılar için girdi sağlamaktır. Amaç, bu sözcüklerin bağlam içinde görünümüdür.

Buna göre, metin önce sesli okunur ve öğrenciye dinlettirilir. Burada istenilen, verilen öbek sözcüklere dikkati çekmek ve metni dinlettirerek ğrenci anlayışında tanınırlığı sağlamaktır.

Daha sonra öğrencilerden metni sessiz okumaları ve okurken de koyu ve yatık yazılmış öbekleri önemsemeleri istenir.

Sessiz okumalar bittikten sonra ise birkaç öğrenciye metin zetlettirilir. zetleme sırasında özellikle yeni sunulmuş olan öbeklerin anlamını çözüp zmediklerine de bakılır.

2. ve 3. alıştırmalarda ise metin içinde yeni sunulan sözcüklerin ğretimi amaçlanmış ve bu sözcüklerin geçtiği bağlamlar tanıtılmıştır.

BEŞİKTAŞ YÖNETİM KURULU

Beşiktaş Yönetim Kurulu, ikinci yarıda oynayacak yabancı futbolcular için *masaya oturdu*¹. Kurul, bu toplantıda ikinci yarıda takımın *kaderini çizecek*² ve maçları koparacak futbolcuları belirledi.

Yönetim Kurulu, ayrıca, *koltuğa yapıştılar*³, tepkilerini önlemek için daha önceki bütün rekorları *unutturacak*⁴ ve takımı *ipten alacak*⁵ bir iki futbolcu arayışı için de *çalışmaya başladılar*⁶.

Toplantıda futbolcu ücretleri de masaya yatırıldı. Başkan, emeği geçenleri övdü ve bu durum kurul üyelerini *sevince boğdu*⁷.

Yine toplantıda, özellikle *derbi maçlarda*⁸ *oynayacak*⁹ oyuncular tespit edildi.

Yönetim Kurulu, toplantı sonunda herhangi bir sıkıntıyla karşılaşmamak için maça düdüğü çalacak hakemlerle de iyi ilişkiler kurmayı planladı.

Ancak en büyük başarının en iyi futbolcuları sahaya sürmek olduğu kararlaştırıldı.

Koltuk sevdalısı, diye suçlanan kurulun son gündem maddesi sakat futbolcuların ameliyat giderleri oldu. Bunun için de *somut adımlar*¹⁰ atıldı.

4.4.3.2. Uygulama:

4.4.3.2.1. Alıştırma 1

Metindeki numaralı sözcüklerle aşağıdaki sözcükleri eşleştirin.

Eşleştirme ile metinde yer alan öbeklerin anlamlarının ortaya çıkması amaçlanır. Metindeki numaralandırılmış öbeklerin aşağıda verilen sözcük birliktelikleriyle eşleştirilmesi istenir.

Bunu başaran öğrenci, verilen öbeğin bağlam içindeki kullanımını tanır ve öbeğin anlamını da öğrenmiş olur.

a. bir araya gel-
b. sonunu belirle-
c. makamından vazgeçme-
ç. tarihe göm-
d. kurtar-
e. düğmeye bas-
f. sevin-
g. önemli maç
h. forma giy-
ı. girişimler

4.4.3.2.2. Alıştırma 2

Metinde altı çizili olan tümceler hangi tümce ile benzer bir anlama sahip. Altına yazın.

Bu alıştırmada da metinden yararlanılması istenir. Metindeki altı çizili olan tümcelerin anlamsal olarak benzerleri aşağıda verilmiştir. Öğrencilerden aşağıda verilen tümcelerin anlamlarına benzer, metindeki altı çizili tümceleri bulup noktalı yerlere yazmaları istenir. Burada bağlamında tanıtılması amaçlanır.

<p>a. Makamına düşkün olan yönetim kurulu üyeleri bıçak parası için arayış içine girdi.</p> <p>.....</p> <p>.....</p>
<p>b. Kurul, Şükrü Saraçoğlu'ndaki maçı yönetecek Aytekin Durmaz ile aralarını iyi tutmak için uğraşacak.</p> <p>.....</p> <p>.....</p>
<p>c. Toplantıda yabancı futbolculara verilecek ücretler de tartışılacak.</p> <p>.....</p> <p>.....</p>
<p>d. Toplantıda, yüksek ücretle alınana futbolcuları oynatma kararı alındı.</p> <p>.....</p> <p>.....</p>

a. bastı
b. çıkardı
c. yağdırdı
ç. düştü
d. yarattı

e. sarıldı
f. yatırdı
g. taşıdı
h. gömecek
i. sürdü

4.4.3.2.3. Alıştırma 3

Aşağıdaki tümcelerde boş bırakılan yerleri uygun sözcüklerle doldurun.

1. 87 kişilik ekip, şairin dili, şiiri ve dünya görüşünü sahneye
2. Onun bu tavrı herkeste soru işareti
3. Gerekli önlemlerin alınmaması, o caddede yine kazalara davetiye
4. Polis, bu esrarengiz cinayetin çözümü için düğmeye
5. Heyetler, olağanüstü bir toplantı yaparak başarısızlığın sebeplerini masaya
6. Başbakan, halkın yanında olan bu firmaya övgüler
7. Tartışmanın büyümesi üzerine iki taraf da silahlara
8. Türkiye'nin AB konusu gündemden
9. Hakan, bir gol daha atarsa Metin Oktay'ın rekorunu tarihe
10. Teknik direktör, ikinci yarıda da gol gelmeyince Semih'i sahaya

4.4.3.2.4. Alıştırma 4

Aşağıdaki tümcelerde bulunan öbek sözcüklerin altını çiziniz.

1. Fazla yapılan ithalat nedeniyle ülkedeki tarım ürünleri bu yıl da tabuta girdi.

2. Son oynanan Sivasspor maçının ardından takım, yönetimi, istifaya çağırdı.

3. Türk Hava Kurumu paraşütçülerinin gösterisi nefes kesti.

4. Arkadaşlarının yaptığı bu yardımlarla yeniden, hayata asıldı.

5. Baraj yapılması için alınan bu karar, yıllardır rafta bekliyor.

6. Zorlu bir seçimin ardından, başkan, kurumuna renk getirdi.

7. Öğretmen, ödevini yapmadığı için azarladığı öğrencinin gönlünü aldı.

8. Bakan, kültürel etkinlikler konusunda, haberciler tarafından yine soru yağmuruna tutuldu.

9. İntihar bombacısı üzerindeki bombaları patlatınca büyük bir gürültü çıktı.

10. Polisler, dün, trafik canavarına “Dur!” demek için toplandı.

4.4.3.2.5. Alıştırma 5

Sözcükleri uygun eylemlerle, aşağıdaki anlamlara uygun eşleştirin.

1. piyasaya	a. al-
2. yatağa	b. bırak-
3. mercek altına	c. dök-
4. ateşe	ç. kurut-
5. silah	d. sür-
6. hayata	e. sık-
7. sokağa	f. bük-
8. elini	g. düş-
9. bileğini	h. sürükle-
10. kökünü	i. geçir-

1. satışa çıkarmak	6. gerçekleşmesini sağlamak
2. hasta olmak	7. ayaklandırmak
3. incelemek	8. anlamak
4. kötüye sonuca götürmek	9. yenmek
5. çatışmayı bitirmek	10. tümüyle yok etmek

4.4.3.3. Üretim:

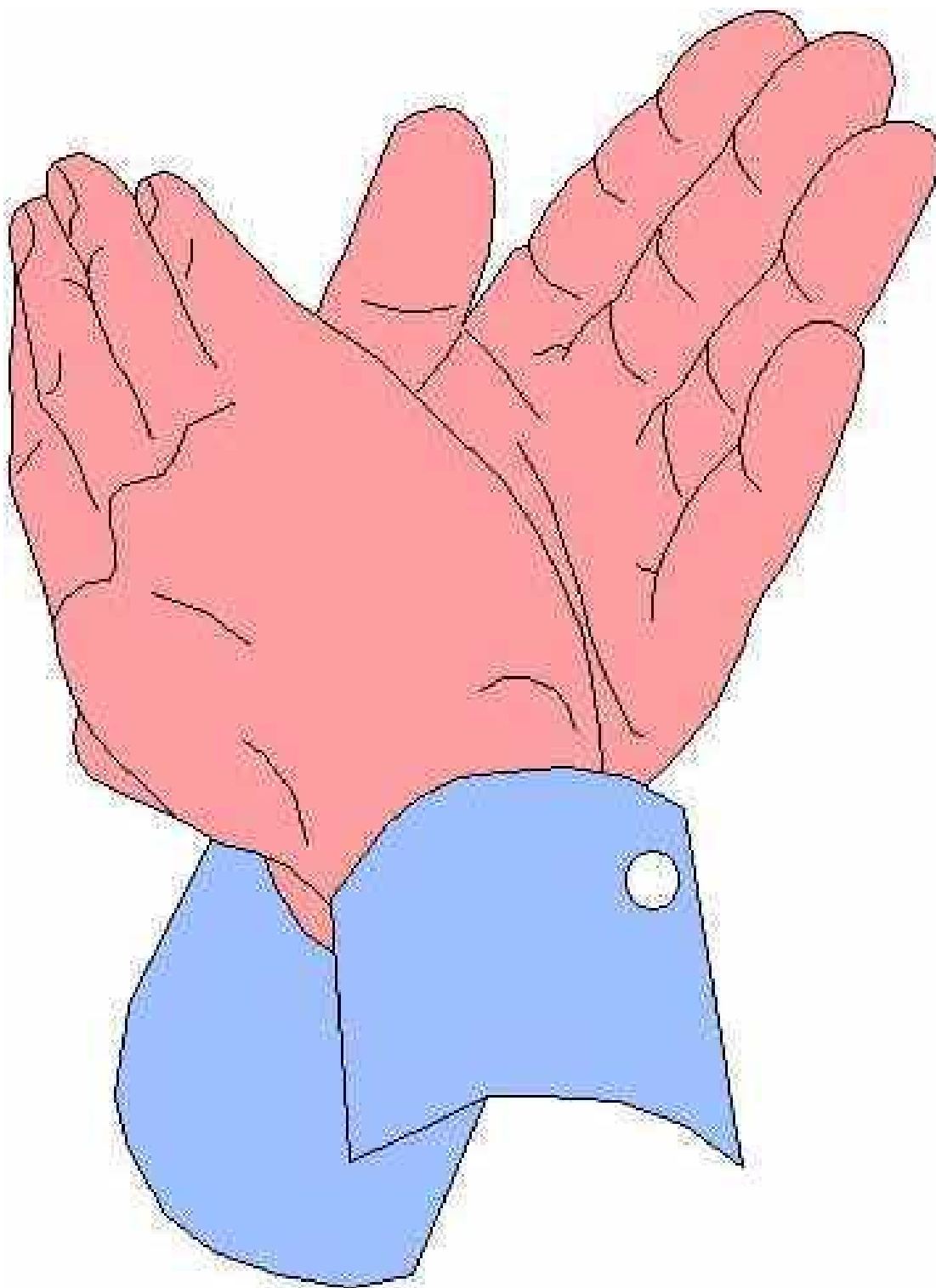
4.4.3.3.1. Alıştırma 6

Kartları eşleştirin. Bulduğunuz öbek sözcükleri resimlerle gösterin. Bu sözcüklere bağlı bir metin yazın.

Bu alıştırmada, sınıf 10 kişilik olarak düşünülürse, karışık olarak (eylem ve ad) 5 öbek seçilir. Eylem ve ad öbeklerinin her sözcüğü ayrı ayrı kartlara yazılır ve bu kartlar sınıf içinde öğrencilere dağıtılır. Öğrencilerin kartları eşleştirmeleri ve uygun öbek sözcükleri bulmaları istenir. Bulunan bu sözcükler tahtaya asılmış olan (aşağıdaki) uygun resimlerin altına yazılır. En sonunda öğrencilerden bu sözcükleri kullanarak bir metin yazmaları istenir. Burada da öğrencilerin, öğrendiklerine dair üretime geçip geçemeyecekleri amaçlanır.

Basın	açıklaması
Ayakta	alkışla-
Ekran başına	bağla-
Nikah	tazele-
Trafik	canavarı

V. BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bir dili konuşan toplumun belleğinde yer etmiş ve sözvarlığı içine girmiş her yeni sözlüksel birimin, söz konusu dilin sözvarlığını en kapsamlı biçimde yansıtan temel sözlükte de bulunması gerekmektedir. Toplumca kabul görmüş, belleğe yerleşmiş, kullanım sıklığı yüksek ve anlatımı güçlü ögeler, kullanılıp da sözvarlığının en önemli taşıyıcısı olan sözlükte yer bulamazsa ilgili dil, gerçek sözcük zenginliğini yansıtamayacak, eski ögeleriyle var olmaya çalışacaktır. Halbuki sözlükselleşmeye doğru kayan sözcükler, bir sözlük ya da bütüncü içinde yer alsın belki de, o sözlük ya da bütüncüden, artık kullanılmayan, işlevini yitirmiş, unutulmaya başlamış sözcükler ve öbekler de atılmış olacaktır.

Daha önce de söylenildiği gibi, dile birtakım sözcüklerin girmesi ve yine dilden birtakım sözcüklerin çıkarılması kabul edilmelidir. Dilin gelişme ve değişmesi, sözvarlığı denilen zenginliğin oluşmasını sağlayan ve toplumun tüm bireylerince göndergesi kabul edilmiş üretmeye ve zamanı gelince dilden atılmaya elverişli bir işletim sisteminin uygulanabilmesiyle sağlanır.

Çalışmada belirlenen sözcükler, yazılı dilin iyi bir yansıtıcısı olduğu savunulan gazetelerden sadece belli bir dönemde taranan birimlerdir. Bu sözcük öbeklerinin neden yeni bir sözlüksel birim oldukları, yukarıda tartışılmaya çalışılmıştır. Ancak asıl sorun bu değildir. Sorun 28 Temmuz 2006 – 15 Nisan 2007 tarihleri arasındaki dokuz aylık tez süresinde, *25 Akşam*, *45 Cumhuriyet*, *35 Hürriyet*, *34 Milliyet*, *25 Posta*, *25 Radikal*, *35 Sabah*, *20 Star*, *25 Vatan*, *26 Yeni Asır*, *35*

Zaman olmak üzere toplam 330 gazetenin 140'ından belirlenen ve bu gazetelerde yer alıp da Türk Dil Kurumu'nun **Türkçe Sözlük** (2005)'ünde bulunmayan 377 sözcük öbeğinin sayısının hiç de az olmadığı ve sözcük varlığında yer etmiş bu sözcüklerin neden temel sözlük kapsamında yer almadığıdır. Bu soruna yanıt aranabilirse hem temel sözlüğün kapsam geçerliliği artacak hem de gündelik dilde sıkça karşılaşılan öbeklerin öğrenimi de kolaylaşacaktır. Bu bağlamda aşağıda, temel sözlük kapsamında yer alması gerektiği düşünülen 377 sözcük öbeğinin listesi sunulmuştur.

5.1. Dizin

Eylem Öbekleri Dizini

Yalın Ad + Eylem

1. ağırlık ver- (s. 86)
2. ağırlarla buluş- (s. 86)
3. akreditasyon yap- (s.86)
4. anlam kat- (s. 86)
5. âlem yap- (s. 86)
6. ayak kaydır- (s. 86)
7. ayar çek- (s. 86)
8. bakış fırlat- (s. 86)
9. barış ara- (s. 86)
10. baskı kur- (s. 86)
11. burnu sürt- (s. 86)
12. büyüteç tut- (s. 86)
13. canlı tut- (s. 86)
14. çağrı yap- (s. 86)
15. çalışma yürüt- (s. 86)
16. çözüm bul- (s.86)
17. çözüm getir- (s. 86)
18. darbe yap- (s. 86)
19. davetiye çıkar- (s. 86)
20. dehşet yarat- (s. 86)
21. devre dışı kal- (s. 86)
22. dışarı fırla- (s. 86)
23. direksiyon kırıl- (s.87)
24. düdük çal- (s. 87)
25. el ovuştur- (s. 87)
26. eşit gör- (s. 87)
27. fırça at- (s. 87)
28. fırsat yakala- (s. 87)
29. forma giy- (s. 87)

30. geri tep- (s.87)
31. gözyaşı dök- (s.87)
32. güç kullan- (s. 87)
33. gündemden çek- (s. 87)
34. gündemden düş- (s. 87)
35. güreş tut- (s. 87)
36. güven yarat- (s. 87)
37. halktan kop- (s.87)
38. hapse at- (s. 87)
39. hapse yolla- (s. 87)
40. hasar gör- (s. 87)
41. hava at- (s. 87)
42. hayat kur- (s. 87)
43. hedef güit- (s. 87)
44. hoş gel- (s. 88)
45. infial yarat- (s. 88)
46. kaba kuvvet göster- (s. 88)
47. kabul gör- (s. 88)
48. kaos yarat- (s. 88)
49. kaset çıkar- (s. 88)
50. katkı sağla- (s. 88)
51. kesin gözüyle bak- (s. 88)
52. keşif yap- (s. 88)
53. konu al- (s. 88)
54. köşe yap- (s. 88)
55. köşe yaz- (s. 88)
56. kucak aç- (s. 88)
57. kuru sıkı at- (s. 88)
58. kurs gör- (s. 88)
59. lanet oku- (s. 88)
60. lobi yap- (s. 88)
61. maç oku- (s. 88)
62. manşet at- (s. 88)
63. memnuniyet duy- (s. 88)
64. merak sal- (s. 88)
65. merhaba de- (s. 89)
66. mesaj at- (s. 89)
67. mesaj taşı- (s. 89)

68. mesaj ver-(s. 89)
69. mesaj yolla- (s. 89)
70. muhabbet duy- (s. 89)
71. muhatap al- (s. 89)
72. nefes kes-(s. 89)
73. nikah tazele- (s. 89)
74. operasyon düzenle- (s. 89)
75. oy iste- (s. 89)
76. öfke uyandır- (s. 89)
77. önem taşı-(s. 89)
78. öneri getir- (s. 89)
79. övgü yağdır- (s. 89)
80. övgüler düz- (s. 89)
81. para getir- (s. 89)
82. patlama yap- (s. 89)
83. performans göster- (s. 89)
84. polemik çıkar- (s. 89)
85. pozisyon bul- (s. 89)
86. prim ver- (s. 89)
87. problem yaşa- (s. 89)
88. puan getir- (s. 89)
89. rakamlarla oyna- (s. 90)
90. rakip tanı- (s. 90)
91. reklam kovala- (s. 90)
92. renk getir- (s. 90)
93. reyting yap- (s. 90)
94. risk al- (s. 90)
95. sakınca taşı- (s. 90)
96. saklı tut- (s. 90)
97. sarkıntılık yap- (s. 90)
98. selam gönder- (s. 90)
99. sert çık- (s. 90)
100. ses getir- (s. 90)
101. silah bırak- (s. 90)
102. soru işareti yarat- (s. 90)
103. sunum yap- (s. 90)
104. şafak say- (s. 90)
105. şarkı indir- (s. 90)

106. şiddet gör- (s. 90)
107. şok geçir- (s. 90)
108. şok yarat- (s. 90)
109. şüphe duy- (s. 91)
110. takdirle karşıla- (s. 91)
111. tarihten sil- (s. 91)
112. tavır koy- (s. 91)
113. tavır sergile- (s. 91)
114. televole üret- (s. 91)
115. temel al- (s. 91)
116. tepki yağ- (s. 91)
117. ters tep- (s. 91)
118. tezgah kur- (s. 91)
119. tolerans göster- (s. 91)
120. top çal- (s. 91)
121. top koştur- (s. 91)
122. topla buluş- (s. 91)
123. toprak al- (s. 91)
124. tüyler ürpert- (s. 91)
125. uyum göster- (s. 91)
126. üstünlük sağla- (s. 91)
127. vize ver- (s. 91)
128. vurgu yap- (s. 91)
129. yanıt ara- (s. 91)
130. yankı bul- (s. 92)
131. yardım al- (s. 92)
132. yaşam sür- (s. 92)
133. yaşı tut- (s. 92)
134. yenilgi tat- (s. 92)
135. yetki tanı- (s. 92)
136. yok say- (s. 92)
137. yorum getir- (s. 92)
138. yorum yap- (s. 92)
139. yumruk şov yap- (s. 92)
140. yürek hoplat- (s. 92)
141. yürek iste- (s. 92)
142. zemin kazan- (s. 92)

Belirtme Durum Eki Almış Ad + Eylem

143. acısını hafiflet- (s. 92)
144. ağırlığını koy- (s. 93)
145. arkasını kolla- (s. 93)
146. bileğini bük- (s. 93)
147. borusunu öttür- (s. 93)
148. cepleri boşal- (s. 93)
149. çıtayı aş- (s. 93)
150. çıtayı yükselt- (s. 93)
151. dengeleri boz- (s. 93)
152. desteği kes- (s. 93)
153. elini sık- (s. 93)
154. eteklerindeki taşı dök- (s. 93)
155. farkı aç- (s. 93)
156. faturayı kes- (s. 93)
157. gönlünü al- (s. 93)
158. gözlerini korkut- (s. 93)
159. gözünü çevir- (s. 93)
160. güçlerini kır- (s. 93)
161. gündemi sars- (s. 93)
162. havayı dağıt- (s. 93)
163. hayatını çal- (s. 93)
164. hayatını yitir- (s. 93)
165. içini rahatlat- (s. 94)
166. ilişkisini kes- (s. 94)
167. imzasını kullan- (s. 94)
168. kaderini çiz- (s. 94)
169. kafayı göm- (s. 94)
170. kapısını çal- (s. 94)
171. kökünü kurut- (s. 94)
172. maçı kopar- (s. 94)
173. makası aç- / açıl- (s. 94)
174. ölçüyü aş- (s. 94)
175. sabrını taşır- (s. 94)
176. esini duyur- (s. 94)
177. tahtını salla- (s. 94)

- 178. tarafsızlığını yitir- (s. 94)
- 179. turu tıka- (s. 94)
- 180. yaralarını sar- (s. 94)
- 181. yaşamını yitir- (s. 94)
- 182. yolunu aç- (s. 94)
- 183. yolunu gözle- (s. 94)
- 184. yürekleri dağla- (s. 94)
- 185. yürekleri sızlat- (s. 94)

Yönelme Durum Eki Almış Ad + Eylem

- 186. açığa al- (s. 95)
- 187. arka plana at- (s. 95)
- 188. asansöre dön- (s. 95)
- 189. aşırıya kaç- (s. 95)
- 190. atağa geç- (s. 95)
- 191. ateşe sürükle- (s. 95)
- 192. ayağına getirt- (s. 95)
- 193. aynaya bak- (s. 95)
- 194. basına sız- (s. 95)
- 195. basite al- (s. 95)
- 196. başlığa taşı- (s. 95)
- 197. boşa konuş- (s. 95)
- 198. bunalıma gir- (s. 95)
- 199. cep telefonuna indir- (s. 95)
- 200. cezaevine düş- (s. 95)
- 201. çelişkiye sürükle- (s. 95)
- 202. çembere al- (s. 95)
- 203. çıkışa geç- (s. 96)
- 204. çözüme kavuştur- (s. 96)
- 205. derinlemesine düşün- (s. 96)
- 206. dibe vur- (s. 96)
- 207. diyaloga gir- (s. 96)
- 208. düğmeye bas- (s. 96)
- 209. ekran başına bağla- (s. 96)

210. frene bas- (s. 96)
211. garantiye al- (s. 96)
212. göreve çağır- (s. 96)
213. göreve gel- (s. 96)
214. gündeme düş- (s. 96)
215. gündeme otur- (s. 96)
216. gündeme taşı- (s. 96)
217. gündemine otur- (s. 96)
218. halka açıl- (s. 96)
219. halka yaklaş- (s. 96)
220. havaya uçur- (s. 96)
221. hayata asıl- (s. 96)
222. hayata dön- (s. 96)
223. hayata geçir- (s. 96)
224. hayata sarıl- (s. 97)
225. hedef tahtasına kon- (s. 97)
226. hedefe yürü- (s. 97)
227. içine kapan- (s. 97)
228. idama yolla- (s. 97)
229. iktidara gel- (s. 97)
230. internete düş- (s. 97)
231. istifaya çağır- (s. 97)
232. işine son ver- (s. 97)
233. işleme koy- (s. 97)
234. kâbusa dön- (s. 97)
235. kafaya tak- (s. 97)
236. kâğıt üzerine dök- (s. 97)
237. kahkahaya boğ- (s. 97)
238. kapı önüne koy- (s. 97)
239. kayda geç- (s. 97)
240. kızağa al- (s. 97)
241. koltuğa otur- (s. 97)
242. koltuğa yapış- (s. 97)
243. krize gir- (s. 97)
244. maça çık- (s. 97)
245. mahkemeye git- (s. 98)
246. mahkemeye taşı- (s. 98)
247. masaya al- (s. 98)

248. masaya otur- (s. 98)
249. masaya sür- (s. 98)
250. masaya yatır- (s. 98)
251. mercek altına al- (s. 98)
252. objektife bak- (s. 98)
253. oyuna gir- (s. 98)
254. öne çık- (s. 98)
255. piyasaya sür- (s. 98)
256. podyuma çık- (s. 98)
257. pozisyona sok- (s. 98)
258. renklerine bağla- (s. 98)
259. sahaya çık- (s. 98)
260. sahaya sür- (s. 98)
261. sahneye taşı- (s. 98)
262. satışa sun- (s. 98)
263. selama dur- (s. 98)
264. sevince boğ- (s. 98)
265. sıfıra vur- (s. 99)
266. silahlara sarıl- (s. 99)
267. sisteme gir- (s. 99)
268. sokağa dök- (s. 99)
269. sonuca ulaş- (s. 99)
270. sorguya al- (s. 99)
271. strese sok- (s. 99)
272. suça sürüklen- (s. 99)
273. şoka gir- (s. 99)
274. şoka uğra- (s. 99)
275. tabuta gir- (s. 99)
276. tarihe göm- (s. 99)
277. tarihe ışık tut- (s. 99)
278. tarihe not düş- (s. 99)
279. tartışmaya aç- (s. 99)
280. tecavüze uğra- (s. 99)
281. tehlikeye at- (s. 99)
282. üzerine sal- (s. 99)
283. vizyona gir- (s. 99)
284. yardıma koş- (s. 99)
285. yasa boğ- (s. 99)

- 286. yaşama bağlan- (s. 99)
- 287. yaşama tutun- (s. 100)
- 288. yatağa düş- (s. 100)
- 289. yürürlüğe koy- (s. 100)
- 290. zora sok- (s. 100)

Bulunma Durum Eki Almış Ad + Eylem Dizini

- 291. ateşler içinde yat- (s. 100)
- 292. ayakta alkışla- (s. 100)
- 293. baskı altında tut- (s. 100)
- 294. geri planda kal- (s. 100)
- 295. geride bırak- (s. 100)
- 296. gündemde tut- (s. 100)
- 297. hayatta kal- (s. 100)
- 298. önde bitir- (s. 100)
- 299. rafta bekle- (s. 100)
- 300. rayında git- (s. 100)

Çıkma Durum Eki Almış Ad + Eylem

- 301. görevden al- (s. 101)
- 302. gündemden çek- (s. 101)
- 303. gündemden düş- (s. 101)
- 304. halktan kop- (s. 101)
- 305. ipten al- (s. 101)
- 306. tarihten sil- (s. 101)
- 307. tepeden gir- (s. 101)

Ad Öbekleri Dizini

308. aile hekimliği (s. 117)
309. akıl tutulması (s. 117)
310. alışveriş merkezi (s. 117)
311. antivirüs yazılımı (s. 117)
312. arama motoru (s. 117)
313. basın açıklaması (s. 117)
314. beyaz eylem (s. 117)
315. bıçak parası (s. 117)
316. bilgi kirliliği (s. 117)
317. borç yükü (s. 117)
318. cep mağduru (s. 118)
319. dava arkadaşı (s. 118)
320. duygusal çöküntü (s. 118)
321. eleştiri okları (s. 118)
322. enerji koridoru (s. 118)
323. etnik kimlik (s. 118)
324. füze kalkanı (s. 118)
325. gala gecesi (s. 118)
326. göç dalgası (s. 118)
327. görüş alışverişı (s. 118)
328. güvenlik bürokrasisi (s. 118)
329. güvenlik duvarı (s. 118)
330. ısı güç (s. 118)
331. ihmaller zincir (s. 118)
332. internet sitesi (s. 118)
333. intihar bombacısı (s. 118)
334. irtica odağı (s. 118)
335. işsizler kervanı (s. 118)
336. kalem oynaması / kalem oyunu (s. 118)
337. kara kampanya (s. 118)
338. kartopu sistemi (s. 118)
339. kırılma noktası (s. 119)
340. kilit isim (s. 119)
341. kilit soru (s. 119)
342. kimlik bunalımı (s. 119)

343. kitle imha silahı (s. 119)
344. koltuk sevdası (s. 119)
345. kuş gribi (s. 119)
346. medeni cesaret (s. 119)
347. mediko sosyal tesis (s. 119)
348. merdiven altı üretim (s. 119)
349. öcü edebiyatı (s. 119)
350. ölüm magandası (s. 119)
351. para trafiği (s. 119)
352. paravan şirket (s. 119)
353. pazar payı (s. 119)
354. pazartesi sendromu (s. 119)
355. sanal ortam (s. 119)
356. satış dalgası (s. 119)
357. satış masası (s. 119)
358. savaş tohumları (s. 120)
359. sığınma evi (s. 120)
360. sim kartı (s. 120)
361. sivil darbe (s. 120)
362. somut adım (s. 120)
363. soru yağmuru (s. 120)
364. sömürge ordusu (s. 120)
365. suç patlaması (s. 120)
366. şeytan üçgeni (s. 120)
367. şov dünyası (s. 120)
368. şükran günü (s. 120)
369. talihin cilvesi (s. 120)
370. temel gıda maddesi (s. 120)
371. terör ağı (s. 120)
372. terör örgütü (s. 120)
373. trafik canavarı (s. 120)
374. vcd oynatıcı (s. 120)
375. web sitesi (s. 120)
376. yatırım fonu (s. 120)
377. yumruk şov (s. 120)

KAYNAKÇA

- Açıkgöz-Ün, K. (2005). **Etkili Öğrenme ve Öğretme**. 6. Baskı. İzmir: Eğitim Dünyası Yayınları
- Akerson-Erkman, F. (2000). **Dile Genel Bir Bakış**. İstanbul: Multilingual Yayınları
- Aksan, D. (1995). Kentleşme ve Dile Yansıması. **Dilbilim Araştırmaları**. Ankara: Bizim Büro Basımevi, [10-14]
- Aksan ve diğer., [Aksan, D., Ergenç, İ. ve Uzun L. (1997)]. **Türklerde Sözlükçülük ve Bugün Türkiye’de Sözlük**. XI. Dilbilim Kurultayı Bildirileri. (22-23 Mayıs 1997). Yayımlayanlar: Deniz Zeyrek-Şükriye Ruhi. Ankara: ODTÜ Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü Yayınları. [231-236]
- Aksan, D. (1999). **Anlambilim. Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**. Ankara: Engin Yayınları
- Aksan, D. (2001). **Türkçenin Gücü**. 7. baskı. Ankara: Bilgi Yayınevi
- Aksan, D. (2002). **Anadilimizin Söz Denizinde**. Ankara: Bilgi Yayınevi
- Aksan, D. (2003). **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**. 2. Baskı. Ankara: TDK Yayınları
- Aksan, D. (2004). **Türkçenin Sözcük Varlığı**. 3. Baskı. Ankara: Engin Yayınları
- Aksoy, Ö. A. (1970). **Gelişen ve Özleşen Dilimiz**. 2. Baskı. Ankara: TDK Yayınları
- Aksoy, Ö.A. (1984). **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1-2-3**. 4.Baskı. Ankara: TDK Yayınları
- Atabay ve diğer., [Atabay, N., Özel, S. ve Kutluk, İ. (2003)]. **Sözcük Türleri**. 2. Basım. İstanbul: Papatya Yayıncılık
- Balpınar, Z. (Ed.). (2004). **Turkish Phonology, Morphology and Syntax**. 2. Baskı. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Banguoğlu, T. (2004). **Türkçenin Grameri**. 7. Baskı. Ankara: TDK Yayınları
- Başkan, Ö. (2006). **Yabancı Dil Öğretimi. İlkeler ve Çözümler**. İstanbul: Multilingual Yayınları

- Beyhan, A. İ. (1995). Dilimiz Atasözlerimiz Deyimlerimiz. **Çağdaş Türk Dili Dergisi**. Sayı 85. [28-29]
- Bezirci, A. (1990). **Deyimlerimiz Sözlüğü**. İstanbul: Gendaş Kültür Yayınları
- Bilgin, M. (2006). **Anlamdan Anlatıma Türkçemiz**. 2. Baskı. Ankara: Anı Yayınları
- Bolulu, O. (1998). Deyimler-Deyimleyemeyenler. **Türk Dili Dergisi**. Sayı 64. Cilt 11. [16-18]
- Bozkurt, F. (2004). **Türkiye Türkçesi. Türkçe Öğretiminde Yeni Bir Yöntem**. 3. Baskı. İstanbul: Kapı Yayınları
- Cem, A. (2005). Dilbilgisi Öğretiminde Biçim-Anlam-Kullanım Üçlüsü: Ders Malzemesi Hazırlama ve Uygulama Önerileri. **Dil Dergisi**. Sayı 128. Ankara: TÖMER Yayınları
- Çotuksöken, Y. (1985). Türkçe Sözlük Üzerine Notlar. **Çağdaş Eleştiri Dergisi**. [36-38]
- Çotuksöken, Y. (1992). **Deyimlerimiz**. 2. Baskı. İstanbul: Özgül Yayınları
- De Cote, L. M. M. (2003). **Ways of Approaching Grammar Teaching**. Volume 26. Number 1. Mexico: Mextesol Journal
- Demir, T. (2004). **Türkçe Dilbilgisi**. Ankara: Kurmay Yayınları
- Demircan, Ö. (1983). Sözcük Öğretimi ve Türkçe-İngilizce Sözcük Yapım Türleri Üzerine Bir Karşılaştırma. **Türk Dili-Dil Öğretimi Özel Sayısı**. Ankara: TDK Yayınları. [146-159]
- Demircan, Ö. (2002). **Yabancı Dil Öğretim Yöntemleri**. İstanbul: Der Yayınları
- Demircan, Ö. (2004). **Dil Devrimi ve Dilde Özleşme**. Dil ve Dilimiz Türkçe Sempozyum Bildirileri. Hazırlayan: Hüseyin Atabaş. Ankara: TÖMER Yayınları. [23-44]
- Dizdaroğlu, H. (1963). **Türkçede Fiiller**. Ankara: TDK Yayınları
- Durmuşoğlu, G. (1991). Sözlükbilim Işığında Türk Sözlükçülüğü. **Dilbilim ve Türkçe**. Ankara: Dil Derneği Yayınları. [111-117]
- Dündar, A. (1995). Sözlükler ve Sözcükler. **Türk Dili Dergisi**. Sayı: 49. Cilt: 9. [3-5]
- Ediskun, H. (1999). **Türk Dilbilgisi**. 8. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Eker, S. (2005). **Çağdaş Türk Dili**. 3. Baskı. Ankara: Grafiker Yayınları
- Emecan, N. (1998). **1960'tan Günümüze Türkçe. Bir Sözlük Denemesi**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

- Ergenç, İ. ve Subaşı-Uzun, L. (1993). **Türkçe Sözlük'te Madde Başı Değişimlerinin İçeriksel ve Sayısal Görünümleri**. VII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri. (13-14 Mayıs 1993). Yayımlayanlar: Kamile İmer-Nadir Engin Uzun. Ankara: AÜ DTCF Yayınları [123-140]
- Gencan, T. N. (2001). **Dilbilgisi**. Ankara: Ayraç Yayınları
- Göçer, A. (2001). Türk Dili İle İlgili Sözlüklere Genel Bir Bakış ve Günümüz İlköğretim Sözlükleri. **Türk Dili Dergisi**. Sayı 598. Ankara: TDK Yayınları. [388-403]
- Gökdayı, H. (2003). Sözlü İletişimde Kalıp Sözlerin İşlevleri. **Anadili Dergisi**. Sayı 28. [31-45]
- Gökdayı, H. (2004). Kalıplaşmış Anlatım Birimleri ve Üst Dil. **Anadili Dergisi**. Sayı 33. [45-58]
- Göksan, A. (2006). Gidiş, İyi Gidiş Değil. **Cumhuriyet Kitap**. Sayı: 868. [22-23]
- Gülensoy, T. (2005). **Türkçe El Kitabı**. 2. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları
- Gülsevin, S. (2002). Yükleme Deyimleşmiş Bileşik Fiil Olan Cümlelerde Özne. **Türk Dili Dergisi**. Sayı 609. Ankara: TDK Yayınları. [612-618]
- Günay, V. D. (2003). **Metin Bilgisi**. 2. Baskı. İstanbul: Multilingual Yayınları
- Günay, V. D. (2004). **Dil ve İletişim**. İstanbul: Multilingual Yayınları
- Günay, V. D. (2007). **Sözcükbilime Giriş**. İstanbul: Multilingual Yayınları
- Günay ve diğer., [Günay, V.D., Koreli, Z.D., Sülüoğlu, B., Yolcusoy, Ö., Aygüneş, M. ve Karakuz, F. (2007)]. **Günümüz Türkçesi ve Türkçe Sözlüğün Kapsam Geçerliliği Üzerine Bir İnceleme**. XX. Dilbilim Kurultayı Bildirileri. (12-13 Mayıs 2006). İstanbul: Maltepe Üniversitesi (Yayımlanacak)
- Hatiboğlu, V. (1982). **Türkçenin Sözdizimi**. 2. Baskı. Ankara: DTCF Basımevi
- İmer, K. (1990). **Dil ve Toplum**. Ankara: Gündoğan Yayınları
- İmer, K. (1991). Türkçenin Sözcükteki Yeni Öğeler. **Dilbilim Araştırmaları**. Ankara: Hitit Yayınları, [19-28]
- İmer, K. (1995). Kentleşme ve Türkçe. **Dilbilim Araştırmaları**. Ankara: Bizim Büro Basımevi, [14-19]
- İmer, K. (1998). **Türkiye'de Dil Planlaması: Türk Dil Devrimi**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Kahraman, T. (1996). **Çağdaş Türkiye Türkçesi Dilbilgisi**. Ankara: Dumat Basımevi

- Karabacak, E. (2001). **Olmak Fiili Üzerine**. XV. Dilbilim Kurultayı Bildirileri. (24-25 Mayıs 2001).Yayımlayanlar: Ömer Demircan-Aybars Erözden. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Vakfı Yayınları. [297-302]
- Karahan, L. (2003). **Türkçede Söz Dizimi**. 6. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları
- Karaş, M. (1990). Dilde Yeni Sözcükler Konusuna Dilbilimsel Bir Yaklaşım. **Dilbilim Araştırmaları**. Ankara: Hitit Yayınları. [145-154]
- Kavcar, C. (2004). **Dil ve Ulusal Bağımsızlık**. Dil ve Dilimiz Türkçe Sempozyum Bildirileri. Hazırlayan: Hüseyin Atabaş. Ankara: TÖMER Yayınları. [75-86]
- Kerslake, C. ve Göksel, A. (2005). **Turkish. A Comprehensive Grammar**. London and New York: Routledge
- Kocaman, A. (1983). Yabancı Dil Öğretiminde Yeni Yönelimler. **Türk Dili Dil Öğretimi Özel Sayısı**. Ankara: TDK Yayınları. [116-122]
- Koç, N. (1996). **Yeni Dilbilgisi**. 3. Baskı. İstanbul: İnkılâp Yayınları
- Korkmaz, Z. (2003). **Türkiye Türkçesi Grameri. Şekil Bilgisi**. Ankara: TDK Yayınları
- Lewis, M. (1997). **Implementing The Lexical Approach. Putting Theory into Practice**. England: Language Teaching Publications
- Mitchell, R. ve Myles, F. (1998). **Second Language Learning Theories**. New York: Arnold Published
- Oktar, L. (1997). **Çevreye İlişkin Haber Metinlerinde Eşdizimsel Örüntüleme**. XI. Dilbilim Konferansı Bildirileri. (22-23 Mayıs 1997) Hazırlayanlar: Deniz Zeyrek-Şükriye Ruhi. Ankara: ODTÜ Yayınları. [163-180]
- Ong, W. J. (2003). **Sözlü ve Yazılı Kültür. Sözüün Teknolojileşmesi**. 3. Baskı. Ankara: Metis Yayınları
- Osam, N. (1997). **Türkçenin Sözcük Dağarcığı Kirlendi mi?** VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri. (7-9 Ağustos 1996). Yayımlayanlar: Kamile İmer-Nadir Engin Uzun. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi. [213-220]
- Özezen-Yüceol, M. (2001). Türkçe Deyimler Üzerine Birkaç Söz. **Türk Dili Dergisi**. Sayı 600. Ankara: TDK Yayınları. [868-879]
- Savaşçı, Ö. (1991). Kalıplaşmamış Deyimlerde Sözdizimi Üzerine. **Dilbilim Yazıları**. Derleyenler: Ayhan Sezer-Sabri Koç. Ankara: Usem Yayınları. [84-90]
- (Solok) C. K. (1966). **Dilleri Var Bizim Dile Benzemez**. Ankara: Bilgi Yayınevi

- Sözer, Z. (1997). Toplumsal Değişimlerin Dile Yansıması. **Dil Dergisi**. Sayı 54. Ankara: TÖMER Yayınları, [77-80]
- Subaşı, L. (1988). **Dilbilimi Açısından Deyim Kavramı ve Türkiye Türkçesindeki Örneklerin İncelenmesi**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Thornbury, S. (1999). **How to Teach Grammar**. Harlow: Longman
- Topal, M. (1999). Sözcük Türetme Üzerine. **Türk Dili Dergisi**. Sayı 70. Cilt 12. [26-30]
- Topbaş, S. (Ed.). (1998). **Türkçe Öğretimi**. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları
- Türkçe Sözlük** (2005). 10. Baskı. Ankara: TDK Yayınları
- Uzun-Subaşı, L. (1991a). Deyim Sınırlaması Sorunu ve Deyimbilimsel Yaklaşım Hakkında. **Çağdaş Türk Dili Dergisi**. Sayı 38. [70-72]
- Uzun-Subaşı, L. (1991b). Deyimleşme ve Türkçedeki Deyimleşme Dereceleri. **Dilbilim Araştırmaları**. Ankara: Hitit Yayınları. [29-39]
- Uzun-Subaşı, L. (1991c). Türkçedeki Deyim Yapılarında Biçimbilimsel ve Sözdizimsel Özellikler. **Dilbilim Yazıları**. Derleyenler: Ayhan Sezer-Sabri Koç. Ankara: Usem Yayınları. [57-64]
- Uzun-Subaşı, L. (1998). Türkçe Sözlükte Gezgin Sözcükler. **Doğan Aksan Armağanı**. Yayımlayanlar: Kamile İmer-Leyla Subaşı Uzun. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi. [165-181]
- Uzun, L. (1999). 1945'ten Bu Yana Sözlükler. **Kebikeç Dergisi**. Sayı 7-8. Ankara: Kebikeç Yayınları. [53-57]
- Uzun, N. E. (1998). Türkçede Olası Eylemcil Bileşikler. **Doğan Aksan Armağanı**. Yayımlayanlar: Kamile İmer,-Leyla Subaşı Uzun. AÜ DTCF Yayınları. [183-206]
- Uzun, N. E. (2006). **Biçimbilim. Temel Kavramlar**. İstanbul: Papatya Yayıncılık
- Ülkü, R. (2003). Türkçeye Sözcük Önerileri. **Anadili Dergisi**. Sayı 30. [16-23]
- Wills, J. (1996). **A Framework For Task-Based Learning**. Harlow: Longman

- Vardar, B. (1977). Toplumsal ve Dilsel Açıdan Yeni Sözcükler. **Dilbilim I**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi
- Vardar, B. (Ed.). (2002). **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**. İstanbul: Multilingual Yayınları
- Yağcıoğlu, S.(1997). **Çevreyle İlgili Gazete Haberlerinde Eşdizimsel Bağlıklık ve Metin Bağlıklığı**. XI. Dilbilim Kurultayı Bildirileri. (22-23 Mayıs 1997). Hazırlayanlar: Deniz Zeyrek-Şükriye Ruhi. Ankara: ODTÜ Yayınları. [181-188]
- Yağcıoğlu, S. (1999). Gazete Köşe Yazılarında Eşdizimsel Örüntüleme ve İdeoloji. **Dilbilim Araştırmaları**. İstanbul: Simurg Yayınları. [55-64]
- Yüksel, S. (2006). **Türkçede Biçim ve Cümle Dersleri**. İstanbul: Multilingual Yayınları